

nr 3(24)/2025

ISSN 1897-0389

Językoznawstwo

Współczesne badania, problemy i analizy językoznawcze

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

Komitet redakcyjny

prof. nadzw. dr hab. Krzysztof Kusal (redaktor naczelny)
dr Anna Fadecka (z-ca redaktora naczelnego)

Redaktorzy tematyczni

prof. nadzw. dr hab. Krzysztof Kusal, dr Anna Fadecka, dr Olga Majchrzak

Redaktorzy językowi

Anna Fadecka (jęz. polski), Michael Fleming (jęz. angielski), Wiesław Przybyła (jęz. francuski),
Radosław Lis (jęz. niemiecki), Irina Kabyszewa (jęz. rosyjski), Inesa Kuryan (jęz. białoruski)

Rada Naukowa

prof. dr hab. Diana Blagoeva (Instytut Języka Bułgarskiego, Bułgarska Akademia Nauk, Bułgaria)
prof. dr hab. Grażyna Habrajska (Uniwersytet Łódzki)
prof. dr hab. Eugene Ivanov (Mohylev State A. Kuleshov University, Białoruś)
dr Anna Kisiel (KU Leuven, Belgia)
prof. dr hab. Siya Kolkovska (Instytut Języka Bułgarskiego, Bułgarska Akademia Nauk, Bułgaria)
dr Beata Nawrot-Lis (Uniwersytet Radomski im. Kazimierza Pułaskiego)
prof. nadzw. dr hab. Julia Mazurkiewicz-Sułkowska (Uniwersytet Łódzki)
prof. dr hab. Wolfgang Mieder (University of Vermont, USA)
prof. dr hab. Jan Miodek (Uniwersytet Wrocławski)
prof. dr hab. Valerij Mokienko (Petersburski Uniwersytet Państwowy, Rosja)
prof. nadzw. dr hab. Joanna Satoła-Staśkowiak (Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi)
prof. dr hab. Tatiana Shkapenko (Bałtycki Uniwersytet Federalny im. E. Kanta, Rosja)
prof. nadzw. dr hab. Andrzej Sitarski (UAM w Poznaniu)
dr hab. Dalibor Sokolović (Uniwersytet Belgradzki, Serbia)
dr Slávka Tomaščíková (Uniwersytet Pavla Jozefa Šafárika w Koszycach, Słowacja)
prof. dr hab. Harry Walter (Universität Greifswald, Niemcy)
prof. dr hab. Włodzimierz Wysoczański (Uniwersytet Wrocławski)

Redaktorzy naukowy numeru

prof. nadzw. dr hab. Krzysztof Kusal, dr Anna Fadecka

Recenzenci numeru

prof. dr hab. Gintautas Kundrotas (Vytautas Magnus University, Litwa)
prof. dr hab. Andrey Zaynuldinov (University of Barcelona, Hiszpania)
dr Dorota Drużyłowska (Uniwersytet Wrocławski)

Redakcja „Językoznawstwa” Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

Katedra Komunikacji Językowej

90-212 Łódź, ul. Sterlinga 26, pok. K315

e-mail: jezykoznawstwo@ahelodz.pl, tel. 42 29 95 676

www.jezykoznawstwo.ahelodz.pl

© Copyright by Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi
Łódź 2025

ISSN 1897-0389 e-ISSN 2391-5137

Wersją podstawową jest wersja drukowana. Numeracja stron zgodna z wydaniem papierowym.

Skład DTP Monika Poradecka

Druk i oprawa SOWA – Druk na życzenie

Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi

90-212 Łódź, ul. Sterlinga 26, tel. 42 63 15 908

e-mail: wydawnictwo@ahelodz.pl

www.wydawnictwo.ahelodz.pl

Spis treści

Danuta Grzesiak-Witek, Marta Golmento Społeczne postrzeganie zawodu logopedy a potrzeby logopedów – raport z badań	7
Urszula Adamiec-Krzyska Studium przypadku dziecka z zespołem łamliwego chromosomu X – diagnoza i terapia logopedyczna.....	25
Agata Piasecka Antropocentryzm jako wykładnik relacji <i>homo–animal</i> (na podstawie polskich i rosyjskich frazeologizmów z zoonimem <i>koza</i>).....	39
Włodimir Miakiszew К истории мифологических и зоологических представлений о кокатриксе....	51
Andrey Zaynuldinov Соотношение российской, европейской и американской систем тестирования владения русским языком как иностранным	65
Jakub Walczak Etykieta językowa w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Nowe wyzwania..	79
Piotr A. Owsiański Krieg und Fake News, d. h. Desinformation und Sprachmanipulation vor dem Hintergrund des russischen Überfalls auf die Ukraine (2022) anhand ausgewählter Beispiele.....	91
Jakub Sroka O nazwach narzędzi tortur na podstawie wspomnień obozowych byłych więźniów obozu koncentracyjnego na Majdanku.....	109
Agnieszka Patalong Natęctwa i manieri w języku polskim – cz. II (badania własne)	123
Prisca Boniphace Makulilo The influence of proofreading on message clarity in academic WhatsApp communication: A case study of the College of Business Education, Tanzania ...	139
Paulina Kłos-Czerwińska Sign and meaning: from Plato and de Saussure to Derrida and Deleuze.....	155
Sevinj Ibadulla Salimova Different ways of term formation in modern English and Azerbaijani languages.....	165

List of Contents

Danuta Grzesiak-Witek, Marta Golmento	
The public perception of the speech therapy profession and the needs of speech therapists – a research report	7
Urszula Adamiec-Krzyska	
A case study of a child with Fragile X Syndrome – diagnosis and speech therapy	25
Agata Piasecka	
Anthropocentrism as an indicator of the <i>homo–animal</i> relationship (based on Polish and Russian phraseological units with the zoonym <i>goat</i>)	39
Włodimir Miakiszew	
On the history of mythological and zoological representations of the cockatrice	51
Andrey Zaynuldinov	
Correlation of the Russian, European, and American systems for testing Russian as a foreign language	65
Jakub Walczak	
Linguistic etiquette in teaching Polish as a foreign language. New challenges	79
Piotr A. Owskiński	
War and fake news, i.e. disinformation and language manipulation in the context of the Russian invasion of Ukraine (2022), using selected examples	91
Jakub Sroka	
On the names of torture instruments based on the camp memories of former prisoners of the Majdanek concentration camp	109
Agnieszka Patalong	
Obsessions and manners in the Polish language – Part 2 (own research)	123
Prisca Boniphace Makulilo	
The influence of proofreading on message clarity in academic WhatsApp communication: A case study of the College of Business Education, Tanzania ...	139
Paulina Kłos-Czerwińska	
Sign and meaning: from Plato and de Saussure to Derrida and Deleuze	155
Sevinj Ibadulla Salimova	
Different ways of term formation in modern English and Azerbaijani languages	165

Danuta Grzesiak-Witek <https://orcid.org/0000-0001-6959-9304>
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
e-mail: dgrzesiakwitek@ujk.edu.pl

Marta Golmento <https://orcid.org/0009-0000-4773-5037>
e-mail: mgolmento@gmail.com

Spoleczne postrzeganie zawodu logopedy a potrzeby logopedów – raport z badań

The public perception of the speech therapy profession and the needs of speech therapists – a research report

Streszczenie

W dobie szybkich przemian społecznych i technologicznych zrozumienie i zaspokojenie potrzeb logopedów jest kluczowe dla zapewnienia skutecznej pomocy osobom z zaburzeniami mowy. Artykuł stanowi próbę odpowiedzi na te wyzwania, wskazując na konieczność dostosowywania świadczeń logopedycznych do dynamicznie zmieniających się potrzeb społecznych. Celem niniejszej pracy jest zbadanie potrzeb logopedów pracujących w zawodzie w kontekście oczekiwań społecznych.

Badania ujawniają, że potrzeby logopedów w Polsce nie są w pełni zaspokajane, co wpływa na ich zdolność do spełniania oczekiwań społecznych. Respondenci wskazują na konieczność poprawy warunków pracy, uregulowania statusu zawodowego, lepszej współpracy interdyscyplinarnej oraz zwiększenia świadomości społecznej na temat roli logopedów. Jak wynika z badań, logopedzi odczuwają także brak wsparcia w zakresie dostępności narzędzi diagnostycznych i terapeutycznych oraz niedostateczne możliwości rozwoju zawodowego, co może wpływać na jakość świadczonych usług logopedycznych.

Wprowadzenie odpowiednich zmian mogłoby poprawić zadowolenie i efektywność pracy logopedów, a także zwiększyć satysfakcję społeczeństwa z udzielanej pomocy logopedycznej.

Słowa kluczowe: zawód logopedy, oczekiwania wobec logopedów, wyzwania w pracy logopedy, potrzeby zawodowe logopedów

Abstract

In an era of rapid social and technological change, understanding and meeting the needs of speech therapists is crucial to providing effective assistance to people with speech disorders. The article attempts to address these challenges by pointing out the requirement to adapt speech therapy services to rapidly changing social demands. The purpose of this paper is to examine the needs of speech therapists working in the profession in the context of social expectations.

The research reveals that the needs of speech therapists in Poland are not fully met, which affects their ability to meet social expectations. Respondents point to the need for improved working conditions, regulation of professional status, better interdisciplinary cooperation and increased public awareness of the role of speech therapists. According to the survey, speech therapists also feel the lack of support in the availability of diagnostic and therapeutic tools and insufficient opportunities for professional development, which can affect the quality of speech therapy services.

Introducing appropriate changes could improve the satisfaction and effectiveness of speech therapists' work, as well as increase the public's satisfaction with the speech therapy assistance provided.

Keywords: speech therapy profession, expectations of speech therapists, challenges in the work of speech therapists, professional needs of speech therapists

Wstęp

Logopedia – jako stosunkowo młoda dziedzina nauki – rozwijała się na gruncie wielu dyscyplin, takich jak medycyna, psychologia, pedagogika i językoznawstwo. Współcześnie obejmuje szeroki zakres działań profilaktycznych, diagnostycznych i terapeutycznych, mających na celu zapobieganie, minimalizowanie oraz usuwanie nieprawidłowości mowy i komunikacji. Opieka logopedyczna w Polsce świadczona jest zarówno w placówkach oświatowych, jak i w służbie zdrowia, a logopedzi pracują z osobami w różnym wieku, od dzieci po osoby starsze, o zróżnicowanych potrzebach terapeutycznych. Aby mogli w sposób kompleksowy i profesjonalny świadczyć usługi, niezbędne są im odpowiednie warunki ekonomiczne, prawne i społeczne. Mają one istotne znaczenie, ponieważ decydują o możliwości sprostania potrzebom i oczekiwaniom logopedów oraz ich pacjentów.

Niniejsza praca stanowi próbę zrozumienia potrzeb logopedów, wskazując na konieczność dostosowywania świadczeń logopedycznych do dynamicznie zmieniających się potrzeb społecznych. W pracy przedstawiono oczekiwania społeczne względem logopedów w odniesieniu do możliwości spełniania ich przez specjalistów, którzy także mają swoje potrzeby, a których niezaspokajanie powoduje niemożność świadczenia usług na zadowalającym – zarówno logopedów, jak i ich pacjentów – poziomie. Badania mają charakter poznawczy, (zbadanie, jakie są potrzeby logopedów oraz w jakim stopniu są one zaspokajane), teoretyczny (poszerzenie wiedzy na temat istniejących oczekiwań i potrzeb logopedów oraz konsekwencji ich niezaspokajania) i praktyczny (sformułowanie wskazówek i propozycji mogących pomóc w zaspokajaniu tych potrzeb). W pracy zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, a ankietę skierowaną była do logopedów aktywnych na grupach internetowych, pracujących w różnego rodzaju placówkach w Polsce.

System opieki logopedycznej w Polsce

Opieka logopedyczna to działania profilaktyczno-diagnostyczno-terapeutyczne, których celem jest zapobieganie, minimalizowanie oraz usuwanie nieprawidłowości mowy i procesu komunikowania się człowieka, a także łagodzenie ich skutków. Obejmuje zarówno dzieci, młodzież, jak i dorosłych. Podejmowana jest przez odpowiednio przygotowane do tego osoby i instytucje (Sochoń, 2016: 195). Logopedzi w swojej pracy spotykają się z ludźmi w różnym wieku (od urodzenia do późnej starości) i z odmiennymi potrzebami terapeutycznymi (osobami w normie językowej, które chcą doskonalić swoje umiejętności, na przykład dziennikarzami, dziećmi kształtującymi dopiero swoją mowę, dziećmi dwujęzycznymi, osobami z różnymi zaburzeniami mowy, o różnorodnej etiologii i objawach) (Kuskowska, 2023: 57).

Opieka logopedyczna w Polsce świadczona jest zarówno w placówkach oświatowych, jak i służby zdrowia. W systemie edukacji logopedzi pracują w poradniach psychologiczno-pedagogicznych, przedszkolach i szkołach (podstawowych, powszechnych, integracyjnych, specjalnych), ośrodkach szkolno-wychowawczych itp. Natomiast w resorcie służby zdrowia logopedzi wykonują swój zawód w placówkach ochrony zdrowia. Miejscem ich pracy mogą być: szpitalne oddziały udarowe, neurologii, neurochirurgii, laryngologii, foniatrii, neonatologii i rehabilitacji, poradnie logopedyczne w przychodniach specjalistycznych, poradnie przy szpitalach, ośrodki wczesnej interwencji, ośrodki rehabilitacyjne (Kitlińska-Król, 2007: 25).

Świadczenia z zakresu opieki logopedycznej mogą być zatem organizowane przez instytucje odpowiednio do tego przygotowane, zatrudniające kompetentnych do wykonywania zawodu pracowników. Udzielanie pomocy jest możliwe również przez osoby pracujące indywidualnie, którymi są przeważnie logopedzi zatrudniani przez organizacje społeczne lub prywatnie przez rodzinę (Ślownik-Rycaj, 2007: 141).

Na dobór treści, form, metod i zakres terapii ma wpływ wiele czynników, takich jak: wiek pacjenta, poziom rozwoju i skala problemu. Inaczej przebiega postępowanie w przypadku normy językowej, które polega na profilaktyce, stymulacji, diagnostyce (testy przesiewowe). Skierowane jest ono głównie do osób w wieku rozwojowym (dzieci, rzadziej młodzieży). Inaczej natomiast w sytuacji obniżonej normy językowej. Wówczas zakres opieki ma znacznie szerszy zasięg, ponieważ pacjenta należy otoczyć dodatkowo odpowiednią pomocą terapeutyczną (w zależności od rodzaju zaburzenia, jego głębokości i czasu jego wystąpienia) (Ślownik-Rycaj, 2007: 141–142).

W resorcie oświaty od dawna podejmowano próby w celu stworzenia spójnego i efektywnego systemu opieki nad dziećmi z różnymi deficytami rozwojowymi. Wciąż przygotowywane są programy, zarządzenia, które wyznaczają kierunek działań szkołom, przedszkolom, poradniom psychologiczno-pedagogicznym. Dostrzeżono, że nie wszystkie dzieci rozwijają się harmonijnie i w równym tempie. W jednym z programów wychowania w przedszkolu (utworzonym w 1981 roku) stwierdzono, że ważnym zadaniem jest wyrównanie startu szkolnego. Władze oświatowe w licznych dokumentach zalecały nauczycielom przedszkoli podejmowanie działań zmierzających do likwidowania dysharmonii rozwojowych w tej grupie dzieci (Pitula, Kitlińska-Król, 2009: 190).

Przeniesienie miejsca opieki logopedycznej w systemie edukacji ze szkół do przedszkoli miało związek z postawioną tezą o ważności wczesnego dzieciństwa w rozwoju człowieka. Uznano, że uczniowie zbyt późno uzyskiwali pomoc – dopiero wtedy, gdy już doświadczali niepowodzeń szkolnych będących skutkiem rozwoju patologii językowych (Minczakiewicz, 1998: 46). Dzięki tym spostrzeżeniom zaczęto przykładać coraz większą wagę do problematyki rozwoju językowego dzieci i profilaktyki. Oprócz terapii logopedycznej prowadzono działania w kierunku szukania i stwarzania odpowiednich warunków do nabywania kompetencji językowych, a także w celu zapobiegania pojawianiu się zakłóceń i zaburzeń. Aby zapobiegać nieprawidłowościom w rozwoju mowy, zaczęto prowadzić profilaktykę, a osoby z występującymi zaburzeniami otaczane były opieką przez pracowników służby zdrowia. Zadaniem resortu oświaty (głównie przedszkoli, szkół i poradni psychologiczno-pedagogicznych) było zatem zaspokajanie potrzeb związanych z doskonaleniem aktu mowy w warunkach normy językowej i w sytuacji nieznacznych od niej odstępstw. Natomiast w przypadku konieczności usprawniania i korygowania mowy, w sytuacji patologii językowej, obowiązkiem udzielenia pomocy obarczono resort zdrowia (opieka świadczona w odpowiednio przygotowanych do tego ośrodkach między innymi foniatrycznych, neurologicznych, laryngologicznych, w których zatrudniano logopedów). Podział obowiązków nie był wprowadzony w celu rozdzielenia kontaktu między resortami. Logopedzi mieli bowiem ze sobą współpracować poprzez wzajemne dzielenie się wiedzą i kompetencjami w sprawie konsultowania swoich pacjentów (Słodownik-Rycaj, 2007: 143–144).

Oczekiwania społeczeństwa wobec działań logopedów – stan badań

Oczekiwania względem działań logopedycznych można rozpatrywać w dwóch ujęciach – globalnym i jednostkowym. Pierwsze z nich dotyczy zakresu potrzeb społeczeństwa. Wyznacznikiem stopnia zadowolenia ze świadczonej opieki jest poziom zaangażowania w wychowanie oraz kształcenie dzieci i młodzieży, przede wszystkim przez poradnie psychologiczno-pedagogiczne. W ujęciu jednostkowym stopień zaspokojenia potrzeb zależy od formy, dostępności i możliwości zapewnienia terapii. Oczekiwania te odnoszą się do samych pacjentów, jak i do ich najbliższego otoczenia (Słodownik-Rycaj, 2007: 158–160). Podmiotem systemu opieki logopedycznej są zatem dziecko, jego rodzice (osoby dorosłe i jego bliscy, opiekunowie), ale także całe społeczeństwo, zaangażowane w proces osiągania sprawności i skuteczności w porozumiewaniu się poszczególnych jego członków. Wyznacznikiem poziomu jakości systemu opieki logopedycznej jest satysfakcja, zadowolenie podmiotu (indywidualnego, społecznego) z udzielonej mu pomocy (opieki logopedycznej) (Pituła, Kitlińska-Król, 2009: 192).

W przypadku dzieci, które rozpoczynają naukę w zinstytucjonalizowanych placówkach, także nauczyciele mają oczekiwania względem logopedów. Poza opiekunami również oni zaczynają uczestniczyć w rozwoju mowy dzieci i potrzebują pomocy specjalisty.

Nauczyciele oczekują od logopedów działań instruktażowych i popularyzatorskich (Słodownik-Rycaj, 2007: 159–160).

W Polsce podejmowano wiele prób, aby określić, jak powszechne jest zjawisko zaburzeń mowy u dzieci. Wyniki wskazują, że problem nie jest marginalny i dotyczy około 33% populacji. Oczekiwania społeczne są odmienne w zależności od wieku pacjentów. Potrzeba rehabilitacji mowy maleje w starszych klasach szkoły podstawowej, a wśród młodzieży jest już niewielka. U dzieci do 3 lat terapia mowy też przeważnie nie jest pożądana, w tym przedziale wiekowym dominują natomiast działania profilaktyczne. Jednocześnie wszystkie osoby, u których obserwuje się odstępstwa od normy, powinny być poddawane ćwiczeniom logopedycznym, aby zapobiec pojawieniu się w przyszłości trudności szkolnych. Wady wymowy wieku rozwojowego również wymagają stymulacji, a jeśli utrzymują się do ukończenia 5. roku życia, niezbędna jest konsultacja logopedyczna (Słodownik-Rycaj, 2007: 158–176).

Z badań przeprowadzonych w latach 1999–2004 wśród dzieci przedszkolnych i wczesnoszkolnych wynika, że na jednego specjalistę pracującego w poradni psychologiczno-pedagogicznej przypada ponad 4 tysiące dzieci. Jeśli szacunkowo przyjmuje się, że około 33% populacji przejawia zaburzenia mowy, oznacza to, że jeden logopeda powinien otoczyć opieką około 1300 pacjentów, co świadczy o niewystarczającej liczbie specjalistów w stosunku do potrzeb społecznych (Słodownik-Rycaj, 2007: 176–178).

Poza obszarem dostępności specjalistycznej opieki można zaobserwować pewne tendencje w postrzeganiu terapeutów mowy. Najczęściej zawód logopedy bywa postrzegany jako ukierunkowany głównie na pracę z dziećmi, co ogranicza dopływ pacjentów dorosłych. Z badań przeprowadzonych przez Zbigniewa Tarkowskiego wynika, że społeczeństwo wskazuje na określone cechy osobowości, które powinny charakteryzować specjalistę. Oczekuje się od niego głównie cierpliwości, natomiast wiedza i umiejętności schodzą na plan dalszy. Świadczy to o postrzeganiu zawodu logopedy w kategoriach pomocy socjalnej, której istotą jest samo udzielanie wsparcia, a nie skuteczność i kompetencje (Tarkowski, 2005: 395).

Analizując różnorodność oczekiwań społecznych względem logopedów, należy uwzględnić głównie te kierowane ze strony rodziców i nauczycieli, gdyż to oni w największym stopniu mają kontakt z dzieckiem. Z badań przeprowadzonych przez Małgorzatę Kitlińską-Król w grupie nauczycieli, logopedów i rodziców na Górnym Śląsku wynika, że potrzeby te różnią się między sobą. Rodzice oczekują krótszych terminów wizyt u specjalistów (61,53%), a także poprawy współpracy pomiędzy ogniwami systemu opieki logopedycznej. Oprócz tego uważają oni, że brakuje odpowiedniego podejścia (czasem całkowity brak uwagi, troski) specjalisty wobec dziecka, a także pomocy w przedszkolu/szkole dla dzieci ze sprzężonymi zaburzeniami. Rodzice wskazują na niedokładne działania diagnostyczne przeprowadzane przez specjalistów. Chcieliby większej liczby spotkań z logopedą, dzięki czemu skróciłby się czas trwania terapii. Wskazują także na brak pełnej dostępności świadczeń logopedycznych dla osób dorosłych, na przykład po urazach, wylewach. Nauczyciele natomiast zwracają uwagę na zbyt późną diagnozę rozwoju mowy, na niedostateczne wyposażenie w pomoce dydaktyczne, brak bezpośredniego dostępu

do logopedów na terenie placówki (przedszkola/szkoły) i zbyt długi czas oczekiwania na konsultację logopedyczną (Kitlińska-Król, 2007: 164-175).

Z kolei z badań dotyczących oczekiwań rodziców dzieci uczęszczających do przedszkoli wobec zajęć logopedycznych i logopedów, przeprowadzonych w 2015 roku, wynika, że preferowanym przez nich miejscem pracy specjalistów powinny być placówki oświatowe, na drugim miejscu poradnie logopedyczne, następnie poradnie psychologiczno-pedagogiczne. Według rodziców najważniejsze zadanie logopedów to diagnoza, na drugim miejscu terapia, a na trzecim – wspieranie rodziców w pracy nad korygowaniem zaburzeń mowy ich dzieci. Za istotną uznali też współpracę z innymi specjalistami i podejmowanie działań profilaktycznych. Wśród oczekiwań pojawiła się także możliwość uczestnictwa dzieci w zajęciach logopedycznych dwa razy w tygodniu (Sochoń, Krajewska-Kulak, Śmigiełska-Kuzia, 2016: 110–112).

Śledząc dotychczasowe badania na temat oczekiwań społecznych względem logopedów, można stwierdzić, że oczekiwania te były dość wysokie oraz szczegółowo sprecyzowane zarówno przez rodziców, jak i nauczycieli. Zapotrzebowanie na pomoc w terapii zaburzeń mowy było i jest obecnie znaczące. Niestety oczekiwania społeczeństwa wobec zawodu logopedy nie zawsze mogą zostać spełnione ze względu na różnego rodzaju czynniki. Logopedzi w wielu przypadkach nie mają możliwości udzielania pomocy w takim stopniu, w jakim życzyliby sobie pacjenci, ich rodziny czy inne grupy zawodowe.

Problemy i wyzwania w pracy logopedy – przegląd dotychczasowych badań

Logopedzi, a więc osoby świadczące pomoc, także mają swoje potrzeby oraz napotykają różne trudności w wykonywaniu czynności zawodowych. Chcąc pracować w sposób profesjonalny i na miarę potrzeb pacjentów, dążą do uzyskania odpowiednich narzędzi i warunków. Braki finansowe, niezadowolające reformy, niedoprecyzowane zadania zawodowe, niedostateczna wiedza społeczeństwa na temat funkcji logopedy powodująca nieporozumienia i zbyt wysokie oczekiwania, to tylko przykładowe trudnościami, z którymi muszą się mierzyć przedstawiciele tego zawodu.

Dotychczasowe badania wskazują, że logopedzi zgłaszają brak nauczycieli ze specjalistycznym przygotowaniem do realizacji zadań postdiagnostycznych w przedszkolach, szkołach i innych placówkach. Powszechne jest również niestosowanie się do realizacji zadań uwzględnionych w opiniach i orzeczeniach. Dużo dzieci powraca na badania diagnostyczne z powodu braku wprowadzania działań postdiagnostycznych przez nauczycieli. Oprócz tego logopedzi skarżą się na trudności w uzyskiwaniu badań od innych specjalistów (foniatrycznych, neurologicznych, audiologicznych) (Słodownik-Rycaj, 2007: 185–186).

Istotną kwestią w procesie diagnostyczno-terapeutycznym jest także dostrzeżenie problemu, zaangażowanie, motywacja do działania i systematyczność w dążeniu do wyznaczonego celu przez rodziców. Niestety współpraca rodziców z logopedami dość często jest niewystarczająca, a ma ona istotne znaczenie dla efektywności terapii. W polskim

systemie opieki logopedycznej specjalista odpowiada za diagnozę i organizację programu pomocy, który następnie ma za zadanie realizować przy współdziałaniu z rodzicami. Jeśli zaangażowanie opiekunów dziecka jest zbyt małe lub nie ma go w ogóle, efektywność pracy specjalisty znacznie spada, a czas terapii się wydłuża (Słodownik-Rycaj, 2007: 284).

Z przywoływanych wcześniej badań przeprowadzonych przez Małgorzatę Kitlińską-Król na Górnym Śląsku wynika, że aż 71% logopedów nie jest zadowolonych z funkcjonującego systemu opieki logopedycznej. Główne powody niezadowolenia to za mała liczba logopedów zatrudnionych w instytucjach sprawujących opiekę nad mową pacjenta oraz niewystarczająca ilość godzin przeznaczona na pomoc logopedyczną. Terapeuci mowy wskazywali także na brak etatów logopedycznych w placówkach MEN i MZ, zatrudnianie specjalistów w niepełnym wymiarze godzin oraz przeciążanie logopedów niewspółmierną ilością pacjentów do liczby godzin wynikających z etatu. Poza tym swoje niezadowolenie logopedzi argumentowali brakiem lub ograniczoną liczbą poradni dla osób dorosłych, które chciałyby bądź powinny korzystać ze świadczeń logopedycznych. W badanej grupie 44,23% logopedów za istotny deficyt uznało niskie nakłady finansowe przeznaczone na opiekę logopedyczną, a 25% wskazało na niewłaściwą organizację struktur systemu (brak skutecznych regulacji prawnych). Logopedzi do wad systemu zaliczyli także: brak ogniwa spajającego pracę logopedy i rodzica oraz brak jednolitego stanowiska teoretycznego dotyczącego systemu opieki logopedycznej wśród różnych ośrodków naukowych. Choć poziom swojego merytorycznego przygotowania logopedzi uważają za wysoki, to nie są w stanie pomóc wszystkim potrzebującym. Za problematyczne uznali także to, że świadczone usługi w MEN i MZ nie są na tym samym poziomie. Twierdzili, że w placówkach Ministerstwa Zdrowia logopedzi mają łatwiejszy dostęp do specjalistycznych konsultacji lekarskich, a w tych podlegających Ministerstwu Edukacji Narodowej jest lepsze wyposażenie gabinetów terapeutycznych w pomoce dydaktyczne. Zaznaczali też różne nakłady finansowe w obu resortach (Kitlińska-Król, 2007: 171).

Logopedzi, którzy brali udział w badaniach na Górnym Śląsku, przedstawili swoje oczekiwania, często wynikające z doświadczenia, praktyki zawodowej. Chcieliby oni, aby uruchomić klasy szkolne, oddziały przedszkolne dla dzieci z problemem mowy, powołać organ koordynujący pracę logopedów z bazą danych o pacjencie, wprowadzić system pracy logopedy w domu chorego, ujednolicić zasady zatrudniania, awansowania logopedów w placówkach podległych różnym ministerstwom oraz modernizować polski system opieki logopedycznej z wykorzystaniem wzorców innych krajów. Deklarują oni także potrzebę systematycznego uzupełniania wiedzy, jednak wspominają o wysokich opłatach za warsztaty i kursy oraz o braku czasu wynikającym z wykonywania pracy w kilku miejscach (Kitlińska-Król, 2007: 199–204).

W ostatnim czasie dużo niepokoju w środowisku logopedycznym wywołał projekt dotyczący wprowadzenia ustawy o niektórych zawodach medycznych. Trafił on do sejmu 11 kwietnia 2023 roku i dotyczył regulacji warunków oraz zasad wykonywania 17 zawodów medycznych. Wśród nich znalazł się również zawód logopedy. Wywołało to sprzeciw tej grupy zawodowej. Jej członkowie od długiego już czasu postulowali, aby uchwalono odrębną ustawę, która miałaby uregulować zasady ich pracy. Tymczasem przedstawiona przez sejm ustawa (zdaniem logopedów) prowadziłaby do niekorzystnych zmian

i trudności w wykonywaniu ich zawodu¹. Zaistniały spór obrazuje trudności i problemy, z którymi muszą mierzyć się logopedzi. Wciąż brakuje odrębnych przepisów regulujących ich pracę oraz zrozumienia interdyscyplinarności tej profesji.

Podsumowując przegląd badań na temat występowania problemów i wyzwań w pracy logopedy, można stwierdzić, że terapeuci mowy odczuwają niezadowolenie oraz brak satysfakcji z wykonywanego zawodu. Chociaż logopedzi posiadają odpowiednią wiedzę i kompetencje, nie są w stanie pomagać swoim pacjentom w sposób zadowalający. Zarówno pod względem ekonomicznym, prawnym, jak i społecznym istnieją bariery i ograniczenia, które mają wpływ na proces diagnostyczno-terapeutyczny, jego poziom i skuteczność.

Badana populacja i założenia metodologiczne badań własnych

W badaniach posłużono się metodą sondażu diagnostycznego, którego celem jest „gromadzenie informacji o interesujących badacza problemach za pomocą pytań zadawanych respondentom, których odpowiedzi mogą być ustne lub pisemne” (Łobocki, 2006: 243). Metoda ta jest wykorzystywana do poznania przez badacza opinii, przekonań i wiedzy danej populacji na określony temat. Zastosowaną techniką badawczą była ankieta, natomiast narzędziem – kwestionariusz ankiety, a dokładniej kwestionariusz ankiety środowiskowej. Kwestionariusz składał się z 26 pytań, z których trzy odnosiły się do danych osobowych. Większość pytań miała formę jednokrotnego lub wielokrotnego wyboru, jedno miało formę pytania otwartego. Badaniu poddani zostali logopedzi aktywni na grupach internetowych i pracujący w różnym rodzaju placówkach w Polsce.

Przed badaniem wyznaczono następujące cele: cel poznawczy – zbadanie potrzeb logopedów pracujących w zawodzie w świetle oczekiwań społecznych; cel praktyczny – sformułowanie wskazówek, propozycji mogących pomóc w zaspokajaniu tych potrzeb; cel teoretyczny – poszerzenie wiedzy na temat istniejących potrzeb logopedów i konsekwencji ich niezaspokajania.

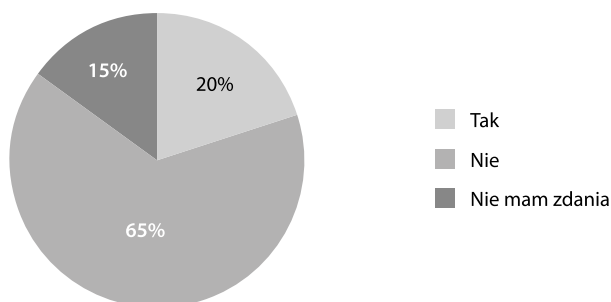
Badania zostały przeprowadzone na przełomie maja i czerwca 2024 roku i wzięło w nich udział 100 osób. Wśród respondentów kobiety stanowiły 93%, natomiast mężczyźni 7%. W populacji badanych najliczniejszą grupą były osoby w przedziale wiekowym 26–35 lat – 50%, następnie w wieku 36–55 lat – 27%, respondentów w wieku do 25 lat było 20%, a najmniejszą grupę stanowili logopedzi w wieku powyżej 55. roku życia – 3%. Wśród ankietowanych przeważała liczba osób zamieszkujących miasta – 82%, mieszkańcy wsi stanowili jedynie 18% wszystkich respondentów.

¹ Przedstawiciele środowiska logopedów zrzeszeni wokół Ogólnopolskiego Protestu Logopedów zwracali uwagę na sztuczność podziału na logopedów-medyków oraz logopedów-nauczycieli. Wejście w życie ustawy w aktualnym brzmieniu spowodowałoby, że gabinety logopedyczne nie stwarzałyby warunków przyjaznych dziecku. Ostatecznie z ustawy o niektórych zawodach medycznych wyłączono logopedów (zob. Ustawa o niektórych zawodach medycznych jednak bez logopedy, 2023).

Potrzeby zawodowe logopedów – analiza wyników badań

Istotne dla badań było ustalenie, czy potrzeby logopedów w wykonywanym zawodzie są zaspokajane. Rysunek 1 przedstawia odpowiedzi respondentów na pytanie dotyczące odpowiednich warunków pracy logopedów.

Czy sądzi Pan/Pani, że logopedzi mają odpowiednie warunki i możliwości pracy w kwestii świadczenia usług w wykonywanym zawodzie?

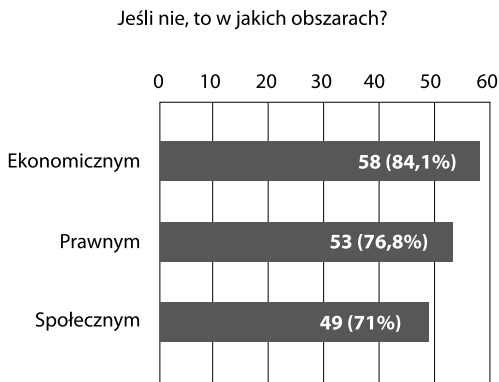
Rys. 1. Jakość warunków pracy w opinii respondentów

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Większość respondentów (65%) wskazuje na brak odpowiednich warunków pracy. Tylko 20% badanych jest usatysfakcjonowanych w tej kwestii, natomiast 15% nie ma zdania na ten temat.

Badani zostali zapytani o to, jak oceniają system opieki logopedycznej w Polsce. System opieki logopedycznej oceniany jest przeciętnie przez większość respondentów (45%), w drugiej kolejności – dobrze (30%), a źle ocenia ten system 18% ankietowanych. Pozostałe odpowiedzi, a więc: bardzo dobrze, bardzo źle i nie mam zdania wybierane były przez niewielu badanych. Obszarami wymagającymi poprawy według ankietowanych są zarówno aspekty ekonomiczne, prawne, jak i społeczne. Odpowiedzi respondentów w tym zakresie przedstawia rysunek 2.

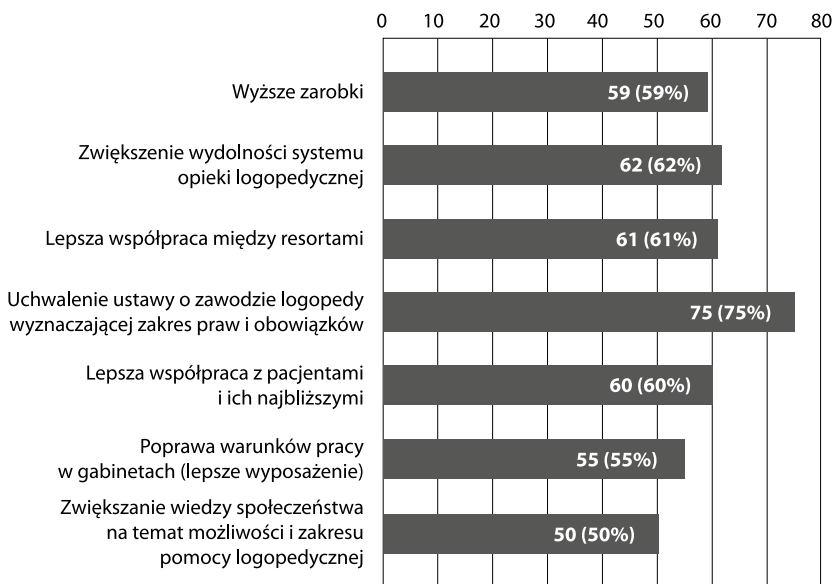
Swoje zdanie na temat obszarów wymagających poprawy warunków pracy wyraziło 69 logopedów. Analiza udzielonych odpowiedzi pokazuje, że stopień zapotrzebowania na modernizację systemu opieki logopedycznej jest dość wyrównany na wszystkich płaszczyznach: 84,1% badanych wskazało, że oczekuje poprawy pod względem ekonomicznym, 76,8% – prawnym, a 71% – społecznym. Analiza świadczy o potrzebie modernizacji warunków pracy w każdym z tych obszarów.

Rys. 2. Obszary systemu opieki logopedycznej wymagające poprawy w ocenie badanych

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Jakie Pana/Pani zdaniem logopedzi mają potrzeby w swej pracy, aby móc w sposób kompleksowy pomagać swym pacjentom?

Rys. 3. Potrzeby logopedów według respondentów

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Logopedzi mają określone potrzeby, które są istotne w kontekście oczekiwań społecznych. Istnieje zapotrzebowanie na wyższe zarobki, poprawę warunków pracy oraz lepszą współpracę z innymi specjalistami, a także z pacjentami i ich najbliższymi. Ilustruje to rysunek 3.

Najczęściej wybierana odpowiedź to uchwalenie ustawy o zawodzie logopedy wyznaczającej zakres praw i obowiązków (75% badanych). Poprawy wydolności

systemu opieki logopedycznej oczekuje 62% respondentów, 61% chciałoby lepszej współpracy między resortami, a 60% – z pacjentami i ich najbliższymi. Wyższych zarobków oczekuje 59% ankietowanych, a 55% opowiedziało się za poprawą warunków pracy w gabinetach (lepszym wyposażeniem). Najmniejsza liczba odpowiedzi (50%) dotyczyła kwestii poszerzania wiedzy społeczeństwa na temat możliwości i zakresu pomocy logopedycznej.

Podczas badania zapytano logopedów w ramach pytania otwartego o to, czy mają jakieś swoje potrzeby w kwestii świadczenia pomocy pacjentom. Wśród badanych 58% stwierdziło, że posiada takie potrzeby, a odpowiedzi, które najczęściej się pojawiały, można pogrupować w następujące kategorie:

1. Uchwalenie ustawy i regulacje prawne. W tej kategorii respondenci najczęściej wskazywali na potrzebę uregulowania statusu zawodowego logopedy poprzez uchwalenie odpowiednich ustaw. Podkreślali konieczność określenia zakresu praw i obowiązków zawodowych, co pomogłoby w poprawie warunków pracy oraz w zwiększeniu prestiżu zawodu. Wśród odpowiedzi odnotowano między innymi: „uchwalenie ustawy o zawodzie logopedy”, „uregulowania prawnego statusu zawodowego logopedy i zwiększania wiedzy społeczeństwa o zakresie działalności związanej z pomocą pacjentom”, „potrzebna jest odrębna ustawa dotycząca zakresu obowiązków logopedów, poprawa wydolności systemu opieki logopedycznej, zwiększanie wiedzy rodzin pacjentów o ważności współpracy z logopedami w kwestii pomocy pacjentowi”.

2. Wyposażenie gabinetów i warunki pracy. Respondenci wskazywali na konieczność poprawy wyposażenia gabinetów logopedycznych oraz ogólnych warunków pracy. Często wymieniane były potrzeby związane z zakupem narzędzi i pomocy dydaktycznych. Przykładowe odpowiedzi: „lepsze wyposażenie gabinetu”, „potrzebuję lepszego wyposażenia gabinetu, zwiększenia liczby logopedów w placówkach”, „poprawy warunków pracy pod względem ekonomicznym, prawnym i społecznym”.

3. Współpraca interdyscyplinarna i współpraca z opiekunami pacjentów. Respondenci podkreślali znaczenie współpracy z innymi specjalistami oraz opiekunami pacjentów. Wskazywali na potrzebę tworzenia zespołów interdyscyplinarnych w celu lepszej opieki nad pacjentami. Przykładowe odpowiedzi ankietowanych: „lepsza współpraca z innymi specjalistami i opiekunami pacjentów”, „potrzebuję zespołu interdyscyplinarnego w celu konsultowania swoich pacjentów”, „możliwość organizowania zespołów interdyscyplinarnych w kwestii pomocy pacjentom”.

4. Potrzeby szkoleniowe i materiały do pracy. Badani zgłaszali potrzeby związane z dostępem do materiałów edukacyjnych oraz szkoleń, które pomogłyby im w pracy. Przykładowe odpowiedzi: „mam potrzebę korzystania z różnych stron internetowych lub szkoleń gromadzących materiały logopedyczne do pracy z dziećmi w celu urozmaicenia zajęć”, „więcej pomocy i gier logopedycznych”.

5. Świadomość społeczna. Wielu respondentów zwracało uwagę na niski poziom świadomości społecznej na temat roli i możliwości logopedów. Podkreślali oni potrzebę edukacji społeczeństwa w tym zakresie. Przykładowe odpowiedzi badanych: „brak świadomości społeczeństwa na temat niwelowania problemów logopedycznych u dzieci”, „zwiększanie świadomości społecznej o możliwościach i potrzebach logopedów”.

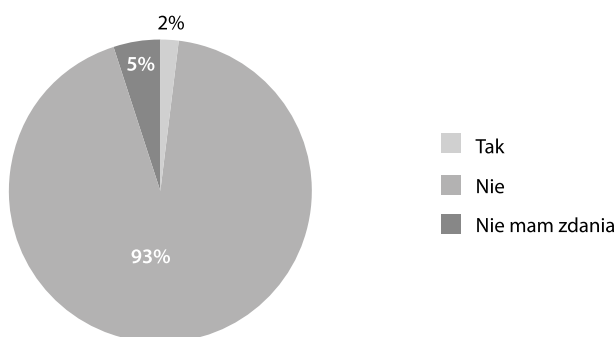
w wykonywaniu zawodu”, „więcej zrozumienia ze strony społeczeństwa o możliwościach pomocy logopedów”.

Analizując powyższe odpowiedzi, można stwierdzić, że logopedzi mają wiele potrzeb związanych z uregulowaniem statusu zawodowego, poprawą warunków pracy, współpracą interdyscyplinarną, dostępem do materiałów szkoleniowych oraz zwiększeniem świadomości społecznej na temat ich roli. Wdrożenie odpowiednich zmian w tych obszarach mogłoby znacząco wpłynąć na zadowolenie i efektywność pracy logopedów.

Oczekiwania społeczne wobec zawodu logopedy a ich realizacja w praktyce – perspektywa respondentów

Zdecydowana większość badanych respondentów stwierdziła, że społeczeństwo nie ma odpowiedniej wiedzy na temat możliwości i potrzeb logopedów (rys. 4).

Czy Pana/Pani zdaniem społeczeństwo ma wystarczającą wiedzę na temat możliwości i potrzeb logopedów?

Rys. 4. Wiedza społeczeństwa na temat możliwości i potrzeb logopedów według badanych

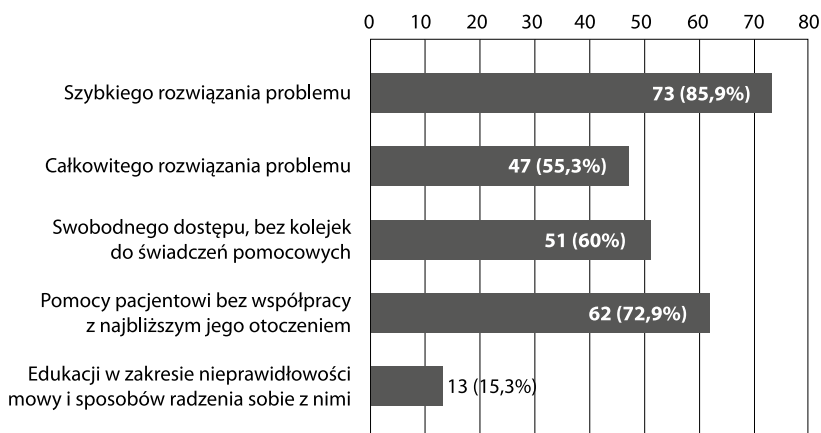
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Odpowiedzi respondentów sugerują, że wiedza społeczna na temat zawodu logopedy jest niewystarczająca. Aż 93% ankietowanych jest tego zdania, jedynie 2% badanych uważa, że jest ona na odpowiednim poziomie, natomiast 5% nie wyraziło opinii na ten temat.

W kolejnym pytaniu kwestionariuszowym większość badanych potwierdziła brak wystarczającej wiedzy wśród społeczeństwa na temat możliwości i potrzeb logopedów. Respondenci zostali poproszeni o przedstawienie swojego zdania dotyczącego tego, czy oczekiwania społeczne względem nich są wygórowane w stosunku do możliwości ich spełnienia. W odpowiedzi 83% ankietowanych stwierdziło, że te oczekiwania są wygórowane. Przeciwnego zdania było 7% logopedów, a 10% nie miało zdania na ten temat.

Respondenci, którzy uznali, że oczekiwania społeczne względem nich są wygórowane, zostali poproszeni o to, aby wskazali, czego one dotyczą. Odpowiedzi ankietowanych przedstawiono na rysunku 5.

Jeśli tak, to czego dotyczą te wygórowane oczekiwania?

Rys. 5. Rodzaje wygórowanych oczekiwań względem logopedów według respondentów

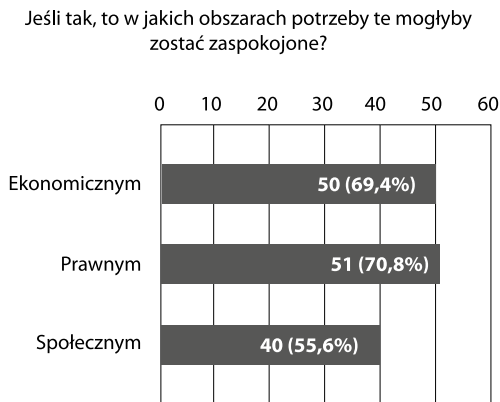
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Wśród odpowiedzi najczęściej pojawiały się takie, jak: szybkie rozwiązanie problemu (85,9%) i pomoc pacjentowi bez współpracy z najbliższym jego otoczeniem (72,9%). W dalszej kolejności badani wskazywali na to, że społeczeństwo oczekuje swobodnego dostępu bez kolejek do świadczeń pomocowych (60%), całkowitego rozwiązania problemu (55,3%) i edukacji w zakresie nieprawidłowości mowy i sposobów radzenia sobie z nimi (15,3%).

Według badanych stopień zaspokajania oczekiwań klientów przez logopedów ma wpływ na stosunek społeczeństwa wobec nich. Tak twierdzi 83% badanych. Przeciwnego zdania jest zaledwie 3% ankietowanych. Wśród odpowiedzi określających, w jaki sposób oddziałuje to na stosunek społeczeństwa wobec nich, pojawiały się takie warianty, jak: rezygnacja pacjentów z terapii (74%), uznanie logopedy za mało kompetentnego (68%), nieporozumienia i konflikty w kwestiach zakresu pomocy (69%). Najmniejsza grupa badanych wskazała na niezadowolenie społeczeństwa ze świadczonych usług logopedycznych (42%).

Determinanty spełniania potrzeb logopedów – wyniki analizy empirycznej

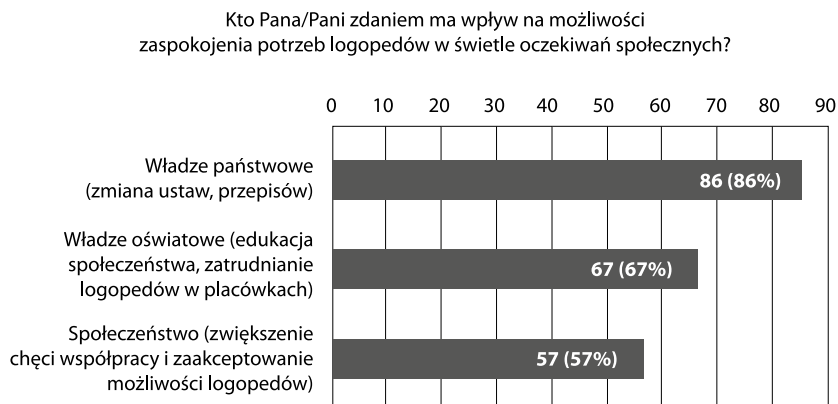
Wśród pytań ankietowych zawarto takie, które pomogły zdobyć wiedzę o tym, jak badani logopedzi postrzegają możliwości zaspokajania ich potrzeb. Zapytano badanych, czy ich zdaniem potrzeby logopedów mogą zostać zaspokojone. Duża grupa badanych (70%) uważa, że ich potrzeby mogą zostać zaspokojone, 23% nie ma zdania na ten temat, natomiast tylko 7% twierdzi, że nie jest to możliwe. Rysunek 6 ukazuje, w jakich obszarach potrzeby logopedów mogłyby zostać spełnione.

Rys. 6. Obszary systemu opieki logopedycznej, w których potrzeby logopedów mogłyby zostać zaspokojone według respondentów

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Rysunek 6 wskazuje na to, że zarówno pod względem ekonomicznym (69,4% odpowiedzi badanych), prawnym (70,8% odpowiedzi), jak i społecznym (55,6% odpowiedzi) logopedzi widzą możliwości poprawy warunków ich pracy. Zapytani o to, kto ich zdaniem ma wpływ na zaspokojenie ich potrzeb, stwierdzali, że w głównej mierze są to władze państwowe, następnie władze oświatowe i na końcu społeczeństwo (rys. 7).

Rys. 7. Jednostki mające wpływ na zaspokojenie potrzeb logopedów w opinii badanych

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Jak widać, respondenci sugerują, że na poprawę systemu opieki logopedycznej ma wpływ zmiana przepisów dotyczących zawodu logopedy (86% badanych). Edukacja społeczeństwa, zatrudnianie logopedów w placówkach pomocowych przez władze oświatowe ma istotny wpływ według 67% badanych, natomiast 57% respondentów uznało, że w zaspokojeniu potrzeb logopedów znaczącą rolę odgrywa zwiększenie chęci współpracy i zaakceptowanie zakresu możliwości logopedów przez społeczeństwo.

Ze względu na to, że wielu logopedów chce kształcić się w swojej profesji, zdobywać nowe umiejętności i zwiększać swoje kompetencje, zapytano badanych o to, czy mają taką możliwość. Na podstawie analizy danych można stwierdzić, że zdania ankietowanych są podzielone. Wśród respondentów 42% uważa, że tak, 34% twierdzi, że nie, 24% nie wyraziło swojej opinii na ten temat. Głównym powodem niemożności dalszego kształcenia się jest brak środków finansowych. Tak stwierdziło 82,9% ankietowanych. Na drugim miejscu badani wskazywali na brak czasu (75,6%), a na trzecim – na brak miejsc doksztalających logopedów (14,6%). Taki rozkład odpowiedzi jest odbiciem potrzeb logopedów dotyczących wyższych zarobków i poprawy wydolności systemu opieki logopedycznej w Polsce.

Oprócz tego większość spośród badanych logopedów uznała, że warunki pracy w resorcie zdrowia i oświacie nie są na tym samym poziomie. Na różnice w obu resortach wskazuje 78% respondentów, 19% nie ma zdania na ten temat. Załedwie 3% badanych uważa, że warunki pracy w placówkach medycznych i oświatowych są na tym samym poziomie. Spośród odpowiedzi wielokrotnego wyboru na pytanie, czego dotyczą te różnice, ankietowani najczęściej wskazywali na odmienne wyposażenie gabinetów logopedycznych (90,9%), następnie na sposób postrzegania logopedy (71,4%), zakres obowiązków (47%), wysokość zarobków (46%) i liczbę godzin pracy (30%).

Podsumowując analizę odpowiedzi respondentów na temat uwarunkowań w zaspokajaniu ich potrzeb, można stwierdzić, że wielu badanych uważa, że okoliczności, w których pracują, mogą ulec poprawie. System opieki logopedycznej w Polsce ma szansę na rozwój i zwiększanie możliwości kompleksowej pomocy. Lepsza współpraca, zmiana w postrzeganiu zawodu logopedy, ustalenie zakresu praw i obowiązków logopedów to niektóre przykłady warunków, które powinny zostać spełnione. Wprowadzenie zmian i zaspokojenie potrzeb logopedów może przyczynić się do poprawy jakości świadczonych usług, a przez to – zwiększenia zadowolenia społeczeństwa z udzielanej pomocy, a tym samym satysfakcji logopedów ze swojej pracy.

Podsumowanie i wnioski

Przeprowadzone badania ankietowe wśród logopedów ujawniły liczne problemy i wyzwania, z jakimi borykają się specjaliści tej dziedziny w Polsce. Wyniki wskazują na znaczne rozbieżności między oczekiwaniami społecznymi wobec logopedów a realnymi możliwościami ich spełnienia w kontekście obecnych warunków pracy.

Analiza przeprowadzonych badań pozwoliła na sformułowanie następujących wniosków:

1. Większość respondentów wskazuje na niezadowalające warunki pracy, które utrudniają spełnianie oczekiwań społecznych. Obejmuje to zarówno wyposażenie gabinetów, jak i kwestie ekonomiczne.
2. System opieki logopedycznej w Polsce jest oceniany przeciętnie przez większość badanych, co sugeruje potrzebę jego modernizacji i poprawy na wielu płaszczyznach.

3. Logopedzi widzą konieczność uchwalenia ustawy o zawodzie logopedy, która jasno określiłaby zakres ich praw i obowiązków, co przyczyniłoby się do poprawy warunków pracy i zwiększenia prestiżu zawodu.

4. Zdecydowana większość respondentów uważa, że społeczeństwo nie ma odpowiedniej wiedzy na temat roli i możliwości logopedów, co prowadzi do wygórowanych oczekiwań, które są trudne do spełnienia.

5. Brak możliwości zaspokajania potrzeb logopedów wpływa negatywnie na ich pracę, prowadząc do frustracji, braku satysfakcji zawodowej oraz problemów w relacjach z pacjentami.

Na podstawie wyników badań i sformułowanych wniosków można wskazać istotne kierunki zmian, które mogłyby przyczynić się do poprawy systemu opieki logopedycznej w Polsce:

1. Uchwalenie ustawy o zawodzie logopedy: wprowadzenie regulacji prawnych, które jasno określą zakres obowiązków i praw logopedów, jest kluczowe dla poprawy warunków pracy i zwiększenia prestiżu zawodu.

2. Poprawa warunków ekonomicznych: zwiększenie wynagrodzeń logopedów i lepsze wyposażenie gabinetów to elementy mogące podnieść jakość usług logopedycznych.

3. Zwiększenie świadomości społecznej: inicjatywy edukacyjne skierowane do społeczeństwa w celu zwiększenia wiedzy na temat roli logopedów przyczynią się do obniżenia wygórowanych oczekiwań i polepszenia współpracy z pacjentami i ich opiekunami.

4. Współpraca interdyscyplinarna: promowanie i ułatwianie tworzenia zespołów interdyscyplinarnych w placówkach medycznych i oświatowych może poprawić efektywność pracy logopedów i jakość opieki nad pacjentami.

5. Dostęp do szkoleń i materiałów edukacyjnych: zapewnienie logopedom większego dostępu do szkoleń, kursów i materiałów edukacyjnych może pomóc w ich profesjonalnym rozwoju i podniesieniu jakości świadczonych usług.

6. Zrównanie warunków pracy w różnych sektorach: wyrównanie warunków pracy logopedów w resorcie zdrowia i oświacie poprzez standaryzację wyposażenia gabinetów, wynagrodzeń i zakresu obowiązków może przyczynić się do większej satysfakcji zawodowej i lepszej jakości pracy.

Wprowadzenie tych zmian może wpłynąć na poprawę warunków pracy logopedów, zwiększenie satysfakcji z wykonywanej pracy oraz lepsze spełnianie oczekiwań społecznych, co ostatecznie oddziałaloby pozytywnie na jakość opieki logopedycznej w Polsce.

Bibliografia

Grabias S. (2010/2011), *Logopedia – nauka o biologicznych uwarunkowaniach języka i zachowaniach językowych*, „Logopedia”, nr 39/40, s. 9–34.

Hamerlińska-Latecka A. (2016), *Logopedia a metodologia badań nauk społecznych*, [w:] I. Jaros, R. Gliwa (red.), *Problemy badawcze i diagnostyczne w logopedii*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Kitlińska-Król M. (2007), *Opieka logopedyczna na Górnym Śląsku: studium historyczno-empiryczne (praca doktorska)*, Katowice: Uniwersytet Śląski.

Kuskowska A. (2023), *Logopeda – kształtowanie się zawodu w Polsce, opieka logopedyczna w powiecie ciechanowskim*, „Studia Mazowieckie”, t. 18, nr 1, s. 53–70.

Lechta V. (2011), *Podstawy teoretyczne logopedii*, [w:] G. Gunia, V. Lechta (red.), *Wprowadzenie do logopedii*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, s. 15–28.

Łobocki M. (2006), *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

Minczakiewicz E.M. (1998), *Początki i rozwój polskiej logopedii*, Kraków: Wydawnictwo Edukacyjne.

Młynarska M. (2005), *Wizerunek zawodowy i społeczny logopedy*, [w:] M. Młynarska, T. Smerka (red.), *Logopedia. Teoria i praktyka*, Wrocław: Agencja Wydawnicza a Linea.

Piła B., Kitlińska-Król M. (2009), *Jakość i zakres funkcjonowania systemu opieki logopedycznej w ocenach nauczycieli, logopedów i rodziców*, „Chowanna”, t. 1, s. 187–205.

Słodownik-Rycaj E. (2007), *System opieki logopedycznej w Polsce i Anglii*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.

Sochoń M. (2016), *Opieka logopedyczna w Polsce*, [w:] E. Krajewska-Kułak (red.), *Holistyczny wymiar współczesnej medycyny. T. 2*, Białystok: Uniwersytet Medyczny w Białymstoku, s. 185–201.

Sochoń M., Krajewska-Kułak E., Śmigielska-Kuzia J. (2016), *Oczekiwania rodziców dzieci w wieku przedszkolnym wobec logopedy*, „Pielęgniarstwo i Zdrowie Publiczne”, vol. 6, nr 2, s. 105–117.

Tarkowski Z. (2005), *Wizerunek zawodowy i społeczny logopedy*, [w:] M. Młynarska, T. Smerka (red.), *Logopedia. Teoria i praktyka*, Wrocław: Agencja Wydawnicza a Linea.

Ustawa o niektórych zawodach medycznych jednak bez logopedy (2023), <https://epedagogika.pl/aktualnosc/ustawa-o-niektorych-zawodach-medycznych-jednak-bez-logopedy-6873.html> [dostęp: 9.05.2024].

Urszula Adamiec-Krzyska <https://orcid.org/0009-0000-3574-6951>
Niepubliczny Gabinet Logopedyczny w Kielcach
e-mail: adamiecurszula1@gmail.com

Studium przypadku dziecka z zespołem łamliwego chromosomu X – diagnoza i terapia logopedyczna

A case study of a child with Fragile X Syndrome – diagnosis and speech therapy

Streszczenie

Artykuł stanowi szczegółową analizę przypadku chłopca z rozpoznaniem zespołem łamliwego chromosomu X, jednego z najczęstszych uwarunkowanych genetycznie zespołów prowadzących do niepełnosprawności intelektualnej oraz zaburzeń komunikacyjnych. Celem opracowania jest ocena poziomu sprawności językowej i komunikacyjnej dziecka ze szczególnym uwzględnieniem dynamiki rozwoju mowy oraz charakterystycznych trudności występujących w procesie nabywania kompetencji lingwistycznych. W pracy dokonano szczegółowej analizy objawów zaburzeń mowy oraz ich wpływu na funkcjonowanie społeczne dziecka. Ponadto zaprezentowano strategie terapeutyczne, w tym metody i techniki stosowane w terapii logopedycznej, dostosowane do indywidualnych potrzeb pacjenta. Wskazano na skuteczność zastosowanych interwencji oraz ich wpływ na poprawę kompetencji komunikacyjnych dziecka. Opracowanie może stanowić istotny wkład w rozwój praktyki logopedycznej oraz dostarczyć cennych wskazówek dotyczących diagnostyki i terapii logopedycznej dzieci z zespołem łamliwego chromosomu X.

Słowa kluczowe: zespół łamliwego chromosomu X, zespoły genetyczne, diagnoza i terapia logopedyczna dziecka z zespołem łamliwego chromosomu X

Abstract

The article provides a detailed analysis of a case involving a boy diagnosed with fragile X syndrome, one of the most common genetic conditions leading to intellectual disability and communication disorders. The study aims to assess the child's language and communication skills, with particular emphasis on speech

development dynamics and the characteristic challenges associated with acquiring linguistic competencies. The paper examines the symptoms of speech disorders and their impact on the child's social functioning. Additionally, it presents therapeutic strategies, including speech therapy methods and techniques tailored to the individual needs of the patient. The effectiveness of the applied interventions and their role in improving the child's communication skills are also discussed.

This study may serve as a valuable contribution to speech therapy practice, offering important insights into the diagnosis and therapy of children with fragile X syndrome.

Keywords: fragile X syndrome, genetic syndromes, diagnosis and speech therapy of a child with fragile X syndrome

Charakterystyka zespołu łamliwego chromosomu X

Zespół łamliwego chromosomu X (zespół Martina-Bell, fragile X syndrome, FraX, FXS) to choroba genetyczna o podłożu dziedzicznym, która często pozostaje nierozpoznana lub jest błędnie diagnozowana jako zaburzenie ze spektrum autyzmu bądź niepełnosprawność intelektualna. Po raz pierwszy została opisana w 1943 roku przez Jamesa Martina i Julię Bell, którzy analizowali przypadek rodziny, w której u jedenastu mężczyzn stwierdzono niepełnosprawność intelektualną przy jednoczesnym braku podobnych objawów u kobiet. Obserwacja ta stała się podstawą do określenia sprzężonego z płcią charakteru dziedziczenia zespołu (Landowska i in., 2018: 22–24).

FXS jest najczęstszą dziedziczną przyczyną niepełnosprawności intelektualnej i jest przekazywany jako cecha dominująca sprzężona z chromosomem X. Nazwa zespołu wynika z charakterystycznej mutacji w obrębie genu FMR1 zlokalizowanego na chromosomie X, prowadzącej do jego strukturalnych nieprawidłowości, w tym specyficznego pęknięcia chromosomu, które może występować w trzech różnych postaciach:

- premutacji,
- mozaikowości,
- pełnej mutacji (Hersh, Saul, 2011: 994–1006).

Każda postać tego zespołu niesie ze sobą inny obraz kliniczny. Może charakteryzować się wieloma problemami – od niewielkich trudności w uczeniu się i kontaktach społecznych po znaczną niepełnosprawność intelektualną oraz autyzm (Kulisiak-Kaźmierczak, 2011: 78–80).

Objawy zespołu FraX są dużo bardziej nasilone i zróżnicowane u płci męskiej. Oprócz niepełnosprawności intelektualnej można wymienić również zaburzenia zachowania, znacznie opóźniony rozwój mowy, trudności z koncentracją uwagi, stereotypie ruchowe (machanie rękami, klaskanie), labilność emocjonalną, słabą koordynację wzrokowo-motoryczną, nadwrażliwość na dotyk, obniżone napięcie mięśniowe czy refluks przełykowo-żołądkowy. Cechy zewnętrzne zespołu to wąska, wydłużona twarz, charakterystyczne, odstające małżowiny uszne, płaskostopie, makroorchydyzm (Lisik i in., 2011: 358–363). Obraz kliniczny pełnej mutacji zespołu u kobiet jest łagodniejszy ze względu na posiadanie dwóch chromosomów X, z których tylko jeden ulega zniekształceniu. U kobiet może występować niepełnosprawność intelektualna w stopniu lekkim, zaburzenia emocjonalne, społeczne. Nosicielki premutacji mogą wykazywać tendencje do niskiej samooceny i zaburzeń nastroju. Ich poziom inteligencji zwykle mieści się w normie. Cechy fenotypowe

kobiet dotyczą lekko wydłużonej twarzy oraz powiększonych małżowin usznych (Lisik, Sieroń, 2010: 504–510). U kobiet z premutacją może występować przedwczesne wygasanie czynności jajników, a u mężczyzn zespół drżenia/ataksji (Stembalska, Śmigiel, 2017: 16).

Badacze zwracają uwagę na spowolnione tempo rozwoju dzieci z zespołem FraX, jednak należy podkreślić, że nie jest ono związane z procesem degeneracyjnym ani regresem rozwojowym. Wynika jedynie z wolniejszego tempa nabywania nowych umiejętności. Zespół cechuje się ograniczoną zdolnością adaptacyjną mózgu do nowych warunków otoczenia, nadpobudliwością i deficytem uwagi, nadwrażliwością na bodźce, słabszą pamięcią krótkotrwałą, zaburzeniami percepcji słuchowej, impulsywnością, skłonnością do niepokoju lub depresji.

Zespół FraX leczy się głównie w sposób objawowy, wykorzystując terapie wspierające: fizjoterapeutyczną, psychologiczną, logopedyczną, pedagogiczną. Metody i techniki pracy są dostosowywane indywidualnie do potrzeb pacjenta. Badacze podkreślają konieczność rozszerzania diagnostyki w kierunku zespołu łamliwego chromosomu X w przypadku pacjentów z cechami spektrum autyzmu lub niepełnosprawnością intelektualną o nieznannej etiologii. Tym bardziej jeśli trudnościom towarzyszą nadruchliwość, echolalie, stereotypie ruchowe. W momencie rozpoznania konieczne jest zaopiekowanie się całą rodziną (Lisik i in., 2011: 358–363).

Metodologia badań

Celem artykułu jest opis funkcjonowania językowego i komunikacyjnego chłopca z zespołem łamliwego chromosomu X oraz przedstawienie dynamiki nabywania języka. Niniejsza praca obejmuje także określenie deficytów oraz posiadanych zdolności w trakcie prowadzenia terapii logopedycznej.

Główną metodą badań przedstawioną w artykule jest studium indywidualnego przypadku. Została ona uzupełniona takimi technikami i narzędziami, jak:

- wywiad z rodzicami chłopca,
- bezpośrednia obserwacja zachowania,
- analiza dokumentacji medycznej,
- KOJD-AFA – Karta Oceny Języka Dziecka Elżbiety Drewniak-Wołosz oraz Anny Paluch,
- Sprawdź, jak się porozumiewam. Ocena efektywności porozumiewania się dzieci ze złożonymi zaburzeniami komunikacji Magdaleny Grycman.

W niniejszym studium uwzględniono nie tylko wyniki badań, ale także spostrzeżenia wynikające z długotrwałe prowadzonej terapii chłopca (od 3. do 7. roku życia). Narzędzie KOJD-AFA zostało wybrane ze względu na opisową formę badanych elementów językowych. Materiał umożliwia dostosowanie tempa badania oraz liczby powtórzeń. Istnieje także możliwość modyfikacji sposobu przedstawienia zadań, co pozwala lepiej dostosować je do potrzeb dziecka. Za pomocą tego narzędzia ocenione zostaną następujące aspekty językowe: fonetyczno-fonologiczny, leksykalny, fleksyjny, pragmatyczny, składniowy oraz kompetencja komunikacyjna, pamięć werbalna i poziom myślenia dziecka.

Narzędzie Magdaleny Grycman Sprawdz, jak się porozumiewam. Ocena efektywności porozumiewania się dzieci ze złożonymi zaburzeniami komunikacji pozwala na dokonanie oceny intencji i kompetencji komunikacyjnej w oparciu o zachowania specyficzne (gesty, mimika). Wynik pozwala na wskazanie odpowiednich procesów rozwojowych prowadzących do kształtowania się intencji komunikacyjnej i planowanie najbliższych celów terapeutycznych. Badania były rejestrowane na bieżąco na karcie zapisu z użyciem zapisu fonetycznego.

Charakterystyka osoby badanej

Bartosz urodził się 19 czerwca 2016 roku z masą ciała 3780 g w 40./41. tygodniu ciąży (Hbd). Noworodek otrzymał 10 punktów w skali Apgar. Poród drogami natury, indukowany oksytocyną. W trakcie porodu w zapisie KTG odnotowano epizody deceleracji czynności serca płodu.

W okresie noworodkowym występowały trudności w karmieniu piersią, które doradca laktacyjny przypisał asymetrii ułożeniowej oraz obniżonemu napięciu mięśniowemu. Niemowlę było karmione naturalnie do 10. miesiąca życia, wyłącznie w pozycji leżącej i z jednej piersi. Rozszerzanie diety rozpoczęto w 4. miesiącu życia metodą tradycyjną. Już na tym etapie obserwowano objawy wybiórczości pokarmowej o podłożu sensorycznym.

Około 11. miesiąca życia pacjent został skierowany na konsultację gastroenterologiczną w kierunku refluksu żołądkowo-przełykowego. Zalecono eliminację białka mleka krowiego z diety oraz wprowadzenie odpowiedniego preparatu mlekozastępczego. Przeprowadzono diagnostykę w kierunku wrodzonych wad metabolizmu metodą tandemowej spektrometrii mas, nie stwierdzając odchyień od normy.

Opóźnienie w rozwoju motorycznym manifestowało się późnym osiągnięciem kamieni milowych – siadanie około 11.–12. miesiąca życia, samodzielny chód w 18. miesiącu. W badaniu rezonansu magnetycznego (MRI) uwidoczniło się hipoplazję dolnej części robaka mózdzku z poszerzeniem zbiornika mózdzku. Początkowo obserwowane zaburzenia wiązano z tymi nieprawidłowościami strukturalnymi OUN.

W wieku 2 lat u chłopca zdiagnozowano całościowe zaburzenia rozwojowe – autyzm dziecięcy (F84.0). Analiza dokumentacji wskazuje na brak inicjowania kontaktu z terapeutą oraz znaczną przerzutność uwagi. Dziecko nie wykazywało zdolności do utrzymania koncentracji na przedmiotach, a jego aktywność w gabinecie miała charakter swobodnej eksploracji otoczenia. Zabawki przyciągały jego uwagę jedynie na krótkie momenty. Obserwowano specyficzne stereotypie ruchowe, w tym powtarzalne ruchy rąk oraz silną potrzebę stukania przedmiotami.

Zachowanie chłopca charakteryzowała labilność emocjonalna, przejawiająca się między innymi epizodami agresji, frustracji oraz napadami płaczu, szczególnie w sytuacjach uniemożliwiających realizację jego zamierzeń. Kompetencje językowe były zaburzone we wszystkich płaszczyznach. Wykazywał on istotne deficyty w zakresie prymarnych umiejętności komunikacyjnych – nie używał gestu wskazywania palcem, a pole wspólnej uwagi było znacznie ograniczone. Kontakt wzrokowy był krótkotrwały i nieutralony.

Diagnoza logopedyczna potwierdziła istotne deficyty w zakresie komunikacji werbalnej. Chłopiec sporadycznie podejmował próby interakcji poprzez wokalizację towarzyszącą, wspartą wskazaniem dłonią, jednak brak naprzemienności w działaniu oraz zaburzony kontakt wzrokowy uniemożliwiały skuteczną wymianę komunikacyjną. Nie reagował na swoje imię, a poziom rozumienia mowy pozostawał trudny do jednoznacznej oceny. Podczas badania nie wykazywał zainteresowania znanymi osobami ani przedmiotami poprzez celowe odwracanie głowy. Stwierdzono również trudności w wykonywaniu prostych poleceń, nawet gdy były one wspierane gestem lub demonstracją.

Rozwój motoryki dużej i małej był opóźniony. Dziecko nie akceptowało aktywności wymagających precyzyjnych ruchów rąk oraz prawidłowego chwytu. Chodziło na szerokiej podstawie, a zabawa miała charakter prostych, stereotypowych manipulacji przedmiotami. Nie inicjowało interakcji z badającym, nie podejmowało zabaw konstrukcyjnych ani naśladowczych. Nie wykorzystywało gestów preżądających ani preinformujących, a jego zdolność do rozumienia mowy oraz wykonywania poleceń była znacznie ograniczona.

Brak prymarnych umiejętności komunikacyjnych był powodem braku intencji komunikacyjnej chłopca. Konieczne było wychwycenie, wykorzystywanie i wzmacnianie nawet nieintencjonalnych zachowań komunikacyjnych. Logopeda musiał stać się źródłem zaspokajania potrzeb i próbować nadawać intencję komunikacyjną nawet przypadkowym ruchom i dźwiękom chłopca. Celem pracy logopedycznej było wzmacnianie niespecyficznych sygnałów przywołujących uwagę (patrzenie, uśmiech, wokalizacja).

Dodatkowe cele terapeutyczne obejmowały:

- ukierunkowywanie i utrzymywanie uwagi dziecka,
- poszerzanie wspólnego pola uwagi, ćwiczenia korzystania z gestu wskazywania palcem oraz utrzymywania kontaktu wzrokowego, naukę kierowania uwagi wzrokowej dziecka na wybrane osoby lub przedmioty,
- wzbudzanie intencji komunikacyjnej,
- kształtowanie rozumienia wypowiedzi słownych, kształtowanie systemu językowego,
- ćwiczenia naprzemienności i naśladownictwa,
- odwracanie stóp, rąk, obszaru ustno-twarzowego,
- kształtowanie odpowiedniej reakcji na dany dźwięk,
- rozwijanie zdolności organizowania zabawy i własnych aktywności,
- usprawnianie zręczności i precyzji ruchów, usprawnianie motoryki małej oraz koordynacji oko-ręka,
- respektowanie reguł i zasad panujących podczas wspólnych aktywności,
- rozwijanie umiejętności współdziałania, trening poprawnego zachowywania się w trakcie zabawy na dywanie oraz odpowiedniego zachowania się w trakcie pracy przy stoliku.

Na podstawie obserwacji procesów przetwarzania sensorycznego chłopiec przejawiał zaburzenia w zakresie układu przedsionkowo-propryoceptywnego, czucia powierzchownego, słuchowego i wzrokowego. Miało to wpływ na koordynację, dynamikę ruchów, planowanie motoryczne oraz interpretację ciała w przestrzeni. Miał liczne nadwrażliwości eksteroceptywne oraz zaburzenia modulacji sensorycznej objawiające się obronnością dotykową. W 2019 roku ze względu na obniżone napięcie mięśniowe, stopy z tendencją

do koślawienia i płaskostopie zastosowano krótkie ortezy korygujące zaburzenia osiowe w płaszczyźnie czołowej. Chłopiec korzystał także z kamizelki obciążeniowej.

Około 4. roku życia zaobserwowano poprawę w funkcjonowaniu dziecka. Chłopiec zaczął rozumieć i wykonywać proste polecenia. Stereotypie ruchowe ulegały stopniowemu wygaszaniu. Wzrosła funkcjonalność zabawy – dziecko zaczęło używać zabawek zgodnie z ich przeznaczeniem, choć nadal wykazywało tendencję do narzucania własnych aktywności. Nie sygnalizowało swoich potrzeb za pomocą mowy, nie inicjowało ani nie podtrzymywało interakcji z rówieśnikami. Kontakt wzrokowy pozostawał niezadowolający, jednak utrzymywało pole wspólnej uwagi z drugą osobą. Zachowania niepożądane występowały głównie w sytuacjach przerywania preferowanej aktywności.

Chłopiec zaczął wykorzystywać podstawowe gesty komunikacyjne, takie jak „jeszcze” i „koniec”. Jego realizacja fonemowa była ograniczona – wypowiadał wyrazy zbudowane z reduplikowanych sylab, natomiast trudność sprawiały mu struktury składające się z różnych sylab. W niektórych momentach prezentował zachowania sugerujące objawy dziecięcej apraksji mowy – obserwowano trudności w przywoływaniu odpowiednich wzorców motorycznych niezbędnych do realizacji danej sylaby lub wyrazu. Wsparcie w postaci gestu lub wizualnej reprezentacji graficznej (obrazka) ułatwiało dziecku dostęp do wzorca artykulacyjnego oraz produkcji dźwiękowej.

Dodatkowo zaobserwowano wzmożone zainteresowanie zapisem literowym nowo wprowadzanych elementów słownika. W związku z tym wdrożono naukę czytania metodą symultaniczno-sekwencyjną, co miało na celu wspomaganie kształtowania systemu fonologicznego, morfologicznego oraz syntaktycznego.

Od okresu niemowlęcego dziecko objęte było kompleksową terapią, w której skład wchodziły: fizjoterapia, terapia psychologiczna, pedagogiczna, neurologopedyczna oraz integracja sensoryczna. Znajdowało się pod stałą opieką gastroenterologiczną, neurologiczną i psychiatryczną.

W ramach farmakoterapii zastosowano kurację cerebrolizyną, podawaną równolegle z lekami przeciwpadaczkowymi. Zaobserwowano poprawę stanu klinicznego dziecka, jednak efekty terapii nie były w pełni zgodne z oczekiwaniami lekarza prowadzącego. W związku z tym podjęto decyzję o wdrożeniu leczenia preparatem Gammalon. Kuracja przyniosła znaczące rezultaty, co zostało potwierdzone zarówno przez lekarza, jak i rodziców oraz terapeutów pracujących z dzieckiem.

Dziecko, równolegle z terapią logopedyczną, uczestniczyło w zajęciach fizjoterapeutycznych oraz terapii integracji sensorycznej. Wdrożenie komunikacji wspomagającej i alternatywnej (AAC), elementów języka migowego oraz wykorzystanie gestów wizualizacyjnych wspomagających naukę samogłosek i podstawowych sylab umożliwiło osiągnięcie pierwszych sukcesów w zakresie komunikacji werbalnej. W 5. roku życia chłopiec zaczął posługiwać się prostymi słowami.

Wypracowanie umiejętności naśladowania, nawiązywania kontaktu wzrokowego oraz utrzymywania wspólnego pola uwagi sprawiło, że dla nowych terapeutów, niezających wcześniej historii pacjenta, jego funkcjonowanie mogło sugerować niedokształcenie mowy o typie afazji sensoryczno-motorycznej.

Chłopiec nadal wymagał intensywnego wsparcia ze względu na obniżoną zdolność koncentracji uwagi oraz trudności wynikające z ograniczonego zasobu słownika czynnego i biernego. Jego rozwój miał charakter skokowy – funkcjonowanie było w dużej mierze uzależnione od aktualnego stanu zdrowia i samopoczucia. Ponadto dłuższe przerwy w terapii skutkowały regresją uprzednio nabytych umiejętności, co wskazywało na konieczność systematycznej i intensywnej pracy terapeutycznej.

Pacjent został skierowany do poradni genetycznej w okresie niemowlęcym z powodu obecności cech dysmorficznych twarzy. W ramach diagnostyki wykonano badanie kariotypu, które nie wykazało aberracji chromosomowych, oraz analizę w kierunku zespołu Retta, który został wykluczony.

W 2022 roku uzyskano pierwszy wynik badania w kierunku zespołu łamliwego chromosomu X. Przeprowadzono przesiewową analizę techniką PCR z oceną liczby powtórzeń sekwencji CGG w genie FMR1, jednak wynik był nieinformacyjny. W związku z tym zalecono rozszerzenie diagnostyki z zastosowaniem metody MS-MLPA przy użyciu zestawu metylacyjnego ME029, umożliwiającej potwierdzenie obecności mutacji lub wykluczenie rozpoznania zespołu łamliwego chromosomu X.

Dopiero szczegółowa analiza DNA wspomnianą metodą wykazała obecność pełnej mutacji w eksonie 1 genu FMR1, co jednoznacznie potwierdziło kliniczne rozpoznanie zespołu łamliwego chromosomu X.

Wyniki badań

Diagnoza logopedyczna została wykonana, gdy chłopiec miał 6 lat i 9 miesięcy. Badanie było prowadzone w trakcie dwóch spotkań. Wyniki były zapisywane w trakcie trwania badania z użyciem zapisu fonetycznego. Rodzice chłopca nie uczestniczyli w badaniu, ponieważ Bartosz lepiej radził sobie, pracując samodzielnie z terapeutą. Utrzymywano przyjemną atmosferę podczas spotkania, unikając ocen wartościujących wypowiedzi chłopca. Po każdym wykonanym zadaniu udzielano słownych pochwał. Gdy dziecko wykazywało oznaki zmęczenia, zmieniano zajęcie lub motywowano je do podjęcia kolejnych prób.

Chłopiec nawiązywał kontakt z terapeutą i wykonywał postawione przed nim zadania. Zdarzało się, że próbował narzucać własne reguły działania lub chciał odwrócić uwagę diagnosty, jednakże takie sytuacje nie stawały się powodem agresji, niezadowolenia lub płaczu. Chłopiec nawiązywał kontakt wzrokowy z logopedą, z wyjątkiem momentu przywitania lub pożegnania – dziecko w takich sytuacjach uciekało wzrokiem, zachowywało się w sposób wstydlivy, lecz bez problemu komunikowało formuły grzecznościowe „dzień dobry” [eń oby] i „do widzenia” [o icen’ia] ze wsparciem w postaci gestów.

Bartek prawidłowo rozumiał i wykonywał proste polecenia, adekwatnie identyfikując wskazane części ciała. Poprawnie naśladował podstawowe czynności motoryczne i mimiczne, takie jak zamykanie oraz otwieranie oczu, ziewanie, karmienie czy płacz.

Reagował właściwie na polecenia zawierające rzeczowniki, czasowniki, przymiotniki oraz wybrane przysłówki. Wykazywał jednak trudności w rozumieniu liczebników 3 i 4, podczas gdy 1 oraz 2 rozpoznawał poprawnie.

Chłopiec miał obniżoną zdolność przetwarzania zaimków, wyrażeń przymikowych oraz zaimków pytajnych, co skutkowało nieadekwatnymi reakcjami na niektóre polecenia i pytania. Nie był w stanie ułożyć historyjki obrazkowej w prawidłowej kolejności, co wskazuje na trudności w zakresie myślenia przyczynowo-skutkowego.

Podczas opisywania ilustracji potrafił nazywać poszczególne elementy, jednak nie był w stanie logicznie ich powiązać, co świadczyło o deficytach w integracji informacji oraz strukturze narracyjnej wypowiedzi.

Próba nazywania ukazała, że chłopiec często dokonuje elizji pierwszej głoski w dłuższych wyrazach. Powtarzając, dzieli wyrazy na sylaby. Dochodzi także do redukcji grup spółgłoskowych oraz asymilacji. Wyrazy dwusylabowe są w większości wymawiane poprawnie, natomiast do zmian dochodzi przy wyrazach trzysylabowych lub dłuższych. W momencie, gdy jakiś wyraz sprawiał chłopcu problem, dochodziło do perseweracji pierwszej sylaby danego wyrazu. Wypowiedzi chłopca stawały się dużo bardziej zrozumiałe i poprawne podczas wspierania go gestami, z których on również samodzielnie korzystał¹. Realizacja była zaburzona w związku z niepewnością wzorców słuchowo-ruchowych. Przejście z jednego ruchu artykulacyjnego do następnego sprawiało chłopcu problem. Dokonywał on substytucji nazw poprzez podobieństwo znaczenia wyrazów rzadziej używanych (bagietka – chleb, rogalik – bułka, smaży – gotuje, wyciera – myje). Bartek nie nazywał właściwie niektórych przysłówków oraz liczebników ze względu na trudność w rozumieniu postawionego mu pytania. Powtarzanie zdań było nieprawidłowe ze względu na ograniczone możliwości utrzymania w pamięci sekwencji wyrazów. Powtarzanie głosek i sylab izolowanych było prawidłowe.

U badanego obserwowano trudności w zakresie narracji oraz prowadzenia dialogu. Posługiwał się on prostymi zdaniami lub pojedynczymi wyrazami pełniącymi funkcję komunikacyjną. Sprawiał wrażenie, że w niektórych sytuacjach korzystał z wyuczonych, schematycznych odpowiedzi, które nie zawsze były adekwatne do kontekstu.

Podsystem fonetyczno-fonologiczny charakteryzował się trudnościami w percepcyjnym oraz motorycznym różnicowaniu opozycji fonemowych. Stwierdzono nieregularne substytucje fonemowe, w tym zastępowanie głosek szumiących głoskami szeregu syczącego oraz substytucję głoski *r* przez *l*. Wypowiedzi charakteryzowały się nieregularnymi zniekształceniami struktury wyrazowej, obejmującymi elizje, uproszczenia, perseweracje oraz asymilacje. Artykulacja była bardziej stabilna w przypadku wyrazów o strukturze sylab otwartych niż zamkniętych. Utrwalone zostały schematy prostej sylaby oraz wyrazów dwusylabowych.

Podsystem fleksyjno-składniowy wykazywał deficyty w zakresie pełnego rozumienia zależności fleksyjnych i składniowych. Badany miał trudności w rozumieniu pytań oraz poleceń. Wypowiedzi ograniczały się do prostych struktur składniowych typu podmiot – orzeczenie – dopełnienie, często wspomaganych gestami. Ocena zdolności stosowania reguł gramatycznych w wypowiedziach była utrudniona. Chłopiec poprawnie odmieniał rzeczowniki w dopełniaczu i bierniku, natomiast sporadycznie popełniał błędy fleksyjne w narzędniku oraz miejscowniku.

¹ Chłopiec podczas terapii korzysta z elementów werbogestów Agaty Gładowicz-Bojarskiej oraz gestów wizualizacyjnych Jagody Cieszyńskiej-Rożek.

Podsystem leksykalno-semantyczny ujawniał ograniczenia w zakresie słownika biernego. Występowały przypadki zastępczego rozumienia słów na podstawie podobieństwa semantycznego. Obserwowano trudności w rozumieniu wyrażeń przyimkowych, zaimek osobowych oraz liczebników. Chłopiec miał deficyty w zakresie formułowania pytań – zarówno w mowie spontanicznej, jak i na polecenie. W celu kompensacji braków leksykalnych wykorzystywał intonację.

W kontekście kontaktu społecznego obserwowano epizody jego ograniczonej dostępności. Preferował interakcje z terapeutami, których znał i darzył sympatią. Mowa spontaniczna koncentrowała się głównie na treściach wyuczonych. Niektóre wypowiedzi były zrozumiałe jedynie w kontekście sytuacyjnym lub z pomocą wsparcia wizualnego.

Dokonano oceny budowy i funkcji narządów mowy na podstawie obserwacji klinicznej. Stwierdzono znaczne obniżenie napięcia mięśniowego w obrębie aparatu artykulacyjnego. Pozycja spoczynkowa języka była nieprawidłowa, co wynikało z obniżonej sprawności mięśni języka oraz warg.

Tor oddechowy był prawidłowy, a kontrola saliwacyjna zachowana. Gospodarowanie powietrzem podczas mowy cechowało się skróconą fazą wdechową i wydechową. Stwierdzono wąskie podniebienie twarde przy prawidłowej budowie podniebienia miękkiego.

Mechanika pobierania płynów była adekwatna – badany przyjmował wodę z otwartego kubka w sposób sekwencyjny. Zaobserwowano trudności w manipulacji łyżką pokarmową o twardej i sprężystej konsystencji oraz w wykonywaniu ruchów czyszczących jamę ustną.

W obrębie okolicy ustno-twarzowej stwierdzono nadwrażliwość sensoryczną – dziecko nie zawsze akceptowało dotyk w rejonie twarzy. Preferencje pokarmowe obejmowały produkty o określonych właściwościach sensorycznych. Chłopiec akceptował głównie zupy, gotowane mięso, kanapki oraz wybrane owoce.

Tab. 1. Ocena efektywności porozumiewania się M. Grycman

Ocena umiejętności w skali od 0 do 5	Opis zachowań
Przekaz informacji: 2	Użytkownik ma intencję komunikacyjną. Potrafi dokonać wyboru danego komunikatu, chociaż korzysta z ograniczonej liczby znaków/symboli. Występuje jednoznaczny i zrozumiały po obu stronach kod komunikacyjny. Chłopiec obraca się w podobnych tematach do rozmowy, które są wielokrotnie ćwiczone. Stosuje w komunikacji przymiotniki i przysłowki.
Budowanie wypowiedzi: 2	Chłopiec potrafi zbudować krótkie zdania składające się z dwóch, trzech słów. Występują trudności w posługiwaniu się strukturami gramatycznymi.
Funkcjonalne współgranie z rozmówcą: 1	Potrzeba wsparcia w podtrzymywaniu kontaktu. Zdarza się, że chłopiec nie zwraca uwagi na słuchającego. W przebiegu zorganizowanej sytuacji komunikacyjnej możliwe jest uzyskanie aktywności komunikacyjnych opartych na naprzemienności, ale jedynie w zaplanowanych i wyćwiczonych tematach rozmowy.

Ocena umiejętności w skali od 0 do 5	Opis zachowań
Ogólne nastawienie i motywacja do ko- munikacji: 1	Użytkownik potrafi zainicjować interakcję, jednak wymaga wsparcia i pobudzania do komunikowania się na przykład gestami.
Średnia umiejętność porozumiewania się: 1,5	

Źródło: opracowanie własne na podstawie narzędzia Sprawdź, jak się porozumiewam. Ocena efektywności porozumiewania się dzieci ze złożonymi zaburzeniami komunikacji M. Grycman.

Powyższe wyniki jednoznacznie wskazują na poprawę efektywności komunikowania się. Chłopiec opanował sposoby komunikacji oparte na strategii start–stop. Potrafi uczestniczyć w zabawach naprzemiennych, co jest podstawą do budowania dialogu. Systematycznie stosowano stałe wzmocnienia dla prawidłowo użytych przez dziecko sygnałów komunikacyjnych. Modyfikowano zachowania nieakceptowalne społecznie na zachowania ogólnie przyjęte. Wprowadzono plany aktywności na zajęciach terapeutycznych, w domu i w przedszkolu. Stosowano brak natychmiastowej reakcji na sygnały niespecyficzne w celu wypracowania odpowiedniego sposobu reagowania. Nauka znaczenia gestów, obrazków lub symboli miała miejsce w momencie ich używania. Tworzone zostały pomoce komunikacyjne, niezbędne do funkcjonowania w przedszkolu i na zajęciach terapeutycznych.

Cele i programowanie terapii logopedycznej

Diagnoza logopedyczna umożliwia precyzyjną lokalizację oraz identyfikację obszarów deficytowych, co pozwala na właściwe zaplanowanie procesu terapeutycznego. W planowaniu terapii należy uwzględnić wszystkie sfery funkcjonowania, w których obserwuje się zaburzenia. Terapia logopedyczna pacjenta z zespołem łamliwego chromosomu X powinna koncentrować się na:

- rozwijaniu systemu fonologicznego, a szczególnie na usprawnianiu motoryki aparatu artykulacyjnego oraz kinestezji artykulacyjnej,
- kształtowaniu systemu morfologicznego – właściwej odmiany form fleksyjnych,
- poszerzaniu słownika czynnego i biernego, a także kształtowaniu rozumienia poleceń prostych i złożonych,
- doskonaleniu systemu składniowego – rozwijaniu umiejętności budowania zdań złożonych oraz struktur pytających,
- doskonaleniu dostosowywania komunikatów do sytuacji społecznej, zachęcaniu dziecka do uczestnictwa w dialogu,
- rozwijaniu myślenia przyczynowo-skutkowego,
- ćwiczeniu słuchu fonemowego.

Skuteczność terapii logopedycznej jest uwarunkowana właściwym doбором metod i technik terapeutycznych. Ćwiczenia powinny być dostosowane do indywidualnych możliwości pacjenta oraz jego strefy najbliższego rozwoju. Kluczowe jest zastosowanie form atrakcyjnych, a w miarę możliwości zabawowych, co zwiększa motywację do działania oraz minimalizuje negatywne reakcje emocjonalne.

Pacjent nadal wymaga stosowania strategii komunikacji wspomagającej i alternatywnej (AAC). Dotychczasowe interwencje przyniosły oczekiwane rezultaty, dlatego kontynuacja modelowania prawidłowych zachowań komunikacyjnych oraz umożliwienie pacjentowi samodzielnego konstruowania pełnych komunikatów stanowi istotny element terapii. Zasadne jest również dalsze wykorzystanie gestów wizualizacyjnych wspierających komunikację werbalną, ponieważ dotychczasowa terapia wykazała ich istotną rolę w procesie budowania wypowiedzi słownych.

Ważną częścią terapii logopedycznej chłopca jest próba niwelowania nadwrażliwości obszaru ustno-twarzowego. Manualne techniki terapii ustno-twarzowej w połączeniu z terapią integracji sensorycznej mogą mieć wpływ na regulację i korekcję dysfunkcji sensomotorycznych. Praca manualna powinna dotyczyć również punktów dystalnych ciała, ponieważ nadal obserwowana jest nadwrażliwość stóp oraz dłoni.

Terapia logopedyczna pacjentów z zespołem łamliwego chromosomu X – podejście wieloaspektowe – wnioski

Terapia pacjentów z zespołem łamliwego chromosomu X powinna mieć charakter holistyczny i uwzględniać wieloaspektowe oddziaływania. Wyzwaniem terapeutycznym pozostaje stosunkowo późna diagnoza, która często współwystępuje z rozpoznaniem zaburzeń ze spektrum autyzmu, niepełnosprawności intelektualnej lub całościowych zaburzeń rozwoju. Właściwa diagnoza stanowi klucz do identyfikacji źródeł trudności oraz umożliwia skuteczniejsze planowanie terapii logopedycznej.

Zagadnienia związane z kompetencją komunikacyjną oraz sprawnością językową w zespole łamliwego chromosomu X są nadal słabo opisane w literaturze. Niniejsze studium przypadku obrazuje charakterystyczne zmiany w rozwoju językowym pacjenta z tym zespołem. Przedstawiony przypadek wskazuje, że połączenie leczenia klinicznego z intensywną terapią logopedyczną, pedagogiczną, fizjoterapeutyczną oraz zajęciami integracji sensorycznej pozwoliło na znaczącą poprawę kompetencji językowych i komunikacyjnych.

Na szczególną uwagę zasługuje determinacja rodziców w poszukiwaniu przyczyn trudności oraz ich ogromne zaangażowanie w proces terapeutyczny, które stanowiły istotny czynnik warunkujący osiągnięty postęp w rozwoju dziecka.

Bibliografia

- Cieszyńska J. (2000), *Od słowa przeczytanego do wypowiedzianego. Droga nabywania systemu językowego przez dzieci niesłyszące w wieku poniemowlęcym i przedszkolnym*, Kraków: Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej.
- Garbarczyk J., Loska M. (2000), *Dziecko z zespołem łamliwego chromosomu X*, „Roczniki Pedagogiki Specjalnej”, nr 11, s. 7–21.
- Garber K.B., Visootsak J., Warren S.T. (2008), *Fragile X syndrome*, <https://www.nature.com/articles/ejhg200861> [dostęp: 29.03.2025].
- Hersh J.H., Saul R.A. (2011), *Health Supervision for Children With Fragile X Syndrome*, „Pediatrics”, vol. 127(5), s. 994–1006.
- Kaczan T., Śmigiel R. (2012), *Wczesna interwencja i wspomaganie rozwoju u dzieci z chorobami genetycznymi*, Kraków: Impuls.
- Kulisiak-Kaźmierczak J. (2013), *Stereotypy i fakty na przykładzie osób z zespołem kruchego X i ich rodzin zrzeszonych w grupie wsparcia „Rodzina FraX”*, [w:] R. Skrzyniarz, M. Gajderowicz, W. Wach (red.), *Wzory i wzorce osobowe w biografistyce pedagogicznej*, Lublin: Episteme, s. 317–329.
- Kulisiak-Kaźmierczak J. (2014), *Uczeń z zespołem łamliwego chromosomu X*, [w:] D. Umiaśtowska, J. Gebreselassie (red.), *Dzieci o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Implikacje dydaktyczne i wychowawcze*, Gorzów Wielkopolski: Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Jakuba z Paradyża, s. 217–242.
- Kulisiak-Kaźmierczak J. (2016), *Zespół łamliwego chromosomu X a spektrum autyzmu*, [w:] M. Prentka (red.), *Wspomaganie rozwoju osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Terapie kognitywistyczne*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej, s. 77–95.
- Landowska A., Rzońca S., Bal J., Gos M. (2018), *Zespół łamliwego chromosomu X i choroby FMRI-zależne – postępowanie diagnostyczne na podstawie doświadczeń własnych*, „Developmental Period Medicine”, vol. 22(1), s. 22–24.
- Lasocka-Kruk J., Kulisiak-Kaźmierczak J. (2018), *Zaburzenia mowy i języka w zespole łamliwego chromosomu X*, [w:] J. Cieszyńska-Rożek, P. Sobolewski, D. Grzesiak-Witek (red.), *Zaburzenia mowy w wybranych zespołach uwarunkowanych genetycznie*, Lublin: Wydawnictwo Czelej, s. 119–131.
- Lisik M., Janas-Kozik M., Krupka-Matuszczyk I., Sieroń A. (2011), *Zespół łamliwego chromosomu X – problem dziecka i rodziców*, „Psychiatria Polska”, t. XLV, nr 3, s. 358–363.
- Lisik M., Sieroń A. (2010), *Postępy w leczeniu zespołu łamliwego chromosomu X*, „Neurologia i Neurochirurgia Polska”, nr 44(5), s. 504–510.
- Masgutowa S., Regner A. (2018), *Rozwój mowy dziecka w świetle integracji senso-motorycznej*, Wrocław: Continuo.
- Panasiuk J. (2013), *Sprawności interakcyjne i komunikacyjne jako kryteria różnicowania zaburzeń rozwojowych*, [w:] M. Michalik, A. Siudak, H. Pawłowska-Jaroń (red.), *Interakcyjne uwarunkowania rozwoju i zaburzeń mowy*, Kraków: Collegium Columbinum, s. 81–105.
- Regner A. (2015), *Poradnik terapii ustno-twarzowej*, Bytom: Ergo Sum.

Regner A. (2019), *Wybrane techniki manualne wspomagające terapię ustno-twarzową*, Wrocław: Continuo.

Stembalska A., Śmigiel R. (2017), *Aspekty patogenetyczne, kliniczne i terapeutyczne wraz z poradnictwem rodzinnym w zespole kruchego chromosomu X*, [w:] M. Belza-Gajdzica, J. Kulisiak-Kaźmierczak (red.), *Zespół kruchego X i inne zaburzenia neurorozwojowe. Diagnostyka, terapia i edukacja – szanse i zagrożenia*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 13–22.

Szymańska K., Szczepanik E. (2019), *Niepelnosprawność intelektualna*, [w:] B. Steinborn (red.), *Neurologia wieku rozwojowego*, Warszawa: PZWL.

Agata Piasecka <https://orcid.org/0000-0002-0033-1067>
Uniwersytet Łódzki
e-mail: agata.piasecka@uni.lodz.pl

Antropocentryzm jako wykładnik relacji *homo–animal* (na podstawie polskich i rosyjskich frazeologizmów z zoonimem *koza*)

Anthropocentrism as an indicator of the *homo–animal* relationship (based on Polish and Russian phraseological units with the zoonym *goat*)

Streszczenie

Artykuł omawia zjawisko antropocentryzmu jako kluczowego czynnika kształtującego językowy obraz relacji między człowiekiem a zwierzęciem. Analiza polskich i rosyjskich frazeologizmów z komponentem *koza/koza* pokazuje, że zwierzęta wykorzystywane są jako symbole negatywnej oceny człowieka – jego wyglądu, zachowania czy cech intelektualnych. Frazeologia animalistyczna ujawnia asymetryczny charakter relacji *homo–animal*, oparty na dominacji i instrumentalnym traktowaniu fauny, w którym człowiek przypisuje zwierzętom własne wady, jednocześnie utrwalając przekonanie o swojej wyższości.

Słowa kluczowe: antropocentryzm, frazeologia animalistyczna, koza, relacja *homo–animal*, wartościowanie językowe

Abstract

The article discusses anthropocentrism as a key factor shaping the linguistic representation of the relationship between humans and animals. An analysis of Polish and Russian phraseological units containing the component *koza/koza* reveals that animals are used as symbols of negative evaluation of human appearance, behavior, or intellectual traits. Animal-related phraseology exposes the asymmetric nature of the *homo-animal* relationship, rooted in domination and the instrumental treatment of fauna, in which humans attribute their flaws to animals while reinforcing the belief in their superiority.

Keywords: anthropocentrism, animal-related phraseology, goat, *homo-animal* relationship, linguistic evaluation

Wprowadzenie

Od najdawniejszych czasów dwa porządki – ludzki (*homo*) i zwierzęcy (*animal*) – współistniały, tworząc zarówno relacje o charakterze symbiotycznym, przynoszące obopólne korzyści, jak i antagonizmy wynikające z rywalizacji i walki. Człowiek z jednej strony zapewniał zwierzętom opiekę, schronienie oraz pożywienie, z drugiej zaś – polował na nie, a także wykorzystywał w hodowli jako źródło pożywienia i surowców.

Bezpośredni kontakt ludzi z fauną zaowocował bogactwem obserwacji dotyczących zachowania, sposobów poruszania się, wyglądu czy upodobań. Spostrzeżenia te znalazły swoje odzwierciedlenie w języku, stając się fundamentem frazeologizmów animalistycznych, które – mimo iż odnoszą się do zwierząt – w istocie opisują rzeczywistość człowieka. Frazeologia zoonimiczna ukazuje, jak ludzie postrzegają inne gatunki i relacje z nimi. Jednocześnie stanowi świadectwo językowej reprezentacji człowieka oraz jego refleksji nad sobą jako twórcą i użytkownikiem dyskursu.

Z tego względu frazeologia zoonimiczna charakteryzuje się wyraźną dominantą antropocentryczną – człowiek pełni tu funkcję centralną jako punkt odniesienia w opisie świata. Przykładem są frazeologizmy z komponentem *koza/koza*, obecne w języku polskim i rosyjskim, które przedstawiają człowieka z różnych perspektyw: wyglądu zewnętrznego, zachowania, cech psychofizycznych, intelektualnych itp., a tym samym odzwierciedlają i interpretują rzeczywistość przez pryzmat ludzkiego doświadczenia.

Obraz zwierząt w języku jako wyraz antropocentryzmu

Relacja *homo-animal* eksponowana jest w języku poprzez opozycje: *dobry-zły, mądry-głupi, ładny-brzydkie*. Nie przez przypadek to, co nieprzyjemne, brzydkie, postrzegane z perspektywy człowieka jako nieetyczne, zostaje ujętych w pomocą obrazów związanych z królestwem zwierząt. Cechą zwierzęcego jest bowiem gorszość zrelatywizowana do sfery ludzkiej. W ten sposób kształtuje się przekonanie, że to nie my jesteśmy źli, bezmyślni i odpychający, lecz fauna (zob. Pajdzińska, 2017: 143). Bo to sfera *animal* objęta jest w językowym obrazie świata wszelką niedoskonałością: *z tej kozy mięsa nie będzie* ‘o rzeczach lub ludziach, z których niewiele jest pożytku’ (Zgółkowska, 1994–2005); *z kogoś jest ktoś jak z koziej dupy trąba* ‘o kimś nieudolnym, źle wykonującym swój zawód, o dyletancie’ (Kłosińska, Sobol, Stankiewicz, 2009); *o kozia sierść się sprzeczać*

‘o bezsensownych sporach dotyczących błahych wartości’ (Zgółkowa, 1994–2005); *jaka koza z krzywą gębą, takie dzieci po niej będą* ‘o dziedziczeniu złych cech rodzicielskich’ (Zgółkowa, 1994–2005). Zdzisław Kempf (1985: 125) posługuje się nawet pojęciem arystokracji, aby opisać postawę człowieka wobec świata zwierząt. Termin ten akcentuje przekonanie o wyższości gatunku ludzkiego, który – dzięki intelektowi – zdołał podporządkować sobie inne istoty żywe w różnych sferach egzystencji. W warstwie językowej ów arystokracizm manifestuje się poprzez przypisywanie zwierzętom określeń pejoratywnych, szczególnie w opozycji do tych, które zarezerwowane są dla ludzi. Przykładem może być zastosowanie leksemu *morda* zamiast *twarz*, na przykład *козья морда* ‘о человеке с неприятной, отталкивающей внешностью’ (Мокиенко, Никитина/Mokienko, Nikitina, 2008b).

Filozoficzne uzasadnienia dominacji człowieka

Negatywna ewaluacja zwierząt, wyrażana za pośrednictwem metafor zoonimicznych w różnych językach, może być uważana za uniwersalną tendencję języka, odzwierciedlającą głęboko zakorzeniony w wielu kulturach sposób postrzegania fauny przez człowieka. Utrwalony obraz braci mniejszych w języku nie jest wyłącznie wynikiem dominującego antropocentryzmu, lecz również konsekwencją przyjęcia dawnej koncepcji wielkiego łańcucha bytu. Idea ta, sięgająca źródeł platońskich, zakłada hierarchiczne uporządkowanie wszystkich form istnienia: na najniższym poziomie znajdują się byty nieożywione, powyżej – rośliny (byty ożywione), następnie – zwierzęta. Najwyższą pozycję w tak ukształtowanej strukturze ontologicznej zajmuje człowiek (zob. Lovejoy, 2009: 53–57).

Instrumentalne podejście do zwierząt reprezentował również Arystoteles. Filozof ten dopuszczał zadawanie faunie cierpienia, o ile działanie to prowadziło do poprawy warunków egzystencji *homo sapiens* oraz umożliwiało osiągnięcie korzyści, które w innych okolicznościach pozostawałyby nieosiągalne. Uczeń Platona wskazywał na zasadniczą różnicę między ludźmi a zwierzętami, wynikającą z posiadania przez człowieka duszy rozumnej – cechy całkowicie niedostępnej dla zwierząt (Orlik, 2017: 112).

W okresie średniowiecza zwierzęta postrzegano jako doskonałe „automaty”, „maszyny” pozbawione świadomości, a tym samym – zdolności do myślenia, wyobraźni oraz odczuwania emocji. Kartezjusz, kontynuując tę linię rozumowania, twierdził, iż zdolność do działań mających źródło w umyśle stanowi właściwość wyłącznie ludzką (Saunders, 1996: 22–23). W jego ujęciu zwierzęta nie posiadają życia duchowego ani emocjonalnego, funkcjonują w oparciu o czysto mechaniczne zasady (Bakke, 2011: 222–223). Nie są one zatem zdolne do świadomego odczuwania bólu i cierpienia. Tego rodzaju uprzedmiotowienie zwierząt w myśli kartezjańskiej oznaczało istotny regres moralny i redukowało relację między człowiekiem a istotami pozaludzkimi do poziomu skrajnego barbarzyństwa.

Przemiany społeczne i prawne w podejściu do zwierząt

Lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte XX wieku przyniosły istotną zmianę w postrzeganiu relacji człowieka z fauną. Zaczęły pojawiać się wówczas publikacje ujawniające brutalne praktyki stosowane w hodowli przemysłowej zwierząt oraz metody badawcze wykorzystywane w laboratoriach, często wiążące się z zadawaniem cierpienia faunie (Grabowska, 2014: 114).

W latach osiemdziesiątych XX wieku zapoczątkowany został Ruch Wyzwolenia Zwierząt, który odegrał istotną rolę w przekształceniu sposobu postrzegania i traktowania istot niehumanitarnych. Zwolennicy ochrony praw zwierząt zaczęli domagać się zasadniczego przewartościowania dotychczasowych norm regulujących relacje między gatunkami, stanowczo odrzucając kartezjańską wizję zwierząt jako bytów pozbawionych świadomości. Akcentują oni konieczność poszanowania ich interesów, wyeliminowania aktów przemocy oraz uznania inherentnej wartości życia zwierzęcego. W rezultacie, po wielowiekowej dominacji antropocentrycznego paradygmatu, coraz wyraźniej zaznacza się tendencja do uwzględniania autonomicznych potrzeb i dobrostanu zwierząt.

W Polsce przełomowym momentem w zakresie ochrony praw fauny było wprowadzenie w 1997 roku ustawy o ochronie zwierząt (Dz.U. z 1997 r., nr 111, poz. 724). Akt ten ustanawia fundamentalną zasadę: „Zwierzę jako istota żyjąca, zdolna do odczuwania i cierpienia, nie jest rzeczą. Człowiek jest mu winien poszanowanie i opiekę”.

Antropocentryzm i jego przejawy we frazeologii

W nurcie badań animalistycznych (ang. *animal studies*) istotne miejsce zajmuje również pojęcie szowinizmu międzygatunkowego, stanowiące rozwinięcie idei arystokratyzmu gatunkowego. Jak wyjaśnia Jacek Lejman, koncepcja ta opiera się na przekonaniu o centralnej pozycji ludzi w strukturze ekosystemu i prawie. Człowiek funkcjonuje jako podmiot prawny (ang. *legal person*) i najwyższa instancja moralna, natomiast zwierzęta – choć nie są mechanizmami – są postrzegane jako istoty pozbawione zdolności myślenia, kreatywności oraz wolności. W związku z tym należy traktować je z troską podobną do tej, jaką otacza się przedmioty użytkowe. Jako byty pozaludzkie zwierzęta nie mają żadnych praw – zarówno do życia, jak i wolności – a ich zabijanie nie może być klasyfikowane jako morderstwo, podobnie jak ich dręczenie nie jest uznawane za przejaw okrucieństwa (zob. Lejman, 2013: 68).

We frazeologii animalistycznej antropocentryzm przejawia się na dwa zasadnicze sposoby, które korespondują z definicjami tego pojęcia zawartymi w *Wielkim słowniku języka polskiego* (b.r.).

Sposób pierwszy odnosi się do obecności w analizowanym fragmencie języka licznych jednostek, które służą charakterystyce homo sapiens z różnych perspektyw. Ujęcie to odpowiada pogładowi filozoficznemu, zgodnie z którym człowiek stanowi centrum i cel świata, a tym samym powinien być głównym przedmiotem poznania naukowego i refleksji filozoficznej.

W odniesieniu do zgromadzonego materiału językowego możliwe jest wyróżnienie związków frazeologicznych opisujących:

- cechy fizyczne człowieka,
- zdolności intelektualne człowieka,
- cechy osobowościowe człowieka, w tym charakterologiczne i duchowe.

Drugie znaczenie antropocentryzmu odnosi się do interpretacji rzeczywistości z perspektywy ludzkiego doświadczenia. Oznacza ono, że człowiek postrzega świat zewnętrzny poprzez pryzmat samego siebie, a język pełni funkcję medium odzwierciedlającego jego postawę wobec otaczającej rzeczywistości. Tym samym kategoria ta obejmuje różnorodne mechanizmy i przesłanki, które umożliwiają zrozumienie, w jaki sposób rzeczywistość pozajęzykowa zostaje odwzorowana w przestrzeni językowej oraz jak wpływa ona na kształtowanie antropocentrycznego obrazu świata.

Trzy przesłanki wartościowania zwierząt w języku

Zgromadzony materiał egzemplifikacyjny dowodzi, że sposób wartościowania zwierząt przez człowieka opiera się na trzech podstawowych przesłankach:

- użytkowych,
- percepcyjnych,
- aksjologicznych.

Odzwierciedlają one zarówno sposoby postrzegania fauny przez człowieka, jak i wyobrażenia ludzi o możliwościach współistnienia z reprezentantami sfery *animal*. Liczne frazeologizmy odwołują się do rzeczywistych właściwości zwierząt – wyglądu, zachowania, sposobów komunikowania się czy funkcjonowania w strukturach społecznych. Na podstawie tych doświadczeń i refleksji człowiek stworzył wyrażenia wielowyrzowe, które stanowią językowy obraz postrzegania, wartościowania oraz oceny środowiska przyrodniczego.

Frazeologizmy animalistyczne odzwierciedlają cechy ludzkie, zarówno pozytywne, jak i negatywne, za pośrednictwem metafor zwierzęcych. Umożliwiają one wgląd w preferencje oraz antypreferencje językowe Polaków i Rosjan jako użytkowników odrębnych systemów językowych, a także w mechanizmy poznawcze, jakimi kierują się oni w codziennym funkcjonowaniu. Analiza zgromadzonych jednostek pozwala ponadto zrozumieć, jak w obu kulturach interpretowane jest aksjologiczne rozróżnienie na dobro i zło.

Przesłanki użytkowe

W językowym obrazie świata *koza* jest prezentowana jako zwierzę o niskim potencjale użytkowym. To chude i dające niewielką ilość mleka i mięsa stworzenie nie zapewnia człowiekowi dostatku ani znaczących korzyści gospodarskich. Taki wizerunek skutkuje obecnością negatywnie nacechowanych frazeologizmów konotujących bezużyteczność i bezwartościowość prezentowanego gatunku: *z tej kozy mięsa nie będzie* (Zgółkowa,

1994–2005); *niewiele na kozie łaju* ‘o ludziach, z których niewiele jest pożytku’ (Zgółkowa, 1994–2005); *как от козы молока* ‘об абсолютно бесполезном, неделовом, никчемном человеке’ (Мокиенко, Никитина/Mokienko, Nikitina, 2008a).

Obraz kozy jako zwierzęcia o marginalnym znaczeniu użytkowym przybliżają także związki odnoszące się do jej okrywy włosowej. Kozia skóra, niezdolna do zapewnienia skutecznej ochrony przed chłodem, staje się podstawą konotacji takich jak ‘mizerność’, ‘nieistotność’ czy ‘nieprzydatność’. Zapewne można skorelować je z cechą niewielkiej długości włosa: *kozia wełna*, *kozia sierść* ‘rzecz błaha, drobnostka, głupstwo’ (Karłowicz, Kryński, Niedźwiedzki, 1900–1927); *o kozią sierść się sprzeczać* ‘o bezsensownych sporach dotyczących błahych wartości’ (Zgółkowa, 1994–2005).

W przestrzeni aksjologicznej języków słowiańskich koza uchodzi za gatunek oceniany dość nisko. W porównaniu z innymi zwierzętami hodowanymi, takimi jak krowa czy świnka, koza daje znacznie mniej mleka i mięsa oraz nie jest wykorzystywana do prac gospodarskich. Porównajmy trzy egzemplifikacje: *козе хоть какой колокол привяжи – коровой не будет* (Мокиенко, Никитина, Николаева/Mokienko, Nikitina, Nikolaeva, 2010); *co dąb, to nie brzoza, co krowa, to nie koza* (Zgółkowa, 1994–2005); *co świnka, to nie koza* ‘o wartościach wyższych i niższych’ (Krzyżanowski, 1969–1978). Kozy bywają też symbolicznie wyłączone z kategorii bydła: *koza nie bydle, baba nie człowiek* (Krzyżanowski, 1969–1978); *девки не люди, козы не скотина* (Даль/Dal’, 2006) lub klasyfikowane jako „krowy biedaków”: *koza – krowa biednych ludzi* (Krzyżanowski, 1969–1978); *koza to krowa ubogich* (Krzyżanowski, 1969–1978).

Na podstawie zebranych jednostek wyłania się wizerunek zwierząt, których zachowanie odbija się ujemnie na dobrobycie ludzi. Koza bowiem wyrządza wiele szkód w przydomowych ogródkach, gdzie chętnie konsumuje gałązki krzewów, trawę czy korę drzew: *wpuść kozę do ogrodu* ‘o niebezpieczeństwie wyrządzenia szkody’ (Zgółkowa, 1994–2005); *świnka w ogrodzie, koza w sadzie, prostak w radzie – niepożytek* ‘o ludziach przynoszących szkody’ (Гурбиш/Gurbish, 1982). Przytoczone związki wskazują na destrukcyjny charakter zachowania gatunku kóz z perspektywy człowieka.

W analizowanych językach dostrzegalny jest również wizerunek kozy jako istoty poddawanej brutalnemu i instrumentalnemu traktowaniu: *кормись, коза, чужими садами, отдуваться будешь своими же боками* ‘говорят, когда предупреждают человека, что он будет отвечать за свои поступки’ (Мокиенко, Никитина, Николаева/Mokienko, Nikitina, Nikolaeva, 2010). Komparatywy rosyjskie eksponują negatywny charakter relacji między samicą kozła a człowiekiem, uwypuklając bezwzględność ludzkich działań: *бить (драть, пороть, сечь) кого-л. как сидорову козу, лупить кого-л. как козы, лупить кого-л. как козу брeнскую* ‘o жестоком, безжалостном телесном наказании кого-л., порке, побоях’ (Мокиенко, Никитина/Mokienko, Nikitina, 2008a); *было бою кому-л. как худой козы* ‘o człowieku, которого много bili’ (Мокиенко, Никитина/Mokienko, Nikitina, 2008a). Również w polszczyźnie utrwalone zostało porównywalne podejście człowieka do zwierzęcia: *mądra kózka, ale i kozik niegłupi, co ją obłupi* (Krzyżanowski, 1969–1978); *koza beczy, bo dostała bez plecy* ‘o poniesionej karze’ (Krzyżanowski, 1969–1978).

W świetle powyższych rozważań należy podkreślić, że w polskim językowym obrazie świata postrzeganie rogaczyny ma charakter ambiwalentny – mimo dostrzeganych wad

koza bywa również ukazywana w sposób życzliwy i z pewną sympatią. Na taką niejednoznaczną ocenę wpłynął fakt, że zwierzęta te dają bardzo wartościowe mleko w zamian za proste, niewyszukane pożywienie. Mleko kóz uchodzi za bogate w składniki odżywcze, witaminy i mikroelementy. Zawiera białka bardzo dobrze tolerowane przez organizm ludzki. Bywa również wykorzystywane w przemyśle kosmetycznym (zob. Wawrzaszek, 2021). Językową eksplikacją pozytywnych uczuć, jakie koza może wzbudzać w człowieku, jest deminutyw *bydlątko*. Porównajmy przykłady zaczerpnięte z *Nowej księgi przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich: koza to pocziwe bydlątko: lada miotłą się pożywi, a na zapiecku się wyśpi* (Krzyżanowski, 1969–1978); *koza to najlepsze bydlątko: pod progiem się wyśpi, suchą miotłą zje i jeszcze kwartę mleka da* (Krzyżanowski, 1969–1978).

Przesłanki percepcyjne

Sposób postrzegania świata zwierząt ujawnia zestaw właściwości uznawanych przez Polaków i Rosjan za godne aprobaty bądź nagany. Cechy te stają się szczególnie wyraźne w kontekście opozycji *homo-animal*. To, co wiąże się z człowiekiem, bywa w języku najczęściej wartościowane pozytywnie – jako estetyczne, przyjemne czy kulturowo pożądane – podczas gdy zwierzęta hodowlane nierzadko funkcjonują w roli nośników negatywnej oceny ludzkiego wyglądu. Wyrażenia tego typu koncentrują się zwłaszcza wokół cech fizycznych i podporządkowane są opozycji *ładny-brzydki*. Przykładem może być wcześniej wspomniany rosyjski frazeologizm *козья морда*, odnoszący się do osoby o nieprzyjemnej, odpychającej powierzchowności (*козья морда* ‘о человеке с неприятной, отталкивающей внешностью’; Мокиенко, Никитина/Mokienko, Nikitina, 2008b).

Frazeologizmy mające za podstawę obrazową realne cechy kończyn rogacizny również konotują ‘brzydotę’. Charakteryzują one nieatrakcyjne nogi kobiece, akcentując równolegle chudość, krzywiznę lub inne odstępstwa od ludzkiego kanonu piękna: *ножки у кого-л. – как у козы рожки* ‘о кривых женских ногах’ (Мокиенко, Никитина/Mokienko, Nikitina, 2008a); *ноги у кого-л. как у козы* ‘о чьих-л. (обычно женских) очень худых, тонких ногах’ (Мокиенко, Никитина/Mokienko, Nikitina, 2008a).

Zoonim *koza* służy ponadto do eksponowania fizycznej słabości lub chorobliwego wyglądu człowieka. Jednostki *chudy jak koza*, *mo sadło pod kośćciami* (Wysoczański, 2005) czy *козьи мощи* ‘1) о хилом, худом, больном человеке; 2) о некрасивом, худощавом и длинноносом человеке’ (Филин, Сороколетов/Filin, Sorokoletov, 1965–2007) wskazują na skrajne wychudzenie i nieproporcjonalność budowy ciała, które w ocenie użytkowników języka jawią się jako cechy niepożądane. Warto podkreślić, że ta negatywna ewaluacja chudości kozy może wynikać nie tylko z przesłanek perceptywnych, lecz również z jej ograniczonej użyteczności jako zwierzęcia hodowlanego – dającego niewielkie ilości mleka czy mięsa.

Zgromadzone frazeologizmy wyraźnie dowodzą, że język jako narzędzie poznania i komunikacji utrwała antropocentryczne wyobrażenia o świecie. W centrum tego porządku znajduje się człowiek – istota rozumna, która dysponuje prawem do oceniania i klasyfikowania innych gatunków. Zwierzęta natomiast stają się symbolicznymi nośnikami

ludzkich słabości. Proces ten nie tylko zafałszowuje rzeczywisty obraz braci mniejszej, ale też utrwała wizję człowieka jako „korony stworzenia”, zgodnie z tradycją filozoficzną sięgającą starożytności.

Przesłanki aksjologiczne

Zwierzęta gospodarskie, w tym kozy, stanowią częsty punkt odniesienia w procesie kategoryzowania cech umysłowych i osobowościowych człowieka. Zarówno Polacy, jak i Rosjanie wykorzystują frazeologizmy z komponentem zwierzęcym do zilustrowania pozytywnych i negatywnych aspektów zachowania homo sapiens. W omawianej grupie związków szczególnie wyraźnie przejawia się zjawisko tak zwanej podwójnej metaforyzacji. Polega ono na przeniesieniu ludzkich cech na zwierzęta, a następnie – na powrót – wykorzystywaniu tych zwierzęcych metafor w odniesieniu do ludzi. Tym samym negatywne postawy i przywary są niejako „odsączone” przez filtr wizerunku fauny, co pozwala człowiekowi na ironiczny lub zawołowany komentarz własnego zachowania. Opisany proces ukazuje język jako przestrzeń odzwierciedlającą relacje władzy, dominacji i dystansu między gatunkami, w której zwierzęta niczym zwierciadło ukazują ludzkie niedoskonałości.

Część frazeologizmów animalistycznych z komponentem *koza* spełnia nie tylko funkcję komunikacyjną, lecz także wyraźnie uczestniczy w przekazywaniu ocen i wartości. Jednostki te służą wartościowaniu ludzkich postaw w ramach dwóch binarnych opozycji: *dobry–zły* oraz *mądry–głupi*. Tego rodzaju ewaluacje odzwierciedlają szerszy porządek aksjologiczny, czyli zbiór norm i przekonań kształtujących sposób myślenia i działania człowieka. W tym ujęciu wartość pojmowana jest jako to, co społecznie uznawane za istotne, godne aprobaty i będące przedmiotem ludzkich aspiracji.

W językowym obrazie świata dominuje perspektywa antropocentryczna, która utrwała ideę nadrzędności człowieka wobec innych gatunków. Przejawia się ona na przykład w uprzedmiotawiającym sposobie przedstawiania zwierząt oraz przypisywaniu im cech służących w rzeczywistości ocenie ludzkiego zachowania i postaw. Człowiek, postrzegając siebie jako istotę rozumną, redukuje intelektualne możliwości kozy do minimum. Ilustrują to liczne frazeologizmy polskie i rosyjskie: *znać się na czymś tyle, co koza na pieprzu* ‘nie znać się na czymś wcale’ (Zgółkowa, 1994–2005); *głupia koza* ‘młoda, naiwna dziewczyna’ (Zgółkowa, 1994–2005); *брянская коза* ‘о глупом, несообразительном человеке’ (Мокиенко, Никитина/Mokienko, Nikitina, 2008b); *козе понятно* ‘само собой разумеется, ясно без объяснений’ (Мокиенко, Никитина/Mokienko, Nikitina, 2008b). Przykłady te wskazują na rzekomą bezrefleksyjność zwierzęcia, będącą w dyskursie metaforą ludzkiej bezmyślności, braku wiedzy i zdolności rozumienia.

Szczególnie wymowna jest metaforyzacja spojrzenia kozy, prezentowanego jako bezmyślne i pozbawione refleksji wpatrywanie się w przestrzeń. W rzeczywistości jednak zachowanie takie wynika z naturalnej ciekawości poznawczej zwierząt, która ma uwarunkowania biologiczne – stanowi ważny element eksploracji środowiska w celu pozyskania pożywienia lub oceny zagrożeń. Człowiek natomiast interpretuje tę właściwość

jako wścibstwo lub głupotę. Porównajmy przykłady: *смотреть на кого-л., на что-л. как козы* ‘о глядящих на кого-л., что-л. с откровенным праздным любопытством людях (обычно девушках или женщинах)’ (Мокиенко, Никитина/Mokienko, Nikitina, 2008a); *смотреть <на кого-л., на что-л.> как коза, уставиться на кого-л., на что-л. как коза на новые ворота, смотреть на что-л., на кого-л. как в афишу коза* ‘о чьем-л. непонимающем, недоумевающем и крайне озадаченном взгляде’ (Мокиенко, Никитина/Mokienko, Nikitina, 2008a).

Zachowanie kozy – podnoszenie głowy i spoglądanie w górę – zostało wykorzystane jako metafora innych jeszcze ludzkich przywar, tj. pychy i zarozumiałości. Porównanie *как брянская коза вверх глядет* ‘о человеке, который хочет казаться важнее, чем и есть в действительности’ (Козлова/Kozlova, 2001) łączy cechę zwierzęcia z ludzkim gestem wyniosłości. Jego znaczenie ukształtowało się pod wpływem zarówno obserwacji zachowania zwierząt, jak i ludzkiego sposobu interpretowania mowy ciała. Osoba pewna siebie i wyniosła zazwyczaj przybiera postawę wyprostowaną i unosi głowę, co w kulturze odczytywane jest jako oznaka przesadnego poczucia własnej wartości. We frazeologii słowiańskiej podobną cechę przypisano metaforycznie kozie, która z naturalnej ciekawości świata podnosi głowę, by lepiej rozpoznać otoczenie. W ten sposób, w ramach podbudowanej antropocentrycznie presupozycji, typowe dla zwierząt gesty zostały zreinterpretowane w kontekście ludzkich postaw i przeniesione na grunt relacji międzyludzkich.

Wnioski

Choć frazeologia animalistyczna formalnie odnosi się do świata zwierząt, jej zasadniczą funkcją jest opis i ocena rzeczywistości ludzkiej. W ustabilizowanych społecznie jednostkach z komponentem *koza* ujawnia się wyraźna dominanta antropocentryczna, polegająca zarówno na językowym wartościowaniu zwierząt z ludzkiej perspektywy, jak i wykorzystywaniu obrazów zwierzęcych do metaforycznego przedstawiania cech fizycznych, intelektualnych i osobowościowych człowieka. Zwierzęta nie funkcjonują zatem jako autonomiczne byty, lecz odgrywają instrumentalną rolę – stanowią narzędzie służące do opisu ludzi, ich niedoskonałości, ograniczeń i porażek. Relacja *homo-animal* jawi się jako relacja podporządkowania i dominacji, w której człowiek poprzez język konstruuje i utrwała swoją rzekomą wyższość, deprecjonując pozostałe istoty żyjące.

Twórca frazeologizmów wykorzystuje obrazy świata zwierzęcego, aby przenieść na nie ludzkie słabości i uczynić je pozornie obcymi. Jednakże efekt takiej strategii okazuje się paradoksalny: siła obrazowania obecna w analizowanych jednostkach prowadzi do hiperbolizacji werbalizowanych przez nie wad, a zakładany podział między sferą ludzką i zwierzęcą okazuje się w dużej mierze iluzoryczny. Zamiast ukrycia własnych niedoskonałości językowe projekcje prowadzą do unaocznienia i spotęgowania egoistycznej postawy człowieka, który istoty najbliższe mu egzystencjalnie – pomocników, towarzyszy, opiekunów – traktuje w sposób instrumentalny i często okrutny, przypisując im cechy prawie wyłącznie negatywne: głupotę, brzydotę czy bezwartościowość.

Językowa ewaluacja fauny opiera się na różnorodnych przesłankach – użytkowych, percepcyjnych i aksjologicznych. Koza prezentowana jest jako zwierzę o niskim potencjale gospodarczym, często wyrządzające szkody, co znajduje odzwierciedlenie w postaci związków frazeologicznych nacechowanych pejoratywnie. Obecność jednostek ukazujących brutalne i instrumentalne traktowanie zwierząt dodatkowo potwierdza asymetryczność relacji *homo–animal* i wpisuje się w szeroki kontekst szowinizmu międzygatunkowego.

Bibliografia

- Bakke M. (2011), *Studia nad zwierzętami. Od aktywizmu do akademii i z powrotem?*, „Teksty Drugie”, nr 3(129), s. 193–204.
- Grabowska B. (2014), *Zmiany relacji człowiek–zwierzę, czyli cena postępu*, „Kultura i Wartości”, nr 2(10), s. 105–120.
- Karłowicz J., Kryński A.A., Niedźwiedzki W. (red.) (1900–1927), *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Kempf Z. (1985), *Wyrazy gorsze dotyczące zwierząt*, „Język Polski”, t. LXV, s. 125–144.
- Kłosińska A., Sobol E., Stankiewicz A. (oprac.) (2009), *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Krzyżanowski J. (red.) (1969–1978), *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Lejman J. (2013), *Filozoficzne źródła naszego stosunku do zwierząt. O aksjologicznym statusie zwierząt i ludzi*, „Ethos. Kwartalnik Instytutu Jana Pawła II KUL”, t. 26, nr 2(102), s. 67–95.
- Lovejoy A.O. (2009), *Wielki łańcuch bytu. Studium historii pewnej idei*, Gdańsk: Słowo/obraz Terytoria.
- Orlik P. (2017), *Przekraczanie tradycji przyznawania człowiekowi uprzywilejowanej pozycji wobec zwierząt w aktach uboeczenia indyferencji*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna”, t. 6, nr 1, s. 109–128.
- Pajdzińska A. (2017), *Śmiercią jakby płytszą nie umierają, ale zdychają zwierzęta (obraz zwierząt w polszczyźnie na tle ustaleń nauk przyrodniczych)*, „Etnolingwistyka”, t. 29, s. 135–148.
- Saunders N.J. (1996), *Dusze zwierząt*, Warszawa: Świat Książki.
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt (Dz.U. z 1997 r., nr 111, poz. 724).
- Wawrzaszek A. (2021), *Mleko kozie – wartości odżywcze, wpływ na zdrowie, zastosowanie. Jakie są korzyści z picia mleka koziego?*, <https://zywienie.medonet.pl/produkty-spozywcze/nabial/mleko-kozie-wartosci-odzywcze-wplyw-na-zdrowie-zastosowanie/3g3127y> [dostęp: 14.08.2023].
- Wielki słownik języka polskiego* (b.r.), hasło: *antropocentryzm*, <https://wsjp.pl/szukaj/podstawowe/wyniki?szukaj=antropocentryzm> [dostęp: 12.01.2023].
- Wysoczański W. (2005), *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych na materiale wybranych języków*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Zgółkowa H. (1994–2005), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 1–50, Poznań: Wydawnictwo Kurpisz.

Гурбиш Е. (1982), *Сопоставительный анализ анималистической паремологии русского и польского языков. Диссертация кандидата филологических наук*, Ленинград./Gurbish E. (1982), *Copostavitel'nyi analiz animalisticheskoi paremiologii russkogo i pol'skogo yazykov. Dissertatsiya kandidata filologicheskikh nauk*, Leningrad.

Даль В. (2006), *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. 1–4, Москва: Русский язык Медиа./Dal' V. (2006), *Tolkovyi slovar' zhivogo velikorusskogo yazyka*, т. 1–4, Moskva: Russkii yazyk Media.

Козлова Т.В. (2001), *Идеографический словарь русских фразеологизмов с названиями животных*, Москва: Дело и Сервис./Kozlova T.V. (2001), *Ideograficheskii slovar' russkikh frazeologizmov s nazvaniyami zivotnykh*, Moskva: Delo i Servis.

Мокиенко В.М., Никитина Т.Г. (2008а), *Большой словарь народных сравнений*, Москва: ОЛМА Медиа Групп./Mokienko V.M., Nikitina T.G. (2008a), *Bol'shoi slovar' narodnykh sravnenii*, Moskva: OLMA Media Grupp.

Мокиенко В.М., Никитина Т.Г. (2008б), *Большой словарь русских поговорок*, Москва: ОЛМА Медиа Групп./Mokienko V.M., Nikitina T.G. (2008b), *Bol'shoi slovar' russkikh pogovorok*, Moskva: OLMA Media Grupp.

Мокиенко В.М., Никитина Т.Г., Николаева Е.К. (2010), *Большой словарь русских пословиц*, Москва: ОЛМА Медиа Групп./Mokienko V.M., Nikitina T.G., Nikolaeva E.K. (2010), *Bol'shoi slovar' russkikh poslovits*, Moskva: OLMA Media Grupp.

Филин Ф.П., Сороколетов Ф.П. (ред.) (1965–2007), *Словарь русских народных говоров*, вып. 1–41, Ленинград–Санкт-Петербург: Наука, Ленинградское отд-ние./Filin F.P., Sorokoletov F.P. (red.) (1965–2007), *Slovar' russkikh narodnykh govorov*, вып. 1–41, Leningrad–Sankt-Peterburg: Nauka, Leningradskoe otd-nie.

Vladimir Myakishev <https://orcid.org/0000-0001-5855-3677>
Jagiellonian University
e-mail: wladimir.miakiszew@uj.edu.pl

К истории мифологических и зоологических представлений о кокатриксе

On the history of mythological and zoological representations of the cockatrice

Абстракт

В статье представлена историческая изменчивость не столько самого слова *кокатрикс*, сколько восприятия нарекаемого этим понятием существа. В настоящее время в массовой культуре кокатрикс предстает в образе монстра – помеси петуха, ящерицы и летучей мыши. Обращение же к истории показывает, что виделся он таковым не всегда, несколько раз менял не только свой облик, но и статус – воспринимался не только как разные виды чудовищ, но и реально существующие животные. В публикации продемонстрированы разные облики кокатрикса, в которых он выступал на протяжении многих столетий.

Ключевые слова: кокатрикс, крокодил, Великие географические открытия, представление монстров, представление экзотических животных

Abstract

The paper analyzes a history of transmutations — not so much of the word *cockatrice* itself as of the perceptions of the creature behind it. In modern mass culture, *cockatrice* is a monster, a sort of a cockerel-lizard-flittermouse hybrid. A background search, however, shows a history of changes in both the image and the status of *cockatrice* which was seen to represent not only various types of mythical creatures but also actually existing beasts. The paper details the various faces of *cockatrice* ascribed to it over a span of centuries.

Keywords: cockatrice, crocodile, Great Discoveries, perception of monsters, old depictions of exotic animals

Введение

В последние десятилетия в массовой культуре популярность набирает фантастический образ монстра, называемого кокатрикс. Эти относительно небольшие по размерам чудовища

... выглядят как отвратительная помесь ящерицы, птицы и летучей мыши¹, и они печально известны своей способностью превращать плоть в камень. Кокатрикс летит навстречу любой угрозе, пронзительно кричит и бешено машет крыльями, нанося стремительные удары клювом. Нанесенная им малейшая царапина может стать роковой, так как жертва медленно превращается в камень (*Monster Manual*: 42).

Понятно, что при таких характеристиках кокатрикс оказывается востребованным как персонаж прежде всего жанра фэнтези, новомодного в литературе, кинематографии и компьютерных играх. В художественных текстах его присутствие отмечено в романе-сказке Джеральда Даррелла «Говорящий сверток» («The Talking Parcel», текст также опубликован под названием «The Battle for Castle Cockatrice» – первое издание 1974); сказке-притче Уолтера Вангерина «Книга скорбящей коровы» («The Book of the Dun Cow» – 1979), удостоенной Национальной книжной премии в США как лучшая детская книга года; трилогии «Темный ангел» («The Darkangel» – 1982–1990) – серии романов-фэнтези американской писательницы Мередит Энн Пирс. Во всей красе и со своими смертоносными характеристиками кокатрикс – под названием василиска – появляется в романе Джоан Роулинг «Гарри Поттер и Тайная комната» (1998); под полонизированным «говорящим» именем Куролиск – Kuroliszek (или же, что интересно, как кокатриксия²) встречается он на страницах популярной саги о Ведьмаке Анджея Сапковского («Wiedźmin» – 1986–2024)³. Не обходится без сведений о кокатриксе и в путеводителе по серии детских книг «Хроники Спайдервика» Тони ДиТерлицци и Холли Блэк (DiTerlizzi, Black, 2005: 26–29).

Помимо экранизаций большинства из указанных литературных текстов этот крылатый монстр появляется в телесериале «Мерлин» («Merlin» – 2008–2012,

¹ В уточнение описания добавим, что у этого монстра голова петуха, крылья летучей мыши и длинный хвост как у змеи или ящерицы, поросший редкими перьями.

² «Василиск, именуемый также регулюсом, – гад, а куролиск, именуемый также скоффином либо кокатриксией, – орниторептилия, то есть не пресмыкающееся и не птица» (Сапковский, 2001: 59).

³ Вот, к примеру, как здесь представлен поединок Геральта с кокатриksom: «Чудовище напало из темноты, из засады, тихо и предательски. Оно возникло внезапно, возникло во мраке, как всполох огня. Как язык пламени. Геральт, хоть его и застигло врасплох, отреагировал инстинктивно. Вывернулся, проехав спиной по стене. Бестия пролетела мимо, отбилась от кровли, будто мяч, махнула крыльями и прыгнула вновь, шипя и разевая жуткий клюв. Но теперь ведьмак был наготове. Он ударил из короткого замаха, от локтя, целясь чуть ниже горла, под карминовые бусины, огромные, в два раза превышающие индюшачьи. Почувствовал, как клинок рассекает плоть. Инерция удара откинула бестию на землю, к стене. Скоффин вскрикнул, и был это крик почти человеческий. Скоффин метался среди битых кирпичей, размахивал и молотил крыльями, брызгал кровью, разваливая все вокруг себя хлыстообразным хвостом. Ведьмак был уверен, что бой окончен, но чудовище невероятно удивило его, неожиданно ринувшись ему на горло, страшно скрипя, выставив когти, шелкая и клацая клювом. Геральт отпрянул, оттолкнулся плечом от стены, резанул наотмашь снизу, используя силу толчка. Попал» (Сапковский, 2001: 58).

4-я серия первого сезона); как Кокаторимон и Кокатрик выступает соответственно в анимационных сериалах «Приключения дигимонов» («Digimon» – 1999–2007) и «Дружба – это чудо» («My Little Pony: Friendship is Magic», серия «Stare Master» – 2011). Самую же большую востребованность образ кокатрикса получил в видеоиграх. Вот неполный их перечень: «NetHack» (1987), «RuneScape» (2001), «Castlevania: Aria of Sorrow» (2003), «Disgaea 2» (2006), «The Witcher» (2007), «Dragon's» (2012), серии «Dungeons & Dragons» (1977–2014), «Boktai» (2003–2006), «Final Fantasy» (1987–2024) и, конечно же, игры о приключениях Геральта: «The Winter» (2007–2015) (DiTerlizzi, Black, 2005: 26–29).

Образ кокатрикса, воспроизводимый в разных произведениях массовой культуры, конечно же, варьируется, отступает от заданного канона, однако при этом все же удерживает главные из представленных черт монстра. Обращение же к истории восприятия существа, именуемого кокатриksom, показывает, что виделся он таковым как сейчас далеко не всегда, раз за разом менял не только свой облик, но и статус – воспринимался и как чудовища, и как реально существующие животные (форма множ. числа употреблена здесь осознанно). Предлагаемая статья ставит целью выявление и показ разных обликов кокатрикса, в которых он выступал на протяжении многих столетий.

Исследование

Слово *кокатрикс* восходит к лат. глаголу *calcāre*, означающему ‘наступать на что-то, топтать’, при этом считается, что сам производный агентив *calcātrix* был создан и использовался для перевода греч. *ἰχνεύμων* (букв. ‘слепопыт’ – от *ἰχνεύω* ‘выслеживаю, нахожу по следам’) (Hoad, 1996: 82, 226).

Грецизм являлся зоонимом и мифонимом одновременно, служил обозначением и мангуста (лат. *Herpestes*) – хищного зверька из одноименного семейства, почтавшегося прежде всего в роли как змеесборца, и мифического «противника крокодила». Оба эти значения, в частности, отмечены еще у Плиния Старшего. Называя змей настоящими «исчадиями», автор «Естественной истории» вспоминает и о их смертельных врагах:

24. (36) 88 Это животное, родиной которого является Египет, более всего известно своими славными подвигами. Оно по несколько раз погружается в грязь, обсыхая на солнце, и, покрыв себя таким образом многослойной броней, начинает сражение. Во время битвы ихневмон поднимает хвост и отражает не причиняющие ему никакого вреда удары до тех пор, пока, улучив удобный момент и повернув голову в сторону, не вцепится в горло противника. Более того, он не довольствуется лишь этой жертвой, а сражается и с другими не менее свирепыми животными (Плиний, 2012: 213).

Это вполне реалистическое представление ихневмона-мангуста уже в следующей главе энциклопедического труда Плиния дополняется странными сведениями. При рассказе о крокодилах автор упоминает маленькую птичку, которая

25. (37) 90 забираясь в крокодилю пасть, ... очищает сначала его рот, а потом зубы и глотку, причем крокодил, испытывающий блаженство от этой процедуры, открывает пасть как можно шире. Тем временем ихневмон, дождавшись, когда расслабившийся от удовольствия крокодил погрузится в сон, подобно некоему снаряду ввинчивается в его горло и начинает вгрызаться в желудок (Плиний, 2012: 213).

Как первое, так и второе – на этот раз далекое от реальности – описание поведения животного⁴, приводится древнеримским писателем-эрудитом, по всей видимости, вслед за Страбоном (ок. 64/63 г. до н. э. – ок. 23/24 г. н. э.), греко-римским античным историком и географом, в «Географии» которого читаем:

XVII, I 39: ... гераклеоты почитают гибельных для крокодилов и для змѣй ихневмоновъ, эти послѣдніе, будучи защищены грязью, какъ панциремъ, истребляютъ не только яйца этихъ животныхъ, но и самихъ животныхъ. Обвалившись въ грязь, они высыхаютъ на солнцѣ, потомъ хватаютъ змѣй за голову или за хвостъ, увлекаютъ ихъ въ рѣку и тамъ умерщвляютъ. Крокодиловъ они подстерегаютъ въ засадѣ, и когда тѣ, раскрывши пасти, грѣются на солнцѣ, ихневмоны вползаютъ въ пасть, поѣдаютъ ихъ внутренности и желудокъ, и потомъ выходятъ изъ труповъ (Страбон, 1879: 829).

Со временем именно мифическая трактовка образа ихневмона выходит на первый план, а само греческое слово получает латинский эквивалент – *calcātrix*. Подтверждением тому может служить, например, выдержка из «Книги сокровищ» («Li livres dou tresor») флорентийского поэта, историка и философа Брунетто Латини (1220–1294). Его сборник знаний, увидевший свет в 60-е годы XIII века, считается первой написанной на европейском (старофранцузском) языке энциклопедией (D'Agostino, 1995: 558). Приписанный ихневмону способ охоты на крокодилов представляется здесь в «исполнении» кокатрикса:

Lors vient .i. autre poissons qui a nom ydre⁵, ce est *cocatris*⁶, et li entre dedanz le cors, et s'en ist de l'autre part, brisant et derompant son oste, en tel maniere que il l'ocist. ... *cocatriz*, jà soit ce que il naist en l'aigue, et vit dedanz le Nile, il n'est mie peisson, ainz est serpens d'aigue (Latini, 1863: 185) – «затем приходит другая рыба, которая называется гидра, это *cocatris*, и она входит в тело (крокодила – W.M.) и выходит с другой стороны, ломая и разрушая его кость, так что убивает его. ... *cocatriz* рождается в воде и живет в Ниле, он не рыба, а водяная змея».

Несколько позже пути рассматриваемых слов – греческого по происхождению *ikhneumon* и латинского *calcātrix* – разошлись. Если первое, укоренившись в средневековых греческих и латинских сборниках «Физиолог», а потом и в старорусской письменно-книжной практике, станет функционировать на протяжении нескольких

⁴ Мангуст, если и способен принести вред крокодилу, то только в том, что может съесть крокодилий яйца, оставленные в гнездах без присмотра.

⁵ Греческое по происхождению слово гидра (ὑδρα) означает «водяная змея».

⁶ В ссылке к изданию цитируемого фрагмента из «Книги сокровищ» приводится вариант по другому списку «Книги» Латини: «Idre, ou volés vos qualquetrrix, qui toute est une chose» – «гидра или если хотите qualquetrrix, что одно и то же».

столетий почти без изменения в значении (разве что обогащается вторичной переносной семантикой: победа ихневмона над крокодилом подается как аллегория превосходства Христа над дьяволом [Белова, 2011:136–137]), второе – *calcātrix* – уже с XIII века начинает подвергаться смысловым трансформациям.

Из старых текстов можно узнать, как в воображении европейцев выглядели эти мифические животные:

Ихневмонъ есть образомъ ѿ коркодилъ, обаче есть менши и чешуи не имать. Имаѣ же вражду с коркодилом... ДС, Син. 388: 19–19об. ... В лицевом Физ[иологе] ихневмон изображен в борьбе со змеем; это четвероногое животное с гривой и загнутым хвостом, нападающее на серо-зеленого пятнистого «гада»; у обоих открыты пасти, высунуты языки. КИ 68/1145: 392. В ДС ихневмон представлен как зверек с длинным телом, на коротких лапках, с длинным (змейным?) хвостом и небольшой гривкой; голова напоминает собаку и коня одновременно (РОФ 8511: 25); как животное с головой тюленя (?), змеевидным телом и шестью трехпалыми конечностями. Унд. 688: 27 (Белова, 2011:136–137).

Еще более многоликим в давних описаниях и изображениях оказывается кока-трикс, тем более что смысловое наполнение самого названия, отойдя от формулы «*calcātrix* = *ikhneumōn*», характеризуется, как уже отмечалось, большой изменчивостью.

Довольно размытое прежнее значение – чудовище, смертельный враг крокодила, которого оно выслеживает и убивает – стало безнадежно запутанным на христианском Западе, причем в разных его регионах обрело свои особенности.

В Англии заимствование в форме *cockatrice* с конца XIV ст. использовалось как эквивалент для обозначения василиска – мифического змея и даже царя змей⁸, способного убивать взглядом или дыханием, известного еще Плинию и увековеченного в бестиариях и энциклопедиях Средних веков. Представление о василиске, вполне соответствующее описаниям Плиния, воспроизведем по старорусскому переводу «Хроники чудес» Конрада Ликостена (1518–1561):

Базилишек ... на главѣ имать корону цвѣтну, глава у него остра, рогъ у него красный какъ огонь, очи черны. какъ из рота дохнеть, такъ большаго змія съѣсть. А кто до него древомъ доткнется тот и умрет. Плиніуш зоветъ его короликом, и как пискнет и от него вси сміи бѣгають. ХКЛ, Увар. 5: 289–290 (Белова, 2011: 62).

Согласно наблюдениям Л. Брейнера, впервые к параллели «*basiliscus* – *cockatrice*» в своем переводе Библии 1382 г. прибегает философ-богослов Джон Уиклиф, а в 1397 г. такое соответствие фиксируется в тексте Джона Тревизы – его переводе

⁷ Именно в таком ракурсе много позже ихневмона как зверя, пробирающегося в нутро спящего крокодила, изобразил в своей теологической поэме «Феоптия» (1753) В.К. Тредиаковский: «Размыслим хитрость ту, в ихневмоне котора, / Сей вывалявшись весь в грязи тин от задора, / Когда спит крокодил, в его отверсту пасть / Вдруг вскакивает так, что строит там напасть; / Он печень в нем, себе любимую съедает, / А череву проев, вон после выбегает, / И яйца его он смысlen находить, / Не расплодился б тот змий лют, спешит те бить» (Тредиаковский, 1963: 255).

⁸ На такой статус указывает сама этимология слова, возводимого к др.-греч. βασιλίσκος ‘маленький царь’ (Noad, 1996: 34).

книги средневекового энциклопедиста Варфоломея Английского «О свойствах вещей» («De proprietatibus rerum»). В славной старопечатной Библии короля Якова (1611) слово *cockatrice* используется для передачи сразу трех смежных понятий: *basiliscus* (Псалом 90: 13), *regulus* (Исаия 14:29) и *aspis* (Исаия 11:8; 59: 15), что дало повод Л. Брейнеру назвать рассматриваемый мифозооним «своего рода джокером» (Breiner, 1979, 34–35).

При сохранении у *кокатрикса* и *василиска* главных магических смертоносных способностей в представлении чудовищ почти сразу же отмечается не очень отчетливо выраженная тенденция к разграничению – во всяком случае во внешности: василиск в своем раннем воплощении обычно изображается как бескрылое существо, тогда как кокатрикс мог летать с помощью прикрепленных к спине пары крыльев (см. илл. 1).

Илл. 1. рис. слева: василиск, «Псалтырь Ратленда» – «The Rutland Psalter», XIII век, British Library, Additional MS 62925, folio 72r; рис. справа: кокатрикс, вылезавший из бока крокодила, «Абердинский bestiарий» – «Aberdeen Bestiary», конец XII века, Aberdeen University Library, Univ. Lib. MS 24, folio 68v.

Источник: <https://bestiary.ca>

Со временем воображения о наружности этих монстров начинают меняться, причем в одном направлении. Акцентировка некоторых деталей, прослеживаемых в «классическом» изображении василиска (тело в наростах, голова с петушиными атрибутами – см. ниже рисунок Мельхиора Лорка) переходит на представление кокатрикса в виде петуха со змеиным хвостом, а еще и отличающими чудовище крыльями (см. ниже гравюру Йоста Аммана) (илл. 2).

Илл. 2. слева: гравюра «Василиск» датского художника Мельхиора Лорка, Melchior Lorck, «Basilisken», 1548, KKS13373, Statens Museum for Kunst. (Государственный музей искусств Дании); справа: гравюра с изображением кокатрикса (Basilisck) швейцарского художника Йоста Аммана из немецкого издания труда Плиния старшего «Historia Naturalis»

Источник: [https://de.wikipedia.org/wiki/Basilisk_\(Mythologie\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Basilisk_(Mythologie)); Plinii Secundi, 1584: 123.

Такого рода трансформации сперва объясняются «наследственностью» — описываемые монстры рождаются из яйца петуха, отложенного на кучу навоза и высиженного жабой⁹, однако позже к укреплению мотивировки гибридного облика — на сей раз только кокатрикса — приводит языковой фактор. Употребляемый здесь мифозооним *кокатрикс* восходит к английскому *cockatrice*, в английском же слово является заимствованием из старофранцузского, в котором латинское *calcātrix* было освоено как *cocatris*, претерпев при этом изменения в форме и значении корня под влиянием слова *coq* ‘петух’ (Hoad, 1996: 82).

Именно в образе зооморфного чудовища с преобладающими чертами кочета и змеи кокатрикс наиболее известен вот уже на протяжении многих столетий. Однако в старых текстах обнаруживается, что этим онимом может обозначаться иное существо — и это не оговоренный выше мангуст (ихневмон), и не крылатый поедатель внутренностей крокодила.

В отчетах о путешествиях в Африку венецианского купца и искателя приключений Альвизе Кадамосто (1432–1488) имеется фрагмент, рассказывающий о знакомстве с землями Сенегги, т. е. Сенегала:

... & vi sono nel paese molti laghi di acque dolci non molto grandi, ma profundissimi, ne iqali si trouano moltibuoni pesci differenti dalii nostri. & sonoui molti

⁹ Об этом еще в конце XII века заявлял в своем трактате «О природе вещей» Александр Неккам (см. по изданию: Neckam, 1863: 120), в начале следующего столетия английскому богослову вторил в «Бестиарии» французский ученый Пьер де Бове (Pierre de Beauvais, 13th century, folio 204v). Много-много позже А. Сапковский пересказал эту историю следующим образом: «Lęgnie się Kokatryks z jaja zniesionego przez koguta siedmioletniego, a wówczas tylko, gdy gwiazda Syriusz jest w ascendensie. Jaje, w gnoju ciepłym zagrzebane, musi gorucha wysiedzieć» (Sapkowski, 2001: 169). Подтверждением средневековых верований служит тот факт, что во избежание появления на свет василиска в 1474 году городской совет Базеля приговорил к смертной казни одиннадцатилетнего петуха, подозреваемого в том, что он снес яйцо. Четвертого августа того же года сей петух был обезглавлен и брошен в огонь; яйцо также было сожжено с соблюдением надлежащей церемонии (Sinninghe, 1938: 189–190).

serpenti d'acqua che si chiamano calcatrici (Ramusio, 1550: 113) – 'В стране много пресноводных озер, не очень больших, но очень глубоких, в которых водится много хорошей (вкусной) рыбы, отличной от нашей. А еще много водяных змей, называемых калькатриксами'.

Эта сделанная в середине XV века запись дает не единственную фиксацию слова *calcatrix* в значении 'водяная змея'. Спустя несколько десятилетий к этому же определению обратился Симон Гринеус; в сборнике *Novus orbis* – самой ранней в Европе книге реалистического представления Великих географических открытий – читаем: «Flumen itaque Gambrae, et eius regionis complures omnes calcatricem nutriunt» (Grynaeus, 1537: 47) – '(Поэтому) в реке Гамбии и некоторых ее районах водятся калькатриксы'.

Определение *serpenti d'acqua* 'водяные змеи' оказывается слишком общим и чрезмерно широким, чтобы строить какие-либо догадки относительно того, к какому животному оно относится. Судя по всему, это водное пресмыкающееся, им может быть как водоплавающая змея, так и – с учетом особенностей тогдашнего мировосприятия – крокодил.

Исследовательское же внимание ко второму обозначению таинственного обитателя пресноводных озер и рек африканского континента – *калькатрикс* – ситуацию не только не проясняет, но запутывает. Приведенные выше толкования этого слова практически исключают вероятность каких-либо предварительных догадок, поскольку сложно вписать в гамбийскую действительность мифическое чудовище, припоминающего дракона с петушиной головой (см.: Bane, 2016: 89) либо загадочного охотника на потроха крокодила.

Вместе с тем совершенно очевидным является то, что упомянутый путешественником *calcatrix* из сенегальских озер не является мифологическим существом. Перед нами не мифозооним, а зооним.

Ученые, затрагивавшие проблему семантической интерпретации слова *cocatrix*, не раз указывали на взаимозаменяемость в старых текстах двух определений: *cocatrix* и *cocodrille*. Такая вероятность, например, получила отражение в «Малой энциклопедии чудесного» Эдуара Бразе, где в качестве параллельных названий птицеобразного чудовища приводятся: *coquatrix*, *caucatrix*, *cocodrille*, *codrille* и *cocadrille* (Brasey, 2007: 143–144). Ссылки, подтверждающие возможность взаимозамещения в ряду именовании – использование слов *cocadrille*, *cocodrille* в отношении *кокатрикса* (*василиска*) – имеются в этимологическом словаре галло-романских языков (von Wartburg, 1949: 65). Обратная направленность фиксируется в материалах сайта «The Medial Bestiary»: при демонстрации средневековых представлений о крокодиле основной оним – *crocodilus* – сопровождается приведением не только генетически родственных синонимов: *cocadrille*, *cocodril*, *cocodrille*, *cocodrillus*, *corcodrillum*, *kocodrillum*, *kokedrill*, но и слов *caucatrix*, *cocatrix* (см. веб-страницу «Crocodile» на сайте «The Medieval Bestiary. Animals in the Middle Ages»).

Дело даже доходит до сведения слов к общему этимону, что, конечно же, не отвечает действительному положению. Так, в Словаре Вебстера (1913) др.-англ. *cocatrice* (как и франц. *cocatrix*, *cocatrice*) 'крокодил' представляется результатом

искажения, так как выводится «из того же источника, что и англ. *crocodile*, оно было спутано с *cock* ‘птица’, франц. *coq*, откуда возникла басня о том, что животное произошло из петушиного яйца» (Webster, 1913). Столь же маловероятными видятся этимологические пояснения авторов «Каталанско-валенсийско-балеарского словаря», которые полагают, что *calcatrinx* «из провансальского *Calcatris* ... от *llatí* *crocodrilus* (латинский крокодил)», а изменение формы флексии произошло под влиянием слова *basalis*¹⁰.

Как же случилось, что разные по происхождению слова *кокатрик* и *крокодил*¹¹ стали – пусть спорадически – использоваться как равнозначные и когда, воспользуясь здесь словами составителей Оксфордского словаря английской этимологии, оним «*cocatris* стал служить обозначением крокодила»¹²?

Путаница в определении объектов номинации отмечается уже в древности. В один ряд их ставил уже в XIII веке французский священнослужитель и медик Ришар де Фурниваль (1201–1260), автор популярного тогда «Бестиария любви»¹³. Примерно тогда же Фурнивалю вторил флорентийский энциклопедист Б. Латини, хотя в этом случае навязывание слову *cocatriz* двух разных значений (‘кокатрик’ – ‘крокодил’) оказывается результатом переводческой неточности автора «Книги сокровищ». Возьмемся утверждать, что слово *cocatris* в процитированном выше фрагменте этой энциклопедии¹⁴ обозначает и драконообразного врага крокодила, и самого крокодила, свидетельство чему дает фраза, которую можно трактовать как приписку к представлению смертоносного поединка двух мифических чудовищ:

... cocatriz, ja soit ce que il naist en l'aigue, et vit dedanz le Nile, il n'est mie peisson, ainz est serpens d'aigue (Latini, 1863: 185) – ‘*cocatriz* рождается в воде и живет в Ниле, он не рыба, а водяная змея’.

Добавление это у Б. Латини располагается, что важно, в тексте энциклопедической статьи *Cocatriz*. Однако у Плиния, от которого, несомненно, позаимствовал флорентиец приведенную информацию, сведения о грозном обитателе Нила, хоть и даются после представления противоборства ихневмона и крокодила, помещаются в материалах иной статьи, посвященной уже описанию крокодилов (*crocodilus*)¹⁵.

¹⁰ Вот прямая цитата из электронного издания этого словаря: «*Calcatrinx* ... del provençal *calcatris* ... procedent del llatí *cocodrilus*, tal vegada amb influència de *basalis* que hauria produït el canvi de terminació» (Alcover, Moll). Согласно же данным иного лексикона старого каталанского языка (пользуясь здесь обозначением романского языка, сформировавшегося после IX в. на территории Пиренеев на основе народной латыни), к моменту его расцвета – в XV столетии – слово *calcatrinx* в качестве первого и основного значения имело ‘крокодил’ (López, Verdejo, б. г.).

¹¹ Лат. *crocodilus* восходит к греч. *κροκόδειλος* ‘крокодил, ящерица’ – сложение *krokē* ‘галька’ и *drilos* ‘дождевой червь’ (Черных, 1994: 445).

¹² «*Cocatris* came to denote the crocodile» (Hoad, 1996: 82).

¹³ «Le Cocodril: C'est uns serpenz sauvages cui li comuns de la gent apelent Caucatrin» – ‘Это дикие змеи, которые часто встречаются у людей и называются каукатрик» (цит. по изданию: Fournival, 1860: 35).

¹⁴ См. с. 54 настоящей публикации.

¹⁵ Статья эта начинается так: «В Ниле водятся крокодилы: эти четвероногие чудовища одинаково опасны и на суше, и в воде. ... Длинной крокодил превышает двадцать два локтя» (Плиний, 2012: 213).

На появление у мифозоонима *cocatrix* нового значения могли повлиять разные факторы: подобные смешения вследствие переводческих и лингвистических недоразумений; регулярное соседство образов кокатрикса и крокодила в сцене их противостояния; свое действие, наверное, возымел фактор отдаления семантики слова *cocodrillus* от зоонимического значения, вследствие чего крокодил стал иногда представляться уже как неизвестное чудовище, такой же монстр как и кокатрикс. Пожалуй, даже больше, чем старые описания, о весьма размытых представлениях о том, как выглядит крокодил, свидетельствуют иллюстрации, сопровождающие тексты позднего Средневековья (илл. 3).

Илл. 3. изображения крокодила: в верхнем ряду: слева: рукописная копия энциклопедии XIII века «Цветы природы» Якоба ван Мерланта – «Der Naturen Bloeme», 1450–1500, Koninklijke Bibliotheek, KB, 76 E 4, folio 64r; справа: «Бестиарий» – «Bestiary», 1250–1260, Bibliothèque Nationale de France, lat. 14429, folio 110v; в нижнем ряду: слева: «Книга о природе животных» – «Liber de naturis bestiarum», середина XIII в., Bodleian Library (Oxford), MS. Bodley 533, folio 7r; справа: рукописная копия энциклопедии «Книга цветов» Ламберта из Сент-Омера – «Liber Floridus» (середина XII в.), Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Cod. Guelf. 1 Gud. lat., folio 41.

Источник: <https://bestiary.ca>

Наделение крокодила не свойственными ему чертами (и это вопреки античной традиции довольно реалистического представления животного) характеризует время господства мифической географии и зоологии. Позже – вследствие накопления знаний, получаемых в период Великих географических открытий, различия в трактовке онима *cocodrillus*, равно как в представлениях о самом животном, сошли на нет. Тогда же померк и оказался забытым (только на время) образ кокатрикса.

Экспедиция Кадамосто приходится на середину XV века – период начального этапа открытия новых земель. Это лишь в какой-то степени объясняет

необычность именования: судя по памятникам письменности того времени, слово *calcatrrix* очень редко использовалось для номинации водоплавающих рептилий, не составляло основному зоониму *cocodrillus* серьезной конкуренции.

Кадамошто, по всей видимости, отдавал себе отчет в том, что определение *calcatrrix* к числу общераспознаваемых не принадлежит, поэтому воспользовался им как уточняющим, рассчитанным на узкий круг осведомленных («sonoui molti *serpenti d'acqua* che si chiamano *calcatric*» – ‘много водяных змей, называемых калькатриксами’). Основное же наименование животного – *водяная змея*, являясь описательным, прямо и непосредственно свидетельствует о начальной стадии терминотворчества, соотносимого с миром экзотической зоологии. Даже несколькими десятилетиями позже, «забыв» о трудах Плиния Старшего, Солина, Аристотеля и проч., участник экспедиции Колумба будет называть крокодила «огромной ящерицей, толщиной с теленка и длиной с копье» (Магидович, 1952: 270).

Заключение

В конце 70-х годов прошлого века проф. Бостонского ун-та Л. Брейнер высказался о бытовании мифического, как казалось, кокатрикса лаконично и образно: «родился случайно в конце XII века и умер в середине XVII века, став жертвой науки» (Breiner, 1979: 30). На время написания этих слов «житие» этого монстра вполне укладывалось в рамки приведенной хронологии. Последующие десятилетия показали, что чудовище было воскрешено современной массовой культурой и распознается ныне, возможно, в большей степени, чем прежде.

Обращение к истории показывает, что в культивируемом сегодня образе – помеси петуха, ящерицы и летучей мыши – кокатрикс выступал не всегда, он несколько раз менял не только свой облик, но и статус – воспринимался и как монстр разных видов, и как реально существующее животное – крокодил, представляемый прежде столь же грозным и злобным, как и его мифический «тезка».

Библиография / Bibliografiâ

Белова О.В. (2011), *Славянский бестиарий*, Москва: Индрик / Belova O.V. (2011), *Slavyanskiy bestiariy*, Moskva: Indrik.

Магидович И.П. (ред.) (1952), *Письмо доктора Чанки властям города Севильи*, [в:] *Путешествия Христофора Колумба (дневники, письма, документы)*, Москва: Государственное изд-во географической литературы, с. 260–283 / Magidovich I.P. (red.) (1952), *Pis'mo doktora Chanki vlastyam goroda Sevil'i*, [v:] *Puteshestviya Khristofora Kolumba (dnevniky, pis'ma, dokumenty)*, Moskva: Gosudarstvennoye izd-vo geograficheskoy literatury, s. 260–283.

Плиний Старший (2012), *Естественная история. Книга VIII (§§ 1–141)*, пер. И.Ю. Шабаги, «Труды кафедры древних языков», вып. III, с. 186–227 / Pliniy Starshiy (2012), *Estestvennaya istoriya. Kniga VIII (§§ 1–141)*, per. I.Yu. Shabagi, «Trudy kafedry drevnikh yazykov», vyp. III, s. 186–227.

Сапковский А. (2001), *Владычица Озера. Дорога без возврата*, пер. Е. Вайсброта, Москва: Издательство АСТ / Sapkovskiy A. (2001), *Vladychitsa Ozera. Doroga bez vozvrata*, E. Vaysbrota (per.), Moskva: Izdatel'stvo AST.

Страбон (1879) – *География Страбона в семнадцати книгах*, пер. с греч. Ф.Г. Мищенко, Москва: тип. К.Т. Солдатенков / *Geografiya Strabona v semnadtsati knigakh*, per. s grech. F.G. Mishchenka, Moskva: tip. K.T. Soldatenkov".

Третьяковский В.К. (1963), *Феоптия*, [в:] его же, *Избранные произведения*, Москва – Ленинград: Советский писатель / Trediakovskiy V.K. (1963), *Feoptiya*, [v:] ego zhe, *Izbrannyye proizvedeniya*, Moskva – Leningrad: Sovetskiy pisatel'.

Черных П.Я. (1994), *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, т. I, Москва: Русский язык / Chernykh P.Ya. (1994), *Istoriko-etimologicheskii slovar' sovremennogo russkogo yazyka*, t. I, Moskva: Russkiy yazyk.

Alcover A.M., Moll F. de B., *Diccionari català-valencià-balear*, <https://dcvb.iec.cat> [dostęp: 5.05.2025].

Bane T. (2016), *Encyclopedia of Beasts and Monsters in Myth, Legend and Folklore*, North Carolina: McFarland & Company.

de Beauvais Pierre, *Bestiaire*, 13th century, <https://bestiary.ca/manuscripts/manu1538.htm> [dostęp: 5.05.2025].

Brasey Éd. (2007), *La Petite Encyclopédie du merveilleux*, Paris: Le Pré aux Clercs.

Breiner L.A. (1979), *The Career of the Cockatrice*, «Isis», vol. 70, no. 1, s. 30–47.

Crocodile, [hasło w:] *The Medieval Bestiary. Animals in the Middle Ages* (b.r.), <https://www.medievalbestiary.bestiary.ca/beasts/beast146.htm> [dostęp: 5.05.2025].

D'Agostino A. (1995), «*Itinerari e forme della prosa*». *Storia della letteratura italiana*, [w:] E. Malato (red.), *Dalle Origini a Dante*, vol. I, Roma: Salerno Editrice, s. 527–630.

DiTerlizzi T., Black H. (2005), *Arthur Spiderwick's Field Guide to the Fantastical World Around You*, New York – London – Toronto – Sydney: Simon & Schuster.

Fournival R. (1860), *Bestiaire d'amour*, C. Hippeau (red.), Paris: Chez Auguste Aubry.

Grynaeus S. (red.) (1537), *Novus orbis regionum ac insularum veteribus incognitarum: una cum tabula cosmographica, & aliquot aliis consimilis argumenti libellis, quorum omnium catalogus sequenti patebit pagina*, Bazileae: Grinaeus.

Hoad T.F. (1996), *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*, Oxford – New York: Oxford University Press.

Latini Br. (1863), *Li livres dou tresor*, Paris: Paris Impr. Impériale.

López i Verdejo V., *Calcatrinx*, [hasło w:] *Diccionari General de la Llengua Valenciana* (b.r.), <https://diccionari.llenguavalenciana.com/general/consulta/calcatrinx> [dostęp: 5.05.2025].

Monster Manual: A Dungeons & Dragons Core Rulebook (2014), Renton: Wizards of the Coast.

Neckam A. (1863), *De naturis rerum libro duo*, London: Longman, Roberts, and Green.

Plinii Secundi (1584), *Caii Plinii Secvndi ... Bücher vnd Schrifften, von Natur, art vnd eygenschafft aller Creaturen oder Geschöpfte Gottes: Als nemlich, von den Menschen ... Von den vierfüßigen Thieren ... Von den Fischen ... Von den Vögeln*, Franckfort am Mayn: Feyerabend.

Porter N. (red.) (1913), *Webster's Revised Unabridged Dictionary*, <https://www.gutenberg.org/cache/epub/29765/pg29765-images.html#chap03> [dostęp: 5.05.2025].

[Ramusio G.B.] (1550), *Primo volume delle nauigationi et viaggi nel qual si contiene la descriptione dell'Africa, et del paese del Prete Ianni, con varii viaggi...*, Venetia: nella stamperia de Giunti.

Sapkowski A. (2001), *Rękopis, znaleziony w Smoczej jaskini*, Warszawa: SuperNowa.

Sinninghe J.R.W. (1938), *Utrechtsch Sagenboek*, Zutphen: W.J. Thueme & Cie, s. 189–190.

von Wartburg W. (1949), *Französisches Etymologisches Wörterbuch: une représentation du trésor lexical galloroman*, vol. 2, sec. III, 3, Tübingen: J.C.B. Mohr.

Andrey Zaynuldinov <https://orcid.org/0000-0003-2245-5156>
University of Barcelona
e-mail: andrei.zainouldinov@ub.edu

Соотношение российской, европейской и американской систем тестирования владения русским языком как иностранным

Correlation of the Russian, European, and American systems for testing Russian as a foreign language

Аннотация

В настоящей статье рассматриваются системы тестирования владения русским языком как иностранным в Испании, Европе, США и России, их специфика и общие черты. Предлагается общее описание уровней, на основе анализа соотношения разных систем тестирования определяется единый унифицированный стандарт, без которого невозможна гомологизация сертификатов и мобильность студентов в настоящее время. Подробно описана система тестирования владения русским языком как иностранным в испанских и каталонских учебных заведениях. Автор ставит вопрос о выборе оптимальной системы тестирования для определения уровня владения русским языком иностранными учащимися в Испании и Европе.

Ключевые слова: тестирование, сопоставление, русский язык как иностранный, системы тестирования, преподавание русского языка в Испании и Каталонии, Европа, США, унификация

Abstract

This article examines the systems of testing proficiency in Russian as a foreign language in Spain, Europe, the USA and Russia, their specific and common features. A general description of different levels is offered, based on an analysis of the ratio of different testing systems. A single unified standard is defined, without

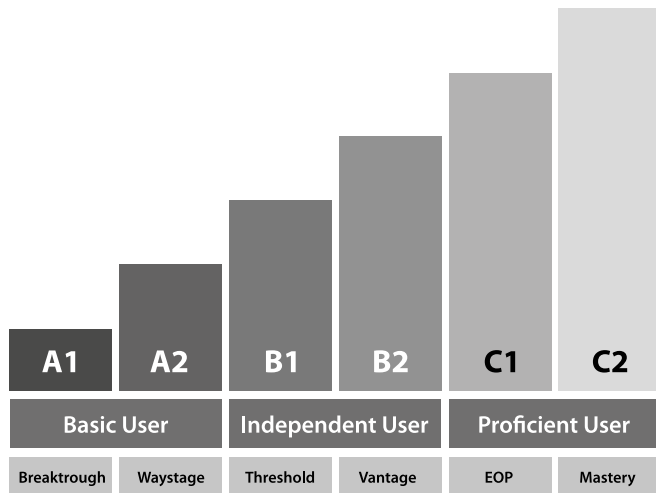
which the homologation of certificates and student mobility are impossible at present. The system of testing proficiency in Russian as a foreign language in Spanish and Catalan educational institutions is described in detail. The author raises the question of choosing the optimal testing system for determining the level of proficiency in Russian by foreign students in Spain and Europe.

Keywords: testing, comparison, Russian as a foreign language, testing systems, teaching Russian in Spain and Catalonia, unification

Европейские стандарты тестирования

Определение системы тестирования, принятой в Европе, невозможно без обращения к понятиям CEFR и ALTE.

Общеввропейские стандарты владения языком (английская аббревиатура CEFR) (El Marco Común Europeo de Referencia (испанская аббревиатура MCER) – это европейский стандарт, инициатива Совета Европы по измерению различных языковых навыков в соответствии с одним и тем же стандартом или образцом. CEFR (MCER) определяют уровни владения языком, которые позволяют проверять прогресс учащихся на каждом этапе обучения. Общеввропейские стандарты владения языком устанавливают экзамены, определяющие уровень владения человеком определенным иностранным языком. Русский язык (стандарты ТРКИ) соответствует данной системе.

Илл. 1. Уровни CEFR

Источник: French Toast Language Center.

Проект является результатом работы, начатой в 1991 году по инициативе федерального правительства Швейцарии. Итоговый документ был подготовлен Советом Европы и представлен в 2001 году. Теоретическая основа CEFR ориентирована на подход, который, по мнению Карлоса Сезара Хименеса из Национального автоном-

ного университета Мексики, восходит к теоретическим предложениям философов языка, таких, как Людвиг Витгенштейн в 1950-х годах, а также социолингвистов, таких, как Делл Хаймс. CEFR делит лингвокоммуникативные компетенции на три типа: лингвистическую компетентность, социолингвистическую компетентность и прагматическую компетентность. Это разделение не совсем совпадает с предыдущими моделями коммуникативной компетентности, но отражает существенные черты, предложенные для обсуждения.

Общее описание уровней

Традиционно выделяются профессиональный, независимый и базовый пользователи (здесь и далее перевод мой – А.З.).

Профессиональный уровень C2

Пользователь может с легкостью понимать практически все, что слышит или читает. Может суммировать информацию из разных устных и письменных источников, восстанавливая аргументы и отчеты в связном изложении. Может выражаться спонтанно, очень бегло и точно, различая тонкие оттенки смысла даже в более сложных ситуациях.

Профессиональный уровень C1

Пользователь может понимать широкий спектр сложных, длинных текстов и распознавать неявный смысл. Может выражаться бегло и спонтанно, без явного поиска необходимых выражений. Может гибко и эффективно использовать язык в социальных, академических и профессиональных целях. Может создавать четкий, хорошо структурированный, подробный текст на сложные темы, демонстрируя контролируемое использование организационных моделей, соединителей и связующих устройств.

Независимый уровень B2

Пользователь может понимать основные идеи сложного текста как на конкретные, так и на абстрактные темы, включая технические обсуждения в его/ее области специализации. Может общаться с такой степенью беглости и спонтанности, что регулярное взаимодействие с носителями языка вполне возможно без напряжения для любой из сторон. Может создавать четкий, подробный текст на широкий круг тем и объяснять точку зрения по актуальной проблеме, указывая преимущества и недостатки различных вариантов.

Независимый уровень B1

Пользователь может понимать основные моменты четкого стандартного ввода по знакомым вопросам, регулярно встречающимся на работе, в школе, на досуге и т. д. Может справляться с большинством ситуаций, которые могут возникнуть во время

путешествий в регионе, где говорят на этом языке. Может создавать простой связный текст на знакомые или представляющие личный интерес темы. Может описывать опыт и события, мечты, надежды и амбиции и кратко приводить причины и объяснения мнений и планов.

Базовый уровень A2

Пользователь может понимать предложения и часто используемые выражения, связанные с областями, имеющими наибольшую непосредственную значимость (например, очень базовая личная и семейная информация, покупки, местная география, работа). Может общаться в простых и рутинных задачах, требующих простого и прямого обмена информацией по знакомым и повседневным вопросам. Может описывать простыми словами аспекты своего прошлого, непосредственного окружения и вопросы в областях, требующих немедленной необходимости.

Базовый уровень A1

Пользователь может понимать и использовать знакомые повседневные выражения и очень простые фразы, направленные на удовлетворение потребностей конкретного типа. Может представить себя и других, а также может задавать и отвечать на вопросы о личных данных, таких как место проживания, люди, которых он знает, и вещи, которые у него есть. Может взаимодействовать простым способом, при условии, что другой человек говорит медленно и четко и готов помочь.

Европейская ассоциация тестировщиков языка (в английской аббревиатуре ALTE) – это головная организация поставщиков языковых тестов, которые вместе работают над продвижением справедливой и точной оценки языковых способностей в Европе и за ее пределами. ALTE организует тренинги и конференции по аспектам языковой оценки, а также осуществляет систему аудита качества экзаменов по европейскому языку. ALTE была основана в 1989 году Кембриджским университетом и Университетом Саламанки. Сегодня в ALTE входят 33 полноправных институциональных члена, представляющих 26 европейских языков, а также более 120 ассоциированных членов, несколько индивидуальных экспертов и индивидуальных филиалов со всего мира. ALTE – некоммерческая организация, имеющая статус участника как НПО в Совете Европы и специальный консультативный статус в Экономическом и Социальном Совете Организации Объединенных Наций. Приложение общеевропейских стандартов владения языком содержит описание характеристик языковых способностей ALTE, которые являются частью долгосрочного исследовательского проекта, проводимого Ассоциацией европейских языковых тестировщиков. Спецификации языковых способностей ALTE представляют собой шкалы, ориентированные на пользователя, которые описывают, что учащиеся на самом деле могут делать на иностранном языке ¹. Эти спецификации представляют собой контрольный список того, что могут делать пользователи языка, и, таким образом, определяют этап, на котором они находятся. Они также являются основой для разработки задач диагностического тестирования, учебных программ и учебных материалов.

Тестирование в Испании

Безусловно, каждый учебный центр в Испании располагает своими собственными программами и стандартами обучения, что, учитывая большую самостоятельность университетов в системе испанского образования, представляет широкий спектр разнообразных методик и стандартов. Тем не менее, как и в других европейских странах, не существует общей национальной системы официального тестирования владения русским языком как иностранным. К наиболее общепризнанной официальной системе оценивания можно отнести проведение экзаменов и выдачу сертификата. Официальными школами языков, предлагающими возможность изучения русского языка на базовом, среднем и продвинутом уровнях (*nivel básico, intermedio y avanzado*) и выдающими сертификат B1 (среднего уровня) и B2 (продвинутого уровня). Для английского, французского и немецкого языков существуют также сертификаты C1 и C2.

На среднем уровне B1 в Официальной школе языков Барселоны и Мадрида учащимся предлагается

1. письменный экзамен со следующими разделами:

А) Чтение (50 минут): понимание трех текста разной длины и типологии объемом в 1.500–1.700 слов; вопросы с заданиями множественного выбора, выбор правильного ответа из списка, ответов типа верно-неверно) в Барселоне и понимание 2 адаптированных текстов в 100 слов с удаленными 15 словами, которые необходимо восстановить, и другим тестом около 180 слов с 10 ответами на вопросы открытого типа в Мадриде;

Б) Аудирование трех текстов с использованием видео (репортажа, интервью на 30–40 минут), те же типы вопросов в Барселоне и с 15 ответами на вопросы открытого типа для одного текста и 10 ответами множественного выбора для двух других текстов в Мадриде;

В) Диалогическая речь (30 минут; один или два текста и от 10 до 15 коротких диалогов с заданиями множественного выбора) в Барселоне;

Г) Письмо (60 минут), задача 1 – письмо или имейл на определенную тему, задача 2 – создать описательный текст на основе предложенных слов (оба текста приблизительно по 125 слов) в Барселоне и 2 сочинения на 120–150 слов неформального стиля и на 80–100 слов формального стиля в Мадриде;

устный экзамен (20–25 минут для 2 тестируемых) обмен репликами

для создания образа; пересказ содержания текста от 50 до 70 слов и выражение своего мнения о предложенном тексте; вопросы и ответы на основе различных объявлений в Барселоне и монологе на 2–3 минуты в совокупности с диалогами на 4–5 минут в Мадриде (*Estructura y duración de las pruebas*, 2017; *Generalitat de Catalunya*, 2017a; *Generalitat de Catalunya*, 2017b).

На продвинутом уровне B2 осуществляется проверка знаний

1) по чтению (75 минут): выбрать заголовок из 6, три лишние; установить соответствия между фрагментами правой и левой таблицы; вставить в текст слова из списка, 5 слов лишние;

2) по аудированию (55 минут; 7 коротких текстов, подобрать заглавия для звучащих текстов из списка, два лишние; ответы на 8 вопросов самостоятельно; 10 ответов типа верно-неверно);

3) по письму (90 минут) письмо или имейл формального стиля, описательный текст, выражение мнения с аргументацией (около 175 слов) (Generalitat de Catalunya, 2017a); письмо в официальную инстанцию, сочинение на общественно-политическую тему 225–250 слов (Generalitat de Catalunya, 2017b).

4) по говорению (30–35 минут); при этом комбинируется индивидуальная работа (задание типа: прочитать тест, пересказать своими словами главные идеи текста, рассказать о своем собственном опыте или известном вам факте, связанном с темой) и работа в группе (обсудите вместе предложенную в первой части тему, выразите свою точку зрения, аргументируйте своё мнение, приведите примеры, предложите возможные варианты решения проблем, о которых говорится в текстах); при выполнении задания можно использовать вопросы, отражающие разные аспекты проблемы (список вопросов) (Generalitat de Catalunya, 2017a).

В принципе проводимые экзамены не очень отличаются друг от друга и могут быть соотнесены с тестированием на сертификат уровней ТРКИ-1 и ТРКИ-2 (например, экзамен также считается сданным при достижении 65% правильных ответов из 100%) (Generalitat de Catalunya, 2017a; Generalitat de Catalunya, 2017b).

Российская система тестирования русского языка как иностранного

Существует система ТРКИ, в рамках которой через сеть Центров русского языка или по договоренности с одним из ведущих российских вузов в области тестирования (МГУ, СПбГУ, РУДН и СПбГУ) можно сдавать экзамены российским официальным тестерам и получать сертификат соответствующего образца.

Начало создания системы тестирования ТРКИ относится к 1992 году.

В настоящее время система ТРКИ включают три основных компонента:

Тесты общего владения (позволяют определить и сертифицировать уровень владения русским языком как иностранным вне зависимости от места, времени и формы обучения);

Профессиональные модули (позволяют определить и сертифицировать уровень владения русским языком как иностранным как средству получения специальности, а также уровень владения РКИ как средству профессионального общения;

Тест для приема в гражданство РФ (определяет базовый уровень владения русским языком как иностранным, необходимый для получения гражданства РФ (соотносится с уровнем ТРКИ-1/ B1).

При определении места тестов ТРКИ в системе других типов тестирования утверждается, что «Российская система тестирования включена в европейскую систему языкового тестирования ALTE (Association of Language Testers in Europe) и уровни владения русским языком как иностранным соотносятся с уровнями

владения другими европейскими языками» (Государственный стандарт, 2001: 5; Балыхина, 2006: 57) (таблица соответствий приведена нами в Таблице 1 в расширенном виде). Уровни, выделяемые в системе тестирования ТРКИ (общее владение), в принципе соотносимы с уровневými системами, принятыми в странах Европы. Это позволяет всем заинтересованным лицам (работодателям, организаторам процесса обучения, учащимся и др.) ориентироваться в материале – сравнивать результаты обученности, достигнутые в рамках различных образовательных систем. (может, добавить, расширить).

Система тестирования в США

В США представлена развитая система преподавания иностранных языков, в рамках которой наряду с другими есть система тестирования русского языка как иностранного.

Организация Международное языковое тестирование (LTI – Language Testing International) определяет уровень владения языком в рамках государственных и федеральных государственных учреждений США, начиная с 1998 года, является членом Межведомственного языкового круглого стола (Interagency Language Roundtable), группы, состоящей из более чем 30 федеральных агентств, участвующих в процессе обучения и языкового тестирования. Стандарты ACTFL (American Council on the Teaching of Foreign Languages) признаны в США наиболее эффективным, надежным и оправданным способом оценки языковых способностей, тестируемых для государственных нужд (LTI, 2018). Для определения характера лингвистических задач, которые способен выполнять тестируемый, а также сравнения способностей были разработаны критерии соответствия определённым уровням при учете беглости речи, объема словарного запаса, произношения и грамматики.

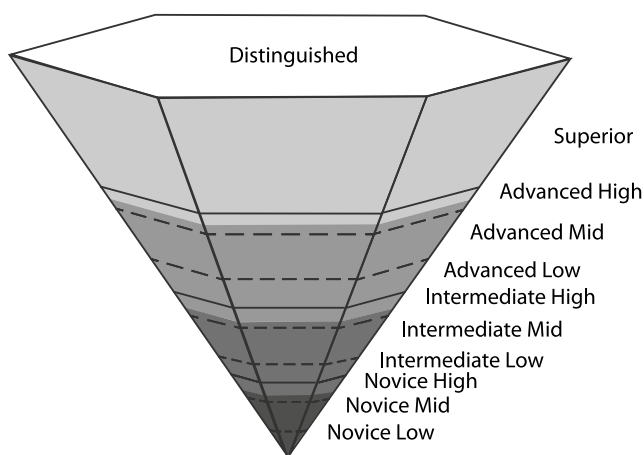
Существует целый ряд популярных квалификационных стандартов, среди которых к наиболее распространенным признаваемым LTI относятся: шкала ACTFL, шкала ILR (Interagency Language Roundtable) и шкала CEFR (Common European Framework of Reference). Оценки ACTFL, ILR или рейтинги CEFR приравнены друг к другу, признаются в равной степени, позволяют обеспечить достоверные, надежные результаты, в зависимости от требований клиента.

Разработанная на основе государственных и федеральных стандартов Американским Советом по преподаванию иностранных языков, система оценивания ACTFL насчитывает четыре основных уровня: начальный, средний, продвинутый и профессиональный (Novice, Intermediate, Advanced and Superior). Каждый из первых трех уровней, в свою очередь, разделен на три подуровня (низкий, средний и высокий). Система ACTFL обеспечивает адекватное определение, особенно на более низких уровнях, владения иностранным языком. Она широко используется во многих сферах, в частности, в академических кругах.

Шкала ILR, знак межведомственного круглого стола по языку, представляет собой сочетание описаний требований для общения с учетом знания идиом. Первоначально

он был создан для Института дипломатической службы США, предшествовавшего Национальному учебному центру по иностранным делам (NFATC), центру возможностей для внешнего обслуживания на территории государства. Состоит из описания пяти идиоматических компетенций. Элементарная компетентность составляет первый уровень обучения.

Основанная в 1967 году как небольшое ответвление Ассоциации современного языка (MLA), ACTFL быстро стала и ресурсом, и убежищем для преподавателей языков. С тех пор организация установила отраслевые стандарты, разработала руководящие принципы по уровню владения языком, выступала за финансирование языкового образования и объединяла коллег на ежегодном съезде ACTFL. На протяжении всей своей истории ACTFL извлекала выгоду из выдающегося и бескорыстного руководства ведущих специалистов в области языкового образования. В 2020 году руководство ACTFL признало, что использование термина «иностран- ный» представляет собой препятствие для прогресса, посылая сообщение о том, что изучение языка следует рассматривать как «странное» или «незнакомое». Добавлен слоган «Language Connects» – два слова, которые демонстрируют, как язык является мостом к культурной компетентности, готовности к карьере и эмпатии. Это более точное представление того, как организация развивалась, и отражает наши стрем- ления быть инклюзивными и привлекательными.

ACTFL

Илл. 2. Шкала ACTFL

Источник: [CEFR vs ACTFL Language Levels - Full Overview \[+infographic\]](#)

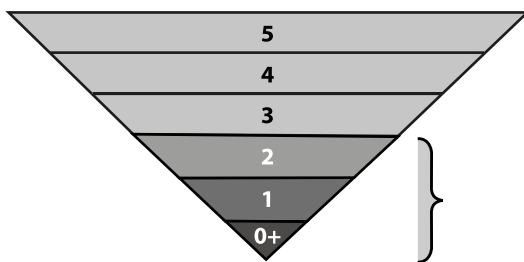
Для Европы, и в том числе для Испании как члена Европейского союза более привычен рейтинг шкалы Общеввропейского стандарта CEFR (Common European Framework of Reference), ориентированный на языковое употребление, в нем выделяются четыре вида речевой деятельности: рецепция (аудирование и чтение),

продукция (говорение и письмо), взаимодействие (устная и письменная форма) и посредничество (письменный и устный перевод) (в английской терминологии Reception (listening and reading), Production (spoken and written), Interaction (spoken and written) and Mediation (translating and interpreting).

Обеспечивается таксономическое описание четырех областей использования языка – общественной, личной, образовательной, профессиональной – для каждой из которых определяются локации, учреждения, лица, предметы, события, операции и тексты (в английской терминологии public, personal, educational, professional – for each of which it specifies locations, institutions, persons, objects, events, operations, and texts).

Определены шесть общих уровней ссылки (A1, A2, B1, B2, C1, C2) с дескрипторами отнесения знаний учащегося / пользователя к определенному уровню.

Общие контрольные уровни обеспечивают основу для обоснования стандартов второго/иностранного языка, создания учебных программ, учебников, курсов и экзаменов. Эта шкала соответствует рейтингу ILR.

Илл. 3. Шкала ILR

Источник: [ILR Proficiency Language Levels — Global Seal of Bilingualism](#)

Learning a Foreign Language

How Do You Prove
Your Language Level?
Comparing CEFR, ACTFL
& ILR Proficiency Scales

Beginner Native Speaker		CEFR	ACTFL	ILR
		A1	Novice High	1
		A2	Intermediate Mid/High	1+
		B1	Advanced Low/Mid	2
		B2	Advanced Mid/High	2+
		C1	Superior	3
		C2	Distinguished	3+

Илл. 4. Соотношение уровней шкал CEFR, ACTFL, ILR

Источник: Marco común 2018: 238–241.

В общем виде существующие рейтинги могут быть представлены в следующей таблице

Таб. 1. Соотношение уровней обучения согласно разным системам тестирования

CEFR LTI	ALTE (ESP.)	IELTS	ACTFL LTI FLPE	FLPE ILR LTI	TORFL
		9	Native	5	
C2	Nivel 5 Usuario óptimo	7.5+	Distinguished	4/4+ Native or bilingual proficiency	ТРКИ 4
C1	Nivel 4 Usuario competente	6.5–7	Superior	3/3+ Full professional proficiency	ТРКИ 3
B2 Vantage level	Nivel 3 Usuario independiente	5–6	Advanced Low Middle High	2/2+ Professional working proficiency	ТРКИ 2
B1 Threshold level	Nivel 2 Usuario del Nivel Umbral	3.5–4.5	Intermediate High	1+ Limited working proficiency	ТРКИ 1
A2 Waystage level	Nivel 1 Usuario del Nivel Plataforma	3	Intermediate Low Middle	1 Elementary proficiency	Базовый уровень
A1 Breakthrough level	Nivel Acceso de ALTE	1–2	Novice Low Middle High	0/0+ No proficiency	Элементарный уровень

Источник: собственное исследование

Любопытно, что желание расширить квалификационную шкалу отражается в более дробной классификации, например, в описании учебных планов Мадридского университета Комплутенсе появляются подуровни 1.1 и 1.2, при этом осознается важность соотнесения учебных планов с уровнем языка, который должны достигать студенты (Universidad Complutense, 2018).

Таб. 2. Соотнесение изучаемых курсов и уровня, достигаемого по их окончании в Испании

Предмет	Уровень ALTE (реально)	Уровень ALTE (как цель)
Русский язык 1–2 (120 аудиторных часов)	A1.1 или A1.2	A1
Русский язык 3 (60 аудиторных часов)	A2.1	A2
Русский язык 4 (60 аудиторных часов)	A2.2	B1
Русский язык 5 (60 аудиторных часов)	B1.1	B1-B2
Русский язык 6 (60 аудиторных часов)	B1.2	B2

Источник: собственное исследование

Возникает закономерный вопрос: возможно ли создание систем тестирования уровня владения иностранным языком вне страны, в которой он является основным (при этом речь не идет о филиалах организации в других странах)?

Дело в том, что наряду с экзаменами DELE Института Сервантеса существует система тестирования CELU (Certificado de Español: Lengua y Uso), созданная в Аргентине; экзамены проводятся университетами Аргентины, сертификаты признаются в Аргентине, в Бразилии и в Китае. С системой сертификации владения португальским языком как иностранным CAPLE сосуществует бразильский вариант CELPE-Bras.

То же относится и к тестированию уровня владения английским языком. В США наряду с существующей системой тестирования уровня владения английским языком Cambridge English, созданной и разработанной в Великобритании в рамках международной системы тестирования английского языка IELTS (International English Language Testing System), существует общенациональная система тестирования ETS (Educational testing service), в рамках которой можно сдавать экзамен TOEFL (Test of English as a Foreign Language). В Японии также есть TOEIC – тест уровня английского языка, созданный для международного использования.

В принципе, может быть аналогичной ситуация в отношении русского языка как иностранного. Либо проведение тестирования осуществляется унитарной системой, и тогда необходимо только развивать сеть Центров русского языка во всем мире и продвигать экзамены ТРКИ, либо другие страны могут создавать свои собственные стандарты, как например, те же США (ILR, ACTFL), учитывая современную ситуацию с русским языком в Европе

Стандартизованный тест в рамках Европейского языкового сертификата ELC GmbH (The European Language Certificates), созданный в Франкфурте-на-Майне, включает наряду с другими 9 языками тест по русскому языку как иностранному (уровни A1, A2, B1, B2). Существует экзамен уровня владения иностранным

языком Foreign Language Proficiency Exam (FLPE) в США. Quanguo Waiyu Shuiping Kaoshi представляет собой серию тестов по иностранным языкам, разработанную агентством НЕЕАв КНР, в которой наряду с тестами по английскому, французскому, немецкому и японскому языкам существует тест ТПРЯ (Тест по проверке уровня владения русским языком).

Автор считает, что возможно создание национальной (в данном случае испанской) или в более широком контексте европейской системы тестирования уровня владения русским языком как иностранным, которая позволила бы учащимся испанских учебных заведений сдавать экзамен и получать сертификат (по крайней мере на уровнях A1–B2), объективно оценивающий их уровень владения русским языком и соответствующий программам образования и учебным планам испанских учебных заведений. За основу может быть принята шкала CEFR или ALTE.

Естественно, при движении в этом направлении возникнут проблемы гомологизации/нострификации и признания разных систем тестирования, а также результатов экзаменов, которые должны решаться, как они решаются сегодня в отношении других языков.

Автор предлагает всем заинтересованным лицам принять участие в возможной дискуссии по этой теме.

Библиография / Bibliografiâ

Балыхина Т.Б. (2006), *Основы теории тестов и практика тестирования*, Москва: Русский язык. Курсы / Balyhina T.B. (2006), *Osnovy teorii testov i praktika testirovaniâ*, Moskva: Russkij jazyk. Kursy..

Государственный стандарт по русскому языку как иностранному. Первый уровень. Общее владение (2001), Москва – Санкт-Петербург: Издательство «Златоуст» / *Gosudarstvennyj standart po russkomu âzyku kak inostrannomu. Pervyj uroven'. Obšee vladenie* (2001), Moskva – Sankt-Peterburg: Izdatelstvo „Zlatoust”.

Зайнульдинов А.А. (2009), *Настоящее и будущее русского языка в Испании и Каталонии*, «Русский язык за рубежом», № 2, с. 102–107 / Zajnul'dinov A.A. (2009), *Nastoâšee i budušee russkogo âzyka v Ispanii i Katalonii*, «Russkij âzyk za rubežom», № 2, с. 102–107.

ACTFL American Council on the Teaching of Foreign Languages, www.actfl.org [obrashenie: 18.09.2025]

Estructura y duración de las pruebas (2017), *Descripción de cada prueba: tipo y número de tareas*, www.educa2.madrid.org/web/eoijm.ruso [obrashenie: 18.09.2025]

Generalitat de Catalunya (2017a), Departament d'Ensenyament. Escoles Oficials d'Idiomes. Certificat de Nivell intermedi. Informació per a les persones candidates, http://ensenyament.gencat.cat/web/.content/home/serveis-tramits/proves/proves-lliures-obtencio-titols/convocat-ordinaria-idiomes/mostres_proves/rus/RusInt_descrip_recom.pdf [obrashenie: 18.09.2025]

Generalitat de Catalunya (2017b), Departament d'Ensenyament. Escoles Oficials d'Idiomes. Certificat de Nivell avançat. Informació per a les persones candidates, <http://ensenyament.gen->

cat.cat/web/.content/home/serveis-tramits/proves/proves-lliures-obtencio-titols/convocat-ordinaria-idiomes/mostres_proves/rus/RusAvan_descrip_recom.pdf [obrashenie: 18.09.2025].

ILR – Interagency Language Roundtable (n.d.), <http://www.govtilr.org/Skills/IRL%20Scale%20History.html> [obrashenie: 18.09.2025].

LTI – Language Testing International (b.r.), <http://www.language-testing.com/> [obrashenie: 18.09.2025].

Marco común europeo de referencia para las lenguas: aprendizaje, enseñanza, evaluación (2002), http://cvc.cervantes.es/Ensenanza/Biblioteca_Ele/marco/cvc_mer.pdf [obrashenie: 18.09.2025].

Lenguas modernas y sus literaturas. Lengua rusa (b.r.), Universidad Complutense de Madrid, <https://www.ucm.es/estudios/grado-lenguasmodernasy susliteraturas-plan> [obrashenie: 18.09.2025].

Jakub Walczak <https://orcid.org/0000-0002-4714-1762>
Uniwersytet Wrocławski
e-mail: jakub.walczak@uwr.edu.pl

Etykieta językowa w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Nowe wyzwania

Linguistic etiquette in teaching Polish as a foreign language. New challenges

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest wyzwaniom związanym z nauczaniem etykiety językowej na zajęciach z języka polskiego jako obcego. Autor prezentuje nowe tendencje w polskiej etykiecie językowej, takie jak: skracanie dystansu w komunikacji, wymienne stosowanie form grzecznościowych i potocznych oraz upowszechnianie się form inkluzywnych, zwracając jednocześnie uwagę na różnice między normą wzorcową a potocznym użyciem języka przez rodzimych użytkowników. Podkreślono także znaczenie kompetencji pragmatycznej i kulturowej oraz konieczność dostosowania nauczania języka polskiego jako obcego do dynamicznych zmian w polszczyźnie.

Słowa kluczowe: etykieta językowa, glottodydaktyka polonistyczna, język polski jako obcy, język inkluzywny

Abstract

The article addresses the challenges associated with teaching linguistic etiquette in the context of learning Polish as a foreign language. It highlights the discrepancies between the standard norm and the actual language usage by native speakers. The author discusses recent changes in Polish linguistic etiquette, such as the reduction of communicative distance, the interchangeable use of polite and colloquial forms, and the growing prevalence of inclusive language forms. The article also emphasizes the importance of pragmatic and cultural competence in effective language instruction and underscores the need to adapt the teaching of Polish as a foreign language to the dynamic evolution of contemporary Polish.

Keywords: linguistic etiquette, Polish language, teaching Polish as a foreign language, non-discriminatory language

Przyswojenie obszernego zasobu formuł konwersacyjnych, zwrotów i wyrażeń, tworzących etykietę językową¹, jest jednym z istotnych wyzwań dla osób uczących się każdego języka obcego. Rodzimy użytkownik poznaje owe formy od najmłodszych lat, uzyskując w naturalnych warunkach – ze swego otoczenia, pewną matrycę środków językowych, które służyć mu będą w typowych sytuacjach komunikacyjnych, takich jak: powitanie, pożegnanie, aprobata, odmowa, wyrażenie zdziwienia, podziwu, współczucia, wdzięczności itd. Jak podkreśla się w wielu opracowaniach, można utożsamiać tę kompetencję z umiejętnością posługiwania się konwencją, której nieprzestrzeganie skutkuje bądź to dysonansem wśród użytkowników języka (nie tylko na linii cudzoziemiec–*native speaker*), bądź nieporozumieniem; może być też źródłem zdziwienia, oburzenia czy śmieszności. Warto w tym kontekście zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt, jakim jest społeczno-kulturowa specyfika wszystkich w zasadzie wspólnot językowych, a co za nią idzie – także specyfika etykiety (zob. Формановская/Formanovskaâ, 2002: 53–57; Anusiewicz, 1994: 151–154; Marcjanik, 1993: 271–272). Przykładem tego jest fakt, że wyrazem szacunku względem rozmówcy może być w kulturze chińskiej podkreślanie wieku, co w europejskim kręgu kulturowym może zostać uznane za *faux pas*. Towarzyszy wspomnianej konwencji również poprawność językowa, przy czym należy ją pojmować nie tylko na poziomie gramatyczno-leksykalnym, ale także – jak zauważają autorzy *Językowego savoir-vivre* 'u – jako „dostosowanie naszej wypowiedzi do celów, sytuacji, towarzystwa, w którym języka używamy” (Zgółkowa, Zgółka, 2023: 15).

Katalog zagadnień, z jakimi wiąże się pojęcie etykiety językowej, łączy się zatem z wieloma obszarami wiedzy, włączając studia z pogranicza socjolingwistyki, lingwistyki kulturowej, glottodydaktyki, a także stylistyki i komunikacji międzykulturowej. Na gruncie glottodydaktyki polonistycznej badania nad etykietą językową koncentrowały się między innymi wokół następujących zagadnień: tworzenie i posługiwanie się formułami etykiety językowej, błędy popełniane przez obcokrajowców w zakresie grzeczności językowej, a także porównanie polskiego systemu z innymi językami. Tematyka ta szczególnie wyraźnie zaznacza się w pracach ostatniego ćwierćwiecza, stanowiąc odzwierciedlenie intensywnego rozwoju teorii i praktyki glottodydaktycznej. Z szeregu publikacji trzeba wyróżnić opracowania takich autorek jak: Sybille Schmidt (2004), Anna Czechowska (2005), Anna Żurek (2008), Ałła Krawczuk (2008; 2012), Maria Magdalena Nowakowska (2011), Anna Rabczuk (2012; 2017), Emilia Sztabnicka-Gradowska (2019).

Niniejsza praca ma na celu wskazanie nowych wyzwań w nauczaniu wyżej wymienionych kompetencji, które wynikają z obserwowanych w ostatnim trzydziestoleciu wyraźnych zmian polskiej etykiety językowej. Owe wyzwania dotyczą zarówno lektorów, jak

¹ Aby doprecyzować podstawową definicję, odwołam się do propozycji Małgorzaty Marcjanik, która mianem etykiety językowej określa „zbiór przyjętych w danej społeczności wzorów językowych zachowań grzecznościowych, zwyczajowo przyporządkowanych określonym sytuacjom pozajęzykowym” (Marcjanik, 2015: 115). Pisząc o obyczajach grzecznościowych, polska badaczka stosuje metaforę społecznie akceptowanej gry, w którą grają użytkownicy języka. Ma ona określone reguły, a wśród nich na pierwszym miejscu stoi realizująca się w dialogu „reguła symetryczności zachowań grzecznościowych” (Marcjanik, 2020: 6), która wynika z założenia, że każdy akt mowy w ramach etykiety językowej wymaga adekwatnej repliki. Ów dialog możemy rozumieć dosłownie jako rozmowę dwóch osób bądź też jako wymianę korespondencji, SMS-ów, pozdrowień itd.

i uczących się języka polskiego jako obcego (dalej: jpjo). Przed lektorami stoi bowiem zadanie przekazania szerokiego wachlarza środków językowych, by osoby poznające język polski potrafiły nie tylko w adekwatny sposób zareagować w danej sytuacji komunikacyjnej, ale rozumiały także kontekst kulturowy nierozzerwalnie związany z posługiwaniem się językiem obcym i funkcjonowaniem wśród rodzimych użytkowników języka. Istotnym aspektem jest także kultura języka, jaką reprezentują ci ostatni. Źródłem nieporozumień może być bowiem nie tylko nieadekwatność form używanych przez uczących się. Te używane przez Polaków również znacząco odbiegają od tego, czego uczy się na lektoracie. Jak bowiem ma rozumieć sytuację komunikacyjną osoba ucząca się jpjo, która słyszy zdanie: *Przestaw pan ten samochód!; Pani podejdzie do kasy!; Jak pan tu wszedłeś?*. To zaprzeczenie wszystkiego, czego od pierwszych lekcji uczy się podczas kursu. Z moich obserwacji wśród obcokrajowców uczących się języka polskiego wynika, że źródło problemów w doborze środków językowych w „grze”, jaką jest etykieta czy grzeczność językowa, stanowi duża jej zależność nie tylko od takich czynników, jak: wiek rozmówcy, stopień zażyłości, przestrzeń komunikacji, ale także odmiany stylistyczne polszczyzny, emocje towarzyszące rozmowie oraz intencje mówiącego. Powszechne przywitanie „dzień dobry” może zabrzmieć przecież – zależnie od intonacji – nawet jak pretensja lub sugestia względem witanej osoby, że nieuprzejmie jest się spóźniać. Znajomość lub nieznanostwo zasad gry jest kluczowa, ponieważ jej uczestnik, zależnie od sytuacji, może być raz gościem na weselu, raz studentem uniwersytetu, innym zaś razem pasażerem pociągu lub świadkiem w sądzie. To, co łączy wszystkie role, to potrzeba znajomości reguł.

Przyjęty w glottodydaktyce polonistycznej podział na sytuacje formalne i nieformalne jest głęboko niewystarczający. Wystarczy podać przykład wielu polskich punktów usługowych, kawiarni itd., w których osoby zajmujące się obsługą klientów chętnie i dość często przełamują przyjętą konwencję zwracania się do nieznanostwego wyłącznie poprzez formę *pani/pan*. Przywołam także przykład z moich zajęć ze studentkami i studentami z Chin, którzy w prostym zadaniu: *Proszę zapytać przechodzących przez kampus uniwersytecki studentów, jak dojść do Auditorium Maximum*, formułowali pytania z użyciem form *pani/pan*. Rzecz jasna, nie jest kardynalną niezręcznością zwracanie się do innych studentów tej samej uczelni tym adresatywem, natomiast nie byłby to z pewnością pierwszy wybór *native speaker*a. Odpowiedzi na lektoracie były pokłosiem tego, że podręczniki do jpjo mówią jednoznacznie: w sytuacji oficjalnej, kiedy nie znamy osoby, z którą wchodzimy w interakcję, zwracamy się do niej, korzystając z formy *pani/pan*. I tak też zadanie zostało wykonane.

W języku polskim mamy do czynienia „ze światem *ty*, który na pierwszy plan wysuwa bliskość psychologiczną i ze światem *pan(i)*, który na pierwszy plan wysuwa dystans społeczny” (Biel, 2007: 520). Pierwszym zatem wyzwaniem, na które należałoby zwrócić uwagę, jest to związane z postępującym w języku polskim skracaniem dystansu² wśród uczestników dialogu. Przejawem tego są między innymi:

² Na temat źródeł i następstw tego zjawiska we współczesnej polszczyźnie zob.: Dąbrowska (2001), Ożóg (2005), Biel (2007), Marcjanik (2008), Kawamoto (2022).

1. Formy typu: **sami państwo rozumiecie*, **Co panowie o tym myślicie?*, **zwróćcie panie uwagę*, chętnie stosowane zwłaszcza w dyskursie społeczno-politycznym, w mediach i w życiu publicznym. Zamiast poprawnego łączenia adresatywów *panie/panowie/państwo* z 3. osobą liczby mnogiej czasownika bardzo często mamy do czynienia z formą, którą nazwałbym na potrzeby niniejszych rozważań hybrydową. W celu skrócenia dystansu pomiędzy odbiorcami a mówiącym ten ostatni stosuje konstrukcję pośrednią między grzecznościowym *państwo rozumieją* a zwrotem na *wy*, co powoduje zachwianie utrwalonej konwencji. W znamiennej pracy pt. *O gramatyce grzeczności* Romuald Huszcza podkreślał, że „poufałe zaimki *ty*, *wy* mają swoje odpowiedniki honoryfikatywne, komunikujące dystans, brak zażyłości. Zaimkami tymi są *pan*, *pani* i *państwo*” (Huszcza, 1980: 179). Trzeba dodać, że definiują one sporą odległość pomiędzy rozmówcami, stanowiąc swego rodzaju językową nobilitację (Klemensiewicz, 1946: 39). Z perspektywy czterdziestu pięciu lat od publikacji pana profesora trzeba przyznać, że we współczesnej polszczyźnie wspomniane „komunikowanie dystansu” zostało przez formułę typu **państwo rozumiecie* zatarte i przełamane, a na pojawieniu się tutaj choćby cienia zażyłości mówiącemu wręcz zależy. Strategia używania tej formuły zakłada więc zmniejszanie dystansu względem swych słuchaczy, przy jednoczesnym zachowaniu pozorów grzeczności i unikaniu bezpośredniego zwracania się na *wy*. Opisane zjawisko stanowi prawdziwe wyzwanie dla uczących się jpjo, szczególnie że zaobserwować tu można odejście od normy wzorcowej, a także swoiste połączenie grzeczności ze spoufalaniem czy brataniem się, przez co formy te mogą być trudne do zrozumienia. Warto jednak zasygnalizować uczącym się, że usłyszą je w przestrzeni publicznej.

2. Formy wołacza typu *Pani Anno/Panie Pawle*, kierowane jako adresatywy do osób, których nie zna się osobiście lub które zna się jedynie ze sporadycznych kontaktów. Z tym zjawiskiem mamy do czynienia na przykład jako klienci sieci komórkowych, banków, sklepów internetowych, fundacji, infolinii, a także jako pacjenci gabinetów lekarskich. Wydaje się, że stosowana w tym przypadku formuła skracania dystansu ma sprawić, że stajemy się danej organizacji bliżsi, a ona sama staje się nam bardziej przyjazna. Jest to przełamanie standardu, zgodnie z którym takie formy były zarezerwowane wyłącznie dla sytuacji, kiedy rozmówcy znali się dobrze, dzieliła ich natomiast różnica wieku lub zależność służbowa (na przykład przełożony–pracownik, zleceniodawca–zleceniobiorca), bądź też miejsce w hierarchii (na przykład zatrzymany–policjant, uczeń–nauczyciel). Obecnie ta zasada została rozszerzona, co wiąże się z jednoznacznym odchyleniem od normy. Wyczulenie uczących się jpjo na to zjawisko wiąże się z wyjaśnieniem szerokiego kontekstu i podaniem szeregu przykładów, by formy te nie zostały uznane przez nich za neutralne stylistycznie i sytuacyjnie. W moim przekonaniu takimi nie są – ich użycie może wprowadzać element familiarności lub wręcz spoufalania się.

3. Eliptyczne formy typu: *dyrektorze/profesorze* (zamiast *panie dyrektorze/panie profesorze*); *prezydent Duda/pan Duda/Duda* (zamiast *pan prezydent Andrzej Duda*), *premier Tusk/pan Tusk/Tusk* (zamiast *pan premier Donald Tusk*). Obserwowane naruszenie normy, polegające na pominięciu nierozdzielnych komponentów adresatywu, bądź skracanie tradycyjnej pełnej formy tytułarnej związanej z piastowanym urzędem należy powiązać z uproszczeniem etykiety i tendencją do skrótowości. Wielokrotnie

sam spotykałem się z sytuacją, w której student(ka) zwracał(a) się do mnie frazą typu: *Doktorze, czy doktor będzie miał jeszcze konsultacje w tym tygodniu?* Jak podkreślała w swojej pracy z 2008 roku M. Marcjanik, „w relacjach *one-to-one* zaczynają przeważać formy krótsze, które w przeszłości [...] traktowano jako świadczące o małej kompetencji komunikacyjnej mówiącego, jako prostackie [...]” (Marcjanik, 2008: 91). Opisywana tendencja mocno się od tego czasu utrwaliła. Z kolei wspomniane pomijanie rzeczownika odnoszącego się do sprawowanej funkcji (premier, minister, prezydent itd.) podczas mówienia o osobach trzecich jest celowym zabiegiem służącym ich dezawuowaniu. Trzeba przyznać, że w dyskursie społeczno-politycznym częściej w ten sposób dyskredytuje się mężczyzn, a bardziej „oszczędza” kobiety piastujące wysokie urzędy. Anna Granat zwraca dodatkowo uwagę na język dziennikarzy, stwierdzając, że nazywanie polityków jedynie po nazwisku „świadczy nie tylko o lekceważeniu ich, ale także o swego rodzaju «uprzedmiotowieniu» (stworzeniu wrażenia, że są «użytkową własnością społeczną»), odarcia z godności, a w rezultacie «językowym pozbawieniu autorytetu»” (Granat, 2015: 31). Dodatkowo – jak zauważa Danuta Pytel-Pandey – „formy adresatywne odnoszące się do przeciwników politycznych, członków partii opozycyjnych nierzadko łączone są ze słownictwem niegrzecznym, lekceważącym, a nawet wulgarnym, co może świadczyć o niskiej kulturze komunikacji i celowym deprecjonowaniu współrozmówcy” (Pytel-Pandey, 2023: 95).

Kolejne wyzwanie, na które należałoby zwrócić uwagę, wynika wprost z obserwowanej w polszczyźnie fundamentalnej zmiany etykiety językowej ostatnich lat. Można ją łączyć z koncepcją tak zwanego języka niewykluczającego, w literaturze przedmiotu określanego także wymiennie mianem włączającego lub inkluzywnego, czyli takiego, który pomaga nie dyskryminować żadnej grupy osób. Publikacje traktujące na ten temat mają w wielu przypadkach charakter poradnikowy³, ale obserwuje się także pogłębioną refleksję naukową w opracowaniach polskich badaczek i badaczy (m.in. Bojarska, 2011; Nasalski, 2020; Szypra-Kozłowska, 2021; Łaziński, 2023; Niepytalska-Osiecka, 2024), także takich, które analizują obecność języka niewykluczającego w materiałach do nauczania jppo (Tambor, 2013; Szott, 2024).

Chciałbym skupić się na wybranych zagadnieniach związanych z językiem niewykluczającym, ponieważ nie wszystkie aspekty i strategie dotyczą *stricte* etykiety językowej. W polskim językoznawstwie toczy się ożywiona dyskusja na temat chętnie stosowanych w ostatnich latach równoważnych form męskich i żeńskich. Na próbę przełamania asymetrii rodzajowo-płciowej w polszczyźnie zwracali uwagę w swoich przełomowych pracach Marek Łaziński (2006), Małgorzata Karwatowska i Jolanta Szypra-Kozłowska (2010), a także Marta Nowosad-Bakalarczyk (2009). Wcześniejsze diagnozy i rekomendacje znaleźć można także w pracach Bärbel Miemietz (1993), Kwiryny Handke (1994), Doroty Mazan (1994). Również w polskim dyskursie społeczno-politycznym podnoszony jest

³ Wiele instytucji, organizacji pozarządowych, uczelni itd. opracowało swoje przewodniki po języku inkluzywnym. Zwraca się w nich uwagę na użycie form, które nie noszą znamion dyskryminacji ze względu na płeć, pochodzenie etniczne, orientację seksualną, wyznanie, wiek, wygląd i sprawność fizyczną lub umysłową. Zob. Bańko, Linde-Usiekiewicz, Łaziński, 2020; Steciąg i in., 2024; Biłas-Pleszak i in., 2023; Kola i in., 2016.

argument, że używanie rodzaju męskiego w funkcji generycznej⁴ (na przykład w adresatywach: *Drodzy Studenci!*, *Rodacy!*, *Szanowni Mieszkańcy!*) może tworzyć wrażenie, iż komunikat pomija kobiety. O ile w aktach prawnych, regulaminach, instrukcjach, interfejsach użytkowników itp. formy męskoosobowe odnoszą się do ogółu społeczeństwa, to już na przykład w ofertach pracy, ofertach edukacyjnych, ulotkach leków czy wyrobów medycznych stosowanych wyłącznie przez kobiety, czy też w apelach i kampaniach społecznych, a także w podręcznikach zasadność zastosowania form żeńskich nie wzbudza wątpliwości. Nie wzbudza też wątpliwości konieczność użycia na przykład adresatywu *Szanowne Studentki i Szanowni Studenci*, kiedy na danym kierunku czy w grupie mamy najmniejszą chociaż reprezentację kobiet, nie wspominając o sytuacji, kiedy jakaś grupa odbiorców, do której się zwracamy, liczy sobie więcej pań niż panów. Przełamując androcentryczny model językowy, strategia *splittingu*, czyli używania symetrycznych szeregów typu: *pacjentki i pacjenci*, *Polki i Polacy*, *sluchaczki i sluchacze* itp., niweluje „niewidoczność kobiet” i pozwala upodmiotowić ich udział w życiu publicznym. M. Łaziński, który w pracy pt. *O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo-płciowa* również zwracał na to uwagę, podnosił argumenty, że nadużywanie *splittingu* przeczy w wielu sytuacjach ekonomii języka, gdyż „podwojenie wszystkich rzeczowników osobowych byłoby jednak rażącą redundancją” (Łaziński, 2006: 209). Ponieważ ten aspekt dotyczy etykiety językowej, osoby uczące się jpjo stają przed kilkoma wyzwaniami – po pierwsze, muszą poznać społeczny kontekst tendencji lub zmian zachodzących w polszczyźnie; po drugie, muszą mieć w pełni opanowany zasób form leksykalno-gramatycznych, by ich używać, i wreszcie po trzecie, muszą liczyć się z tym, że nie wszyscy rodzimi użytkownicy z aprobatą będą odnosić się do wspomnianych form. Czy powinniśmy jednak – jako lektorzy – rezygnować z uczenia ich?

Nie da się przejść obojętnie także obok kolejnego aspektu, jakim jest upominanie się o widoczność w języku osób nieidentyfikujących się z binarnym podziałem płciowym. Odrzuciwszy wszystkie ideologiczne dyskusje na ten temat – co niniejszym czynię, pozostajemy z faktem językowym, jakim są nowe formy typu *Drogie osoby studenckie!*, które już funkcjonują w polszczyźnie pomimo sceptycyzmu i krytyki z różnych stron. Obok ludzi deklarujących swoją tożsamość jako mężczyzna lub kobieta żyją bowiem osoby, które utrzymują, że nie mają określonej tożsamości płciowej. Wiele języków zareagowało już na ich potrzeby mówienia o sobie w sposób adekwatny i precyzyjny; wykształciły się także strategie, pozwalające uniknąć niezręczności, która może pojawić się w sytuacji, gdy dana osoba nie chce wskazywać na swoją płć. Jak píše Adam Wolański (2023):

Należy je zaliczać do kategorii neologizmów gramatycznych, leksykalnych i semantycznych. Niewątpliwie są uzasadnione funkcjonalnie, więc choćby z tego powodu nie mogą być uznane za błędy językowe. Nie oznacza to wszakże, że od razu zostaną zaaprobowane przez użytkowników polszczyzny, znajdują się w powszechnym użyciu, a leksykografowie i gramatycy skodyfikują je w słownikach i szkolnych podręcznikach do gramatyki.

⁴ Termin odnosi się do podwójnego znaczenia rzeczowników męskoosobowych, które są określeniami zarówno samych mężczyzn, jak i mężczyzn i kobiet (Szpyra-Kozłowska, 2021: 420), na przykład Europejczycy, naukowcy, emeryci.

W swojej pracy Aleksandra Walkiewicz definiuje pojęcie języka niebinarnego lub neutralnego płciowo, uznając go za „zestaw środków językowych służących wdrażaniu postulatów inkluzywności w odniesieniu do osób nieidentyfikujących się z binarnym podziałem płci” (Walkiewicz, 2022: 87). W artykule opisuje się szereg innowacji leksykalno-gramatycznych, będących próbą wprowadzenia do języka eksplicytnych wykładników niebinarności. Zaliczyć można do nich między innymi neutratywy, neozaimki i osobatywy. Tym ostatnim chciałbym przyjrzeć się bliżej, ponieważ funkcjonują jako formy adresatywne, a więc dotyczą bezpośrednio etykiety językowej. Pozwalają one mówiącym nie komunikować o rodzaju męskim lub żeńskim poprzez dodanie do wyrazu *osoba*: 1) przymiotnika z sufiksem *-ski/-cki* utworzonego od nazwy podstawowej (na przykład *osoba pacjencka* ‘pacjent’, *osoba kelnerska* ‘kelner’) lub 2) imiesłowu przymiotnikowego czynnego (na przykład *osoba kierująca pojazdem* ‘kierowca’, *osoba audytująca* ‘audytor’, *osoba otrzymująca stypendium* ‘stypendysta’) (zob. Biłas-Pleszak i in., 2023: 5). Jak zauważa Walkiewicz, „rzeczownika *osoba* używa się także coraz częściej w konstrukcjach bez dookreślenia, na przykład *Drogie Osoby!*, *przyszły osoby* i *protestowały* itd., co wciąż może budzić wątpliwości poprawnościowe” (Walkiewicz, 2022: 94) oraz stylistyczne. Czy adresatyw *osobo* może służyć za funkcjonalny odpowiednik formuły *proszę pani/pana*? Te strategie znajdują już zastosowanie w praktyce językowej, zwłaszcza w instytucjach i środowiskach wrażliwych na postulaty opisywanej grupy. Język niebinarny – jako najnowsze zjawisko w polszczyźnie – może wzbudzić zainteresowanie wśród osób uczących się języka polskiego. Podczas zajęć zostałem zapytany przez jedną ze studentek o formę, jaką zauważyła w menu restauracji: „Poprosz osobę kelnerską o informację na temat dań spoza karty”. Mając na uwadze wyżej opisane fakty językowe, lektor powinien zmierzyć się z próbą wytłumaczenia tych zjawisk językowych i mieć świadomość, że pojawiają się one nieprzypadkowo w przestrzeni publicznej. Pozostaje kwestią dyskusyjną, czy na tym etapie rozwoju języka niebinarnego należałoby zawierać kwestie z nim związane w podręcznikach do nauki jpjo, znajdują się one bowiem poza normą wzorcową, choć – jak trafnie zauważa M. Łaziński – nie poza uzusem (Łaziński, 2023: 349).

Poza uzusem nie są też feminatywy, które uczącym się jpjo nie nastręczają większych problemów. We wszystkich w zasadzie podręcznikach na poziomie A1 pojawiają się nazwy zawodów i ich derywaty z sufiksem żeńskim *-ka*, *-ini/-yni* oraz *-a*. Problemy zaczynają się w momencie zastosowania ich w formie wołacza, na przykład w formule powitalnej maila lub bezpośrednim zwrocie, kiedy chcemy uwzględnić zajmowane przez kobietę stanowisko. O ile mówienie o *reporterce* z radia, *dyrektorce* szkoły naszych dzieci, *adwokatce* z polecanej kancelarii czy dobrej *lekarce* w przychodni nie brzmi dla użytkowników polszczyzny zaskakująco (w przestrzeni publicznej obserwujemy renesans i stopniowy powrót tych form), o tyle zwrot adresatywny *pani redaktorko*, *pani profesorko* czy *pani notariuszko* budzi opór niektórych osób, w tym samych zainteresowanych. M. Marcjanik uznaje, że takie formy są jeszcze nieakceptowalne, odczuwane jako mało prestiżowe lub nieeleganckie (zob. Marcjanik, 2022: 304–308). Jednak praktyka komunikacyjna pokazuje, że i te formy funkcjonują, choć mają bardzo ograniczony zasięg (na przykład zwroty typu *pani posłanko* i *pani rzeczniczko* słyszymy u dziennikarzy niektórych mediów). Odpowiedź na pytanie o konieczność uwrażliwienia uczących się jpjo na te kwestie jest

jednoznaczna, zwłaszcza na wyższych poziomach zaawansowania. Opanowawszy pewien zasób podstawowych form grzecznościowych, na poziomach B2–C2 uczący się mogą zaznajamiać się z innowacjami w polskiej etykiecie językowej, ponieważ prędzej czy później zetkną się z formami, których na próżno szukać w podręcznikach. Kształtuje się w ten sposób także kompetencję interkulturową, a tym samym ułatwia funkcjonowanie w polskim społeczeństwie.

Chcąc podsumować tę część rozważań dotyczącą języka niewykluczającego, trzeba podkreślić, że „dyskusja o zmianach w języku powinna w większym stopniu niż dotychczas opierać się na danych językowych, a nie na przekonaniach. [...] Zmiany inkluzywne w języku nie muszą i nie powinny mieć barw politycznych, światopoglądowych ani ideologicznych” (Łaziński, 2023: 346, 365).

Obserwowane w ostatnich latach tendencje odnoszące się do polskiej etykiety językowej nie pozostają bez wpływu na nauczanie jppo. Uczący się muszą poruszać się w rzeczywistości językowej, w której granice poprawności i stosowności wielu form nieustannie się przesuwają. Modyfikacje i innowacje dotyczące etykiety zmieniają utrwalone konwencje grzecznościowe, co wymaga od lektorów i uczących się nie tylko znajomości nowych zasad, ale i kompetencji pragmatycznej oraz kulturowej. Etykieta językowa jest bowiem systemem dynamicznym, wrażliwym na zmiany społeczne. Wydaje się, że nie należy pomijać w nauczaniu takich zjawisk, jak opisane powyżej skracanie dystansu w komunikacji, zwracać także uwagę na język niewykluczający, w tym używanie feminatywów czy strategii dotyczących neutralności płciowej, nawet jeśli nie są one jeszcze w pełni skodyfikowane. Kluczowe jest, aby uczący się nie tylko znali formy grzecznościowe, lecz także rozumieli ich funkcje, możliwe konotacje i społeczne konsekwencje ich użycia.

Bibliografia

Anusiewicz J. (1994), *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Bańko M., Linde-Usiekniewicz J., Łaziński M. (2020), *Rekomendacje dotyczące języka nie-dyskryminującego na Uniwersytecie Warszawskim*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Biel Ł. (2007), *Językowy obraz relacji interpersonalnych: różnice w wyrażaniu dystansu psychologicznego i społecznego w języku angielskim i polskim*, [w:] A. Szczepny, K. Hejwowski (red.), *Językowy obraz świata w oryginale i przekładzie*, Siedlce: Instytut Lingwistyki Stosowanej UW, s. 513–521.

Bilas-Pleszak E., Maciołek M., Sujkowska-Sobisz K., Śmiech J., Tambor J., Wąsińska K. (2023), *Inkluzywny narzędziownik stanowisk, funkcji i zawodów w Uniwersytecie Śląskim w Katowicach (słownik fleksyjno-słotwórczy)*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Bojarska K. (2011), *Wpływ androcentrycznych i inkluzywnych płciowo konstrukcji językowych na skojarzenia z płcią*, „Studia Psychologiczne”, vol. 49, nr 2, s. 53–68.

Bralczyk J., Mosiołek-Kłosińska K. (red.) (2001), *Zmiany w publicznych zwyczajach językowych*, Warszawa: Rada Języka Polskiego.

- Czechowska A. (2005), *O poprawności gramatycznej aktów grzecznościowych u cudzoziemców*, [w:] P. Garncarek (red.), *Nauczanie języka polskiego jako obcego i polskiej kultury w nowej rzeczywistości europejskiej*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, s. 104–114.
- Dąbrowska A. (2001), *O sposobach zmniejszania dystansu między rozmówcami*, [w:] G. Habrajska (red.), *Język w komunikacji. T. 1*, Łódź: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, s. 187–194.
- Granat A. (2015), *Intencja skracania dystansu i jej skuteczność w mediach – mówienie o kimś „po nazwisku”*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio FF – Philologiae”, vol. XXXIII, s. 19–33.
- Handke K. (1994), *Język a determinanty płci*, [w:] J. Anusiewicz, K. Handke (red.), *Język a kultura, t. 9: Płeć w języku i kulturze*, Wrocław: Wydawnictwo Wiedza o Kulturze, s. 9–29.
- Huszcza R. (1980), *O gramatyce grzeczności*, „Pamiętnik Literacki”, nr 71/1, s. 175–186.
- Karwatowska M., Szpyra-Kozłowska J. (2005), *Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kawamoto Y. (2022), *Przejście na ty jako demokratyzacja w języku polskim. Analiza danych ankietowych*, „LingVaria”, nr 2(34), s. 111–128.
- Klemensiewicz Z. (1946), *Pan i obywatel*, „Język Polski”, vol. XXVI, s. 33–42.
- Kola A. i in. (2016), *Język równościowy*, Warszawa: „Razem mamy siłę: STOP DYSKRYMINACJI!”, Amnesty International Polska.
- Krawczuk A. (2008), *Nauczanie Ukraińców polskiej etykiety językowej (zwracanie się do adresata)*, [w:] W. Miodunka, A. Seretny (red.), *W poszukiwaniu nowych rozwiązań. Dydaktyka języka polskiego jako obcego u progu XXI wieku*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 301–312.
- Krawczuk A. (2012), *Wybrane akty etykiety językowej w polszczyźnie ukraińskich studentów*, „Język a Kultura”, t. 23, s. 165–180.
- Łaziński M. (2006), *O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo-płciowa*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Łaziński M. (2023), *Feminytywy oraz inne spory o słowa. Próba diagnozy i propozycje pozytywne*, „Socjolingwistyka”, nr XXXVII, s. 345–368.
- Marcjanik M. (1993), *Etykieta językowa*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. T. 2: Współczesny język polski*, Wrocław: Wydawnictwo Wiedza o Kulturze, s. 271–281.
- Marcjanik M. (2008), *Wielkie zmiany przyjdą jutro. O przemianach w językowych obyczajach grzecznościowych*, „Język a Kultura”, nr 20, s. 89–98.
- Marcjanik M. (2015), *Współczesna etykieta językowa – zmierzch wartości?*, „Studia Medioznawcze”, nr 4(63), s. 115–119.
- Marcjanik M. (2020), *Słownik językowego savoir-vivre’u*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Marcjanik M. (2022), *ABC grzeczności językowej*, [w:] M. Bańko (red.), *Polszczyzna na co dzień*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 245–313.
- Markowski A. (2018), *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Mazan D. (1994), *Nierównouprawnienie w etykiecie. Na materiale korespondencji prywatnej*, [w:] J. Anusiewicz, K. Handke (red.), *Język a kultura*, t. 9: *Płeć w języku i kulturze*, Wrocław: Wydawnictwo Wiedza o Kulturze.

Miemiętz B. (1993), *Motivation zur Motion. Zur Bezeichnung von Frauen durch Feminina und Maskulina im Polnischen*, Frankfurt: Peter Lang.

Nasalski I. (2020), *Funkcje i dysfunkcje języka inkluzywnego, ze szczególnym uwzględnieniem asymetrii rodzajowej w języku polskim*, „Socjolingwistyka”, t. 34, s. 275–294.

Niepytalska-Osiecka A. (2021), *Mieszkańcy i mieszkanki – symetryczne informowanie o płci jako przejaw języka niedyskryminującego*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica”, nr 55, s. 57–72.

Nowakowska M.M. (2011), *Podstawy etykiety językowej w wybranych podręcznikach do nauki języka polskiego jako obcego*, „Acta Universitatis Lodzensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców”, nr 18, s. 201–209.

Nowosad-Bakalarczyk M. (2009), *Płeć a rodzaj gramatyczny we współczesnej polszczyźnie*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Ożóg K. (2005), *Współczesny model polskiej grzeczności językowej*, „Język a Kultura”, nr 17, s. 9–15.

Pytel-Pandey D. (2023), *Formy adresatywne w języku współczesnej polityki*, [w:] U. Patocka-Sigłowy, M. Noińska (red.), *Język – polityka – ideologia*, t. 2, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, s. 84–98.

Rabczuk A. (2012), „*Elo ziom!*”, a może „*Dzień dobry Panu!*”? – grzeczność w procesie glottodydaktycznym, [w:] P. Garncarek, P. Kajak (red.), *Kultura popularna w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, Warszawa: Centrum Języka Polskiego i Kultury Polskiej dla Cudzoziemców „Polonicum” Uniwersytetu Warszawskiego, s. 235–249.

Rabczuk A. (2017), *Polska grzeczność językowa w praktyce glottodydaktycznej. Wybrane aspekty*, „Kwartalnik Polonicum”, nr 24, s. 15–24.

Schmidt S. (2004), *Kompetencja komunikacyjna Niemców w polskich aktach grzeczności językowej. Perspektywa glottodydaktyczna*, Pułtusk: Wyższa Szkoła Humanistyczna im. A. Gieysztor.

Steciąg M., Hawrysz M., Kaczor M., Kładoczny P., Rostkowska K. (2024), *Leksykon żeńskich nazw stanowisk, funkcji i tytułów na Uniwersytecie Zielonogórskim*, Zielona Góra: Wydawnictwo Instytutu Filologii Polskiej.

Szott M. (2024), *Przemiany w języku i ich odzwierciedlenie w materiałach do nauczania języka polskiego jako obcego. Analiza serii Hurra!!! Po polsku oraz Polski, krok po kroku pod kątem obecności form języka włączającego*, „Acta Universitatis Lodzensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców”, nr 31, 283–294.

Szpyra-Kozłowska J. (2021), *O językowej nierówności płci i jej konsekwencjach*, „Socjolingwistyka”, nr XXXV, s. 413–430.

Sztabnicka-Gradowska E. (2019), *Współczesne teorie grzeczności językowej i ich wpływ na badania w obszarze glottodydaktyki polonistycznej*, „Acta Universitatis Lodzensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców”, t. 26, s. 97–119.

Tambor J. (2013), *Kobiety w języku polskim. O formach żeńskich raz jeszcze z perspektywy języka polskiego jako obcego*, [w:] A. Burzyńska-Kamieniecka, A. Libura (red.), *Sapientia*

ars vivendi, Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut, s. 345–360.

Walkiewicz A. (2022), *Językowe wykładniki niebinarności płci w polszczyźnie*, „Prace Językoznawcze”, vol. XXIV/1, s. 85–100.

Wolański A. (2023), *Neutratywy*, <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/Neutratywy;23008.html> [dostęp: 17.05.2025].

Zgólkowa H., Zgółka T. (2023), *Językowy savoir-vivre*, Poznań: Wydawnictwo Vioratoria.

Żurek A. (2008), *Grzeczność językowa w polszczyźnie cudzoziemców: wybrane zagadnienia*, Łask: Oficyna Wydawnicza Leksem.

Формановская Н. (2002), *Русский речевой этикет: нормативный социокультурный контекст*, Москва: Русский Язык./Formanovskaâ N. (2001), *Russkij řečevoj etiket: normativnyjsociokul'turnyj kontekst*, Moskva: Russkij Âzyk.

Piotr A. Owsiniński <https://orcid.org/0000-0001-7862-3345>
Jagiellonian University, Poland
e-mail: piotr.owsinski@uj.edu.pl

Krieg und Fake News, d. h. Desinformation und Sprachmanipulation vor dem Hintergrund des russischen Überfalls auf die Ukraine (2022) anhand ausgewählter Beispiele

War and fake news, i.e. disinformation and language manipulation in the context of the Russian invasion of Ukraine (2022), using selected examples

Abstrakt

Der vorliegende Beitrag untersucht den systematischen Einsatz von Sprachmanipulation, Fake News und Desinformation durch den russischen Staatsapparat im Kontext der militärischen Aggression gegen die Ukraine. Auf der Grundlage eines interdisziplinären Ansatzes aus Politolinguistik und politischer Kommunikationsforschung zeigt die Studie, wie Vertreter staatlicher Institutionen, darunter auch Persönlichkeiten wie Patriarch Kyrill, aktiv an einer epistemologisch verzerrten Darstellung der sozialpolitischen Realität mitwirken, die integraler Bestandteil des ideologischen Deutungsmusters des Kremls ist. Die Analyse verdeutlicht die vielfältigen Funktionen dieser Narrative: Erzeugung innenpolitischer Akzeptanz für militärische Maßnahmen, Stabilisierung gesellschaftlicher Kohärenz im Sinne der herrschenden Ideologie sowie Verschiebung der Deutungshoheit über den Konflikt auf internationaler Ebene und Unterminierung der Geschlossenheit westlicher Unterstützungsbündnisse gegenüber der Ukraine. Die Ergebnisse heben die Rolle koordinierter und staatlich gesteuerter Desinformationskampagnen als zentralen Bestandteil moderner

hybrider Kriegsführung hervor und zeigen deren Einfluss auf die öffentliche Meinung sowie auf die Dynamik der internationalen Politik.

Schlüsselwörter: Desinformation, Sprachmanipulation, Fake News, Krieg, Russisch-Ukrainischer Krieg

Abstract

The paper investigates the systematic use of language manipulation, fake news, and disinformation by the Russian state apparatus in the context of the military aggression against Ukraine. Drawing on interdisciplinary approaches from politolinguistics and political communication studies, it examines how state actors, including high-ranking officials and influential figures such as Patriarch Kyrill, contribute to epistemologically distorted representations of socio-political reality. These narratives serve multiple strategic functions: generating domestic acceptance for military actions, stabilising social cohesion aligned with the ruling ideology, and contesting international interpretative sovereignty over the conflict. The analysis highlights the role of coordinated and state-orchestrated disinformation campaigns as integral elements of modern hybrid warfare, emphasising their impact on both internal public opinion and international diplomatic dynamics. The findings underscore the importance of critical and nuanced analysis of state-driven discourse in understanding the complex interplay between language, power, and ideology in contemporary geopolitical conflicts.

Keywords: disinformation, language manipulation, war, Russian invasion of Ukraine

1. Einleitendes und theoretische Vorbemerkungen

Die nachstehenden Erörterungen zum Wesen von Fake News vor dem Hintergrund politisch relevanter Ereignisse schieben die vorliegende Studie ins Spektrum der die Elemente der Linguistik, Politikwissenschaft, Soziologie, Sozialpsychologie und Kommunikationstheorie verbindenden Politolinguistik, im Rahmen deren die politische Kommunikation untersucht und kritisch analysiert wird (Burkhardt, 1996: 75–100). Sie befasst sich in erster Linie damit, wie die Sprache in politischen Kontexten verwendet wird und wie sie Prozesse der Machtausübung, Ideologie, Propaganda und öffentlichen Kommunikation beeinflusst. Innerhalb dieses interdisziplinären Forschungsbereichs finden sich generell die folgenden Schwerpunkte: 1) Sprache im politischen Diskurs (Hier liegt der Schwerpunkt auf der Analyse der Reden von Politikern, Parlamentsdebatten, Wahlkampagnen); 2) Rhetorik und Sprachmanipulation (Dabei handelt es sich v. a. um die Sprache als Überzeugungs- und Persuasionsmittel, die zur Beeinflussung der öffentlichen Meinung oder zur Verschleierung von Absichten eingesetzt werden); 3) Ideologie in der Sprache (Es wird analysiert, auf welche Art und Weise die Sprache Ideologien widerspiegelt oder aufzwingt, z. B. in totalitären Regimen); 4) Zensur und Sprachpolitik (Die Forschung konzentriert sich darauf, wie Staaten den Sprachgebrauch regeln, z. B. durch das Verbot bestimmter Wörter oder Minderheitensprachen); 5) Sprache und nationale Identität (Im Vordergrund der Analyse steht, wie die politische und nationale Identität durch die Sprache geformt und gestärkt werden) (Klein, 1998: 194–199).

Im vorliegenden Beitrag richtet sich das Erkenntnisinteresse ausschließlich auf Formen sprachlicher Manipulation sowie auf die ideologische Dimension sprachlicher Ausdrucksweisen im Kontext von Desinformation und der Verbreitung sog. Fake News. Letztere sind als intentional erzeugte, irreführende bzw. sachlich falsche Inhalte zu verstehen, die häufig im Gewand journalistischer Mitteilungen erscheinen und mit dem Ziel der Beeinflussung

öffentlicher Meinungen verbreitet werden. Darüber hinaus verfolgen sie das Ziel, Desinformation zu streuen oder bestimmte politische, gesellschaftliche bzw. wirtschaftliche Interessen zu fördern. Solche Inhalte manifestieren sich in unterschiedlichen medialen Formaten – etwa in Form von Artikeln, Bildern, Videos oder Beiträgen in sozialen Netzwerken – und sind häufig nur schwer von vertrauenswürdigen Nachrichtenquellen zu unterscheiden. Aufgrund ihrer bewusst emotionalisierenden Gestaltung sowie des Fehlens redaktioneller Kontrollinstanzen verbreiten sie sich insbesondere in sozialen Medien mit hoher Geschwindigkeit und erreichen nicht selten virale Verbreitung (Zwoliński, 2003: 103–105, 210–218; Kuhla, 2017: 67–70; Appel/Doser, 2020: 9–18; Beisecker/Schlereth/Hein, 2022: 41–60).

Im Allgemeinen lässt sich festhalten, dass Fake News primär darauf ausgerichtet sind, die öffentliche Meinung zu manipulieren und Einfluss auf gesellschaftliche, politische oder wirtschaftliche Entscheidungen zu nehmen. Im Hinblick auf politische Zielsetzungen werden Fake News häufig eingesetzt, um politische Gegner zu diskreditieren, die Positionen bestimmter Parteien zu stärken oder das Vertrauen in öffentliche Institutionen zu untergraben. Darüber hinaus tragen sie zur Schaffung sozialen Chaos bei, indem sie Ängste und Unsicherheiten schüren oder gesellschaftliche Störungen hervorrufen, was letztlich zu einer Destabilisierung politischer oder sozialer Strukturen führen kann. Schließlich fördern sie gezielt Ideologien oder Verschwörungstheorien, deren Ziel es ist, das Vertrauen in etablierte Informationsquellen zu erschüttern.

Es ist jedoch zu betonen, dass Fake News keinesfalls ein rein zeitgenössisches Phänomen darstellen, sondern bereits seit der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts in diversen gesellschaftlichen und politischen Kontexten Verwendung fanden. Ein exemplarisches Beispiel für die Anwendung von Fake News und Desinformation im nationalsozialistischen Kontext stellt die systematische Verbreitung von falschen Informationen über Juden dar, die als Bestandteil der propagandistischen Kampagnen und der antijüdischen Ideologie während des Zweiten Weltkrieges (1939–1945) eingesetzt wurden. Diese Desinformation verfolgte das Ziel, die Juden zu dämonisieren, sie als Feinde des deutschen Volkes zu inszenieren und die brutalen Maßnahmen gegen sie, einschließlich des Holocausts, zu legitimieren. Ein zentrales Element der nationalsozialistischen Propaganda war die Darstellung der Juden als die vermeintlichen Urheber von Revolutionen, etwa des „jüdischen Bolschewismus“, von Kriegen sowie von deutschen Misserfolgen, wie der Niederlage im Ersten Weltkrieg (1914–1918) und der Wirtschaftskrise von 1929 (vgl. Abb. 1–3). Es wurden falsche Narrative verbreitet, wonach Juden angeblich Teil eines Verschwörungsplans seien, der den Untergang des deutschen Volkes und der nationalen Wirtschaft beschleunigen würde. Die Nationalsozialisten konzipierten die Juden zudem als „vergiftete Feinde“, die Krankheiten verbreiteten, moralisch degeneriert seien und eine Bedrohung für die „Reinheit“ der deutschen Rasse darstellten. In diesem Zusammenhang wurde auch eine Dehumanisierung betrieben, indem die Juden als „Untermenschen“ oder „schädliches Ungeziefer“ dargestellt wurden (vgl. Abb. 4). Diese falschen und entmenslichenden Darstellungen dienten der Rechtfertigung der Verfolgung, der Deportationen in Konzentrationslager und schließlich der systematischen Vernichtung der jüdischen Bevölkerung im Rahmen des Holocausts.

Abb. 1. Der ist schuld am Kriege! (1944)¹

Abb. 2. Hinter den Feindmächten: der Jude (1942)²

Abb. 3. Der Jude: Kriegsanstifter, Kriegsverlängerer (1940)³

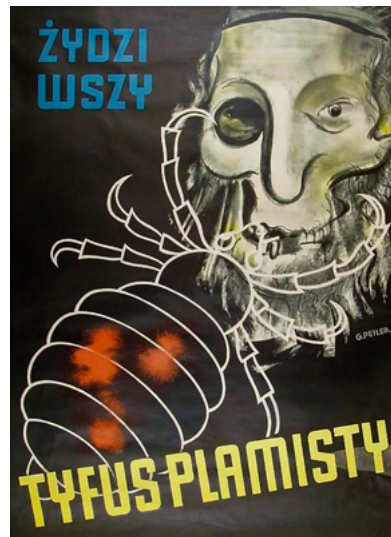

Abb. 4. Żydzi – wszy – tyfus plamisty (Juden – Läuse – Flecktyphus) (1942)⁴

¹ „Der ist schuld am Kriege!“ (1943/44), <https://germanhistorydocs.org/de/deutschland-nationalsozialismus-1933-1945/der-ist-schuld-am-kriege-1943-44> (Zugriff am 05-05-2025).

² Domestic Propaganda in Wartime, <https://exhibitions.ushmm.org/propaganda/1939-1945-war/war-and-genocide> (Zugriff am 05-05-2025).

³ „Der ist schuld am Kriege!“ (1943/44), <https://germanhistorydocs.org/de/deutschland-nationalsozialismus-1933-1945/der-ist-schuld-am-kriege-1943-44> (Zugriff am 05-05-2025).

⁴ German antisemitic poster „Żydzi – wszy – tyfus plamisty“ [Juden – Läuse – Flecktyphus (1942)], https://pl.m.wikipedia.org/wiki/Plik:German_antisemitic_poster_1942.jpg (Zugriff am 05-05-2025).

Im Kontext der gegenwärtigen Informationsökologie, die durch hochdynamische Kommunikationsstrukturen und die beschleunigte Dissemination von Inhalten über Massenmedien und soziale Netzwerke geprägt ist, erscheint die persistente Nutzung von Fake News als strategisches Instrument der Meinungsmanipulation wenig verwunderlich. Die wirksamen Fake News sind aber solche, die Emotionen hervorrufen und von bekannten Personen bestätigt werden.

2. Zielsetzung und Forschungskorpus

Ausgehend von dem zuvor erläuterten theoretischen Bezugsrahmen verfolgt die Studie das Ziel, im Rahmen einer diskursanalytischen Herangehensweise zu untersuchen, ob, in welcher Weise und in welchem Umfang die russische Propaganda im Zeitraum von 2022 bis 2024 sprachlich-strategische Mittel der Beeinflussung – v. a. Fake News – verwendet, um affektive und kognitive Resonanzräume zu schaffen, Unterstützung für die eigene Position zu mobilisieren und das außenpolitische Handeln Russlands im Kontext des Konflikts mit der Ukraine und dem Westen politisch, ökonomisch und sozio-kulturell zu legitimieren.

Als Analysekorpus dienen offizielle Stellungnahmen⁵ von Vertreterinnen und Vertretern des russischen Außenministeriums (insbesondere von Marija Sacharowa)⁶, des russischen Präsidenten⁷ sowie des Vorstehers der Russisch-Orthodoxen Kirche⁸, die im Kontext der sog. „Sonderoperation in der Ukraine“ auf der offiziellen Webseite der russischen Botschaft in Berlin sowie auf der Webseite der Russisch-Orthodoxen Kirche veröffentlicht wurden. Gelegentlich wurde auch auf Medienberichte zurückgegriffen, die die Inhalte der oben genannten Akteure vermitteln. Die untersuchten Texte stammen aus dem Zeitraum zwischen dem Ausbruch des russisch-ukrainischen Krieges am 24. Februar 2022 und der Vereidigung Wladimir Putins zur fünften Amtszeit am 7. Mai 2024. Alle ausgewählten Verlautbarungen sowie Aussagen in den Medien zielen darauf ab, die politischen, wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Maßnahmen des Kremls zu definieren, zu begründen und gegenüber der internationalen Öffentlichkeit – insbesondere mit Blick auf den politischen Diskurs mit sowohl europäischen als auch außereuropäischen Akteuren – zu rechtfertigen. Darüber hinaus wird die Analyse auch ausgewählte Stellungnahmen bzw. Äußerungen anderer politischer Akteure – darunter US-amerikanische Journalisten und Militärangehörige – einbeziehen, deren Aussagen sich in das Paradigma der außenpolitischen Strategie der Russischen Föderation einordnen lassen, welche die

⁵ Alle Stellungnahmen stammen aus der Internetseite der Botschaft der Russischen Föderation in Deutschland [<https://russische-botschaft.ru/de/category/3-offizielle-stellungnahmen/>] (Zugriff am 05-05-2025)] und Österreich [<https://austria.mid.ru/de/pressestelle/offizielle-stellungnahmen/>] (Zugriff am 05-05-2025)].

⁶ Marija Sacharowa – eine russische Diplomatin, Pressesprecherin und Leiterin der Abteilung für Information und Presse des Außenministeriums der Russischen Föderation.

⁷ Wladimir Putin – ein russischer Politiker, Präsident der Russischen Föderation (1999–2008, 2012 – bis dato) und Ministerpräsident Russlands (1999–2000, 2008–2012).

⁸ Kyrill I. – ein russischer Geistlicher, Patriarch von Moskau und der ganzen Rus und damit der Vorsteher der Russisch-Orthodoxen Kirche.

militärische Aggression Russlands gegen die Ukraine durch den Einsatz manipulativer und desinformativer Techniken zu legitimieren sucht.

Die analysierten Stellungnahmen und Reden dienen vorrangig dazu, das politische und wirtschaftliche Handeln Russlands im internationalen Kontext erklärbar zu machen, insbesondere mit Blick auf die außenpolitischen Beziehungen sowie das militärische Vorgehen der russischen Führung. Sie verfolgen das Ziel, die Maßnahmen der Regierung und der Streitkräfte zu legitimieren sowie die russische bzw. russischsprachige Bevölkerung zur Unterstützung des Krieges – insbesondere an der ukrainischen Front – zu mobilisieren. Diese wird häufig als symbolisches Schlachtfeld zweier antagonistisch konstruierter ideologischer Systeme dargestellt, wobei die russische Welt (sog. *Russkij Mir*) als authentische und moralisch überlegene Sphäre propagiert wird, während der Ukraine eine durch den Westen kontaminierte Identität zugeschrieben wird.

Die Analyse der verwendeten sprachlichen Strategien ermöglicht es, nachzuvollziehen, wie der russische Präsident und ihm unterstellte Institutionen sowie der das Staatsoberhaupt fördernde Geistliche das Narrativ des russischen Vorgehensmodus in der Ukraine ausgestalten und in welchem Licht sie dieses Handeln gegenüber Drittländern darstellen.

Sämtliche Zitate werden in ihrer Originalform wiedergegeben, wie sie in den jeweiligen Kommunikationsmedien veröffentlicht wurden; grammatikalische oder stilistische Unstimmigkeiten bleiben unkommentiert. Hervorhebungen innerhalb der Zitate erfolgen ausschließlich durch den Autor der Studie. Es ist zudem zu berücksichtigen, dass einzelne Aussagen unter diversen analytischen Perspektiven zu betrachten sind, wodurch die Vielfalt der in den Texten wirksamen diskursiven Phänomene und Funktionen sichtbar gemacht werden kann.

3. Manipulierte Wirklichkeiten: Zur gesellschaftlichen Relevanz von Fake News

Im Zeitalter der digitalen Informationsgesellschaft und der allgegenwärtigen Präsenz sozialer Medien stellt das Phänomen der sog. Fake News – also absichtlich verbreiteter, irreführender oder gänzlich falscher Informationen, die den Anschein von Tatsachen erwecken – eine der größten Herausforderungen für den öffentlichen Diskurs dar. Der gezielte Einsatz von Desinformation untergräbt nicht nur die Qualität demokratischer Meinungsbildungsprozesse, sondern hat auch weitreichende Konsequenzen für politische Entscheidungen, gesellschaftliche Stabilität sowie das individuelle Sicherheits- und Wahrnehmungsempfinden. Vor dem Hintergrund dieser einleitenden Überlegungen erscheint eine vertiefte Auseinandersetzung mit der Genese, den Verbreitungsmechanismen und den Auswirkungen von Fake News auf individueller wie gesellschaftlicher Ebene als unerlässlich.

3.1 Staatlich gesteuerte Desinformationskampagnen der Russischen Föderation

Eingangs ist die Frage zu erörtern, welche Empfängergruppen im Zentrum staatlich gesteuerter Desinformations- und Manipulationsstrategien stehen. Im Fokus stehen dabei insbesondere jene Rezipientinnen und Rezipienten, die ihre Informationen primär aus einer begrenzten Anzahl von Medien – meist ein oder zwei Quellen – beziehen und sich infolgedessen innerhalb einer homogenen Informationsumgebung bewegen. Gerade diese medialen Kanäle werden bevorzugt als Ansatzpunkt für gezielte Desinformationskampagnen instrumentalisiert. Van Prooijen (2024) stellt fest, dass absurde Überzeugungen leichter von Menschen übernommen werden, die über ein geringeres Bildungsniveau verfügen (wenn auch nicht ausschließlich). Sie verspüren ein erhöhtes Maß an Angst und Unsicherheit und fühlen sich von der Gesellschaft als Ganzes diskriminiert. Als natürliche Reaktion auf soziale Situationen, die Angst und Unsicherheit hervorrufen, entstehen Verschwörungstheorien, deren primäres Ziel es ist, starke Emotionen auszulösen, die das rationale Denken und die kognitive Verarbeitung überlagern. In einem solchen Kontext ist es entscheidend, dass die jeweilige Falschinformation durch Personen bestätigt wird, die als Autoritäten – z. B. Diplomatin, Pressesprecherin sowie Leiterin der Abteilung für Information und Presse des Außenministeriums der Russischen Föderation, Außenminister der Russischen Föderation, Präsident der Russischen Föderation oder Vorsteher der Russisch-Orthodoxen Kirche – wahrgenommen werden. Die Erkenntnis, dass es sich bei einer bestimmten Botschaft um Fake News handelt, die auf einer bewussten Täuschung basieren, bleibt jenen Individuen in der Regel verschlossen, die keine Gewohnheit oder Fähigkeit entwickelten, übermittelte Inhalte kritisch und rational zu analysieren.

Eines der besonders prägnanten Beispiele für Fake News von Sacharowa stellt ihre Feststellung dar, dass es kein Massaker an der Zivilbevölkerung in Butscha gab. Die Leiterin der Abteilung für Information und Presse des russischen Außenministeriums bezeichnete die Butschaer Ereignisse als eine „Provokation“, die darauf abziele, Russland auf internationaler Ebene zu diskreditieren. Außerdem erklärte sie, die Verbrechen seien von den Ukrainern und vom Westen „inszeniert“ worden, um ein bereits zuvor geplantes Sanktionspaket zu rechtfertigen und die Verhandlungen zwischen Russland und der Ukraine zu erschweren. Zudem betonte sie, dass hinter der angeblichen Provokation die USA und die NATO stünden, deren Ziel es sei, den Ruf der Russischen Föderation zu zerstören (vgl. Beispiele 1–4):

- [1] „Somit wurde vom Selenskyj-Regime und seinen westlichen Gönnern die Fälschung über angeblichen Massenmord an der Zivilbevölkerung durch russische Militärs lanciert und wird seitdem verbreitet. Ich weise darauf hin, was anschließend geschah. Es wurden Pilgerfahrten ausländischer Besucher nach Butscha organisiert. Dort wurden lautstarke Propagandaaktionen veranstaltet. Auch eine «Journalisten-Truppe» landete dort. Es liegt auf der Hand, dass man sich diese Provokation ausgedacht hat, um ein zuvor vorbereitetes Sanktionspaket gegen Russland einzuführen, die russisch-ukrainischen Gespräche zu torpedieren und der Öffentlichkeit

gewisse Thesen zu suggerieren, die mit geographischen Namen, gepaart mit Fotocollagen, untermauert sind⁹;

- [2] „Am 3. April 2024 jährte sich zum zweiten Mal der Moment als das Selenskij-Regime und seine westlichen Schirmherren in der Stadt Butscha in der Kiewer Oblast die blutige Inszenierung eines angeblichen Massenmordes von Einwohnern seitens russischer Militärangehörigen arrangierten. [...] Laut den ersten Ergebnissen der rechtsmedizinischen Untersuchungen von den in Butscha aufgefundenen Leichnamen, die am 24. April 2022 in der britischen Zeitung The Guardian publik gemacht worden waren, starb die Mehrheit der Zivilisten infolge von Artilleriebeschüssen mit Antipersonenmunition für die 122-mm-Haubitzen D-30, die von den Streitkräften der Ukraine genutzt werden“¹⁰;
- [3] „Die propagandistische Desinformationskampagne in Butscha war eine Reaktion auf unsere Geste des guten Willens, die Truppen aus den Kiewer und Tschernigower Oblasts abzuziehen. Sie erfolgte im Zusammenhang mit dem Fortschritt bei den russisch-ukrainischen Verhandlungen in Istanbul am 28. März 2022. Das Ziel lag auf der Hand: Auf Geheiß Londons sollte der Dialog zwischen den Parteien unterbrochen und das vom Westen im Voraus vorbereitete Paket antirussischer Sanktionen auf den Weg gebracht werden. Danach organisierte Kiew mehrere Veranstaltungen auf Kosten der «Opfer von Butscha» mit dem Ziel, die Aufmerksamkeit der Weltgemeinschaft von den eigenen Verbrechen und den Unstimmigkeiten bei der von ihm arrangierten Provokation abzulenken, sowie in der öffentlichen Meinung der westlichen Staaten die erlogene Version über die Ermordung der Stadtbewohner durch das russische Militär aufrechtzuerhalten“¹¹;
- [4] „Zahlreiche Ersuchen der russischen Seite an internationale Organisationen, darunter an den UN-Generalsekretär António Guterres und den Hohen Kommissar der Vereinten Nationen für Menschenrechte Volker Türk, alle Umstände des Geschehenen festzustellen, eine glaubhafte Liste der Personen, deren Leichen auf den Straßen von Butscha aufgetaucht waren sowie andere Informationen vorzu-

⁹ M. Sacharowa (2023a), Auszüge aus dem Kommentar von Maria Sacharowa zu den Ereignissen in Butscha, [in:] Offizielle Stellungnahmen. Botschaft der Russischen Föderation in der Bundesrepublik Deutschland, https://germany.mid.ru/de/aktuelles/pressemitteilungen/ausz_ge_aus_dem_kommentar_von_maria_sacharowa_zu_den_ereignissen_in_butscha/ (Zugriff am: 11-05-2025).

¹⁰ M. Sacharowa (2024), *Kommentar der Pressesprecherin des russischen Außenministeriums Maria Sacharowa anlässlich des zweiten Jahrestages der Inszenierung in Butscha*, [in:] Offizielle Stellungnahmen. Botschaft der Russischen Föderation in der Bundesrepublik Deutschland, https://germany.mid.ru/de/aktuelles/pressemitteilungen/kommentar_der_pressesprecherin_des_russischen_aeu_enministeriums_maria_sacharowa_anl_sslich_des_zweit/ (Zugriff am: 11-05-2025).

¹¹ M. Sacharowa (2024), *Kommentar der Pressesprecherin des russischen Außenministeriums Maria Sacharowa anlässlich des zweiten Jahrestages der Inszenierung in Butscha*, [in:] Offizielle Stellungnahmen. Botschaft der Russischen Föderation in der Bundesrepublik Deutschland, https://germany.mid.ru/de/aktuelles/pressemitteilungen/kommentar_der_pressesprecherin_des_russischen_aeu_enministeriums_maria_sacharowa_anl_sslich_des_zweit/ (Zugriff am: 11-05-2025).

legen, bleiben unbeantwortet. Das weist darauf hin, dass die Organisatoren dieser schrecklichen Inszenierung etwas zu verbergen haben“¹².

Bemerkenswerterweise greift die russische Propaganda in strategischer Absicht auf manipulierte Informationen von politischen Entscheidungsträgern, Medienschaffenden sowie Angehörigen des Militärs zurück, um ihre Argumentationslinien gezielt zu stützen und zu legitimieren. Ein Beispiel für ein solches Vorgehen ist die wiederholte Verbreitung von Informationen durch russische Medien und Telegram-Kanäle, wonach an die Ukraine gelieferte Waffen auf dem Schwarzmarkt landen würden – u. a. bei mexikanischen Drogenkartellen. Auch Sacharowa äußerte sich in diesem Zusammenhang: Im März 2023 behauptete sie, die Ukraine betreibe einen Tauschhandel mit mexikanischen Drogenkartellen, bei dem u. a. Panzerabwehrsysteme geliefert würden. Im Rahmen einer breit angelegten Desinformationskampagne versuchte Russland dadurch, die öffentliche Meinung zu beeinflussen, dass westliche Waffenlieferungen an die Ukraine in die Hände von Terroristen und Kriminellen gelangen würden (z. B. TASS, 2022, 2023a, 2023b). Diese Behauptungen stützten sich offensichtlich auf nicht verifizierte Medienberichte und wurden von unabhängigen Quellen nicht bestätigt (Voshchevska, 2024). Die Behauptung, dass die ukrainische Armee westliche Waffen an Drogenkartelle verkaufe, wurde ursprünglich öffentlich von dem US-Journalisten Carlson und dem ehemaligen US-Armeeoberst Davis aufgestellt. In einem im Februar 2025 veröffentlichten Interview erklärte Carlson, dass „bis zur Hälfte“ der von den USA an die Ukraine gelieferten Waffen auf dem Schwarzmarkt lande – u. a. bei Drogenkartellen, die in Mexiko operieren. Davis ergänzte, dass die US-Geheimdienste angeblich über diese Vorgänge informiert seien und möglicherweise finanziell davon profitierten (vgl. Beispiele 5-6):

[5] „„They’re selling it, and a lot of it ends up with the drug cartels on our border», Carlson said. «This is a crime. Our intelligence agencies are fully aware of it. Do you really think they’re not profiting from this? Of course, they are. You think the CIA isn’t involved? Yes, they are. I can’t prove it, but I believe it. Are we supposed to believe they don’t know? I know, but they don’t? They know. And no one is talking about it.»” (Mesa, 2025);

[6] „„The Ukrainian military is selling a huge percentage – up to half – of the arms that we send them. I know this for a fact. Washington is supplying Kiev with «hundreds of billions of dollars» worth of arms, a significant portion of which are being «stolen and sold to our actual enemies, » including «drug cartels on our border.»” (SOTT.NET, 2025);

Sowohl die ukrainischen Regierungsstellen als auch unabhängige internationale Analysen weisen diese Anschuldigungen mit Nachdruck zurück. Der Sprecher des ukrainischen Außenministeriums, Tykhyi, bezeichnete die Aussagen Carlsons als unwahr und hob hervor,

¹² M. Sacharowa (2024), *Kommentar der Pressesprecherin des russischen Außenministeriums Maria Sacharowa anlässlich des zweiten Jahrestages der Inszenierung in Butscha*, [in:] Offizielle Stellungnahmen. Botschaft der Russischen Föderation in der Bundesrepublik Deutschland, https://germany.mid.ru/de/aktuelles/pressemitteilungen/kommentar_der_pressesprecherin_des_russischen_aeu%C3%A4u%C3%9Cenministeriums_maria_sacharowa_anl%C3%A4sslich_des_zweit/ (Zugriff am: 11-05-2025).

dass sämtliche gelieferten Waffensysteme einer lückenlosen Nachverfolgung unterliegen und durch unabhängige Kontrollmechanismen überwacht werden. Darüber hinaus hätten zahlreiche Inspektionen seitens der USA keinerlei Hinweise auf Unregelmäßigkeiten oder Missbrauch festgestellt (UNN, 2025). Nebstdem konnte der Think Tank Global Initiative against Transnational Organised Crime keine belastbaren Belege für eine massenhafte Verlagerung westlicher Waffen aus der Ukraine auf den Schwarzmarkt in Europa feststellen. Laut ihrer Analyse befinden sich die vom Westen gelieferten Waffen in vertrauenswürdigen Händen und gelangen nicht in den illegalen Umlauf innerhalb Europas (Bondarieva, 2024).

Zu den von Russland eingesetzten Desinformationstechniken zählen auch gezielte Aussagen, die starke Empörung oder Angst hervorrufen sollen. Ein Beispiel dafür ist eine offizielle Äußerung von Sacharowa, in der sie sich auf einen Bericht der OSZE bezog und behauptete, „[...] dass in Massengräbern in den Gebieten der Kampfhandlungen [im Donbass] Leichen mit entnommenen inneren Organen entdeckt wurden, das waren anscheinend die Opfer illegaler Transplantologen“¹³. In diese Narrative fügt sich auch die wiederholt vorgetragene Behauptung ein, das Ziel der Invasion in die Ukraine im Jahr 2022 sei der Schutz der Bevölkerung des Donbas vor einem angeblichen Völkermord gewesen, der von den ukrainischen Behörden verübt worden sein soll. Putin sowie weitere russische Offizielle, darunter der Geheimdienstchef Naryschkin, bezogen sich mehrfach auf die Zahl von „14.000 getöteten Zivilisten“ im Donbas und erklärten, es handle sich dabei um Opfer der Handlungen sog. „ukrainischer Nationalisten“ (StopFake, 2022). Solche Äußerungen weisen die Merkmale klassischer propagandistischer Desinformation auf und erfüllen mehrere zentrale Funktionen im Kontext des russisch-ukrainischen Krieges sowie im Hinblick auf verschiedene Gesellschaften – sowohl die eigene (russische) Bevölkerung als auch das internationale Publikum. An erster Stelle steht die gezielte Entmenslichung und Dämonisierung der Ukrainer, indem sie als grausam, unmenschlich und zu schwersten Verbrechen fähig dargestellt werden. Auf diese Weise wird eine feindselige Wahrnehmung gefördert, die russische Aggression legitimiert und die Unterstützung für den Krieg gestärkt, indem dieser als Kampf gegen das „absolute Böse“ inszeniert wird. Eine Gesellschaft, die glaubt, dass der Gegner Gräueltaten begeht, ist eher bereit, Kriegsoffer und staatliche Repressionen zu akzeptieren. Darüber hinaus sind Andeutungen über Massengräber und Organhandel emotional stark aufgeladen: Sie lösen Ekel, Angst und Abscheu aus, was eine rationale Bewertung der Situation erschwert und die Anfälligkeit für weitere Manipulation erhöht. Diese Aussagen dienen zudem als moralischer Vorwand: Russland muss angeblich intervenieren, um Zivilisten vor Grausamkeiten zu schützen – ein klassisches Element der russischen Rhetorik, etwa im Rahmen der sog. „Denazifizierung“. Nicht zu unterschätzen ist auch die Wirkung auf die internationale Öffentlichkeit: Auch wenn die Unwahrheit solcher Aussagen leicht belegbar ist, hinterlässt ihre ständige Wiederholung Spuren im kollektiven

¹³ M. Sacharowa (2023b), *Artikel der offiziellen Sprecherin des Außenministeriums Russlands, Maria Sacharowa, „Spitzenreiter bei schwarzer Transplantologie: Organe in der Ukraine im Online- und Offline-Handel“, „Rossijskaja Gaseta“*, [in:] Offizielle Stellungnahmen. Botschaft der Russischen Föderation in der Bundesrepublik Deutschland, https://germany.mid.ru/de/aktuelles/pressemitteilungen/artikel_der_offiziellen_sprecherin_des_aeuenministeriums_russlands_maria_sacharowa_spitzenreiter_bei/ (Zugriff am: 23-05-2025).

Bewusstsein. Sie kann insbesondere in weniger involvierten Staaten Zweifel säen und die Wahrnehmung des Konflikts verzerren. Schließlich soll durch diese Strategie auch von den tatsächlichen Handlungen der eigenen Armee und von dokumentierten Kriegsverbrechen abgelenkt werden, die durch unabhängige Quellen belegt sind.

3.2. Glaube, Propaganda und Fake News: Rolle der Russisch-Orthodoxen Kirche

Die Desinformations- und Propagandatätigkeiten des russischen Staatsapparats werden zudem durch öffentliche Äußerungen des Oberhauptes der Russisch-Orthodoxen Kirche, Kyrill I., gefördert. Dieser zeichnet das Bild des Angriffs auf die Ukraine als einen metaphysischen Kampf zwischen Gut und Böse. In diesem Kontext wird die Funktionsweise religiös geprägter Sprache in Gesellschaften analysiert – insbesondere im Hinblick auf das Verhältnis zwischen den Herrschenden, die vom Klerus unterstützt werden, und den Beherrschten, die zugleich als Gläubige der Kirche fungieren. Die Aussagen des Patriarchen von Moskau und der ganzen Rus dienen der Deutung der Realität im Lichte biblischer Wahrheiten. Sie rechtfertigen staatliches Handeln, mobilisieren die russische Bevölkerung und Anhänger der Russisch-Orthodoxen Kirche zur Unterstützung des Krieges in der Ukraine – einem Konflikt, der als Frontlinie zwischen zwei metaphysisch verstandenen Welten dargestellt wird: jener der Russen, die als Träger der „wahren Ordnung“ gelten, und jener der Ukrainer, die als vom Westen beeinflusst und entfremdet charakterisiert werden. Unmittelbar vor dem Einmarsch russischer Truppen in die Ukraine bezog Kyrill eindeutige Stellung: Er rechtfertigte die Invasion, segnete die versammelten Soldaten und lobte ihren Mut sowie die getroffene Entscheidung als gerechtfertigte Antwort auf „die Gefahren, die Russland bedrohen und die Periode des Friedens und der Einheit stören“. Dabei formulierte er auch die Forderung, dass das russische Volk die Notwendigkeit der getroffenen Maßnahmen verstehen müsse, da von ihnen die Zukunft Russlands abhängt, was auch von polnischen und westeuropäischen Medien aufgegriffen wurde (Owsiński, 2024: 200–203).

Patriarch Kyrill I. bezeichnet das russische Volk wiederholt als friedfertig und stellt Russland als Staat dar, der bestrebt ist, den Frieden zu bewahren und zu fördern. Diese Darstellung vermittelt dem Informationsempfänger implizit den Eindruck, dass Russland nicht der Aggressor im Konflikt sei, z. B.

[7] „Да поможет нам Господь, [...] нашему народу и нашей стране, которая сегодня является великой силой, несомненно удерживающей мир“¹⁴ (Kyrill I., 2022a);

[8] „Еще и еще раз хочу сказать: мы миролюбивая страна и очень миролюбивый, многострадальный народ, который пострадал от войн так, как мало кто из европейских народов. У нас нет никакого стремления к войне или к тому, чтобы делать нечто, что могло бы причинить вред другим“¹⁵ (Kyrill I., 2022a)

¹⁴ „Möge uns der Herr helfen, [...] unserem Volk und unserem Land, das heute eine große Macht ist und zweifellos den Frieden bewahrt“.

¹⁵ „Noch einmal und noch einmal möchte ich sagen: Wir sind ein friedliebendes Land und ein sehr friedfertiges, vielgeprüftes Volk, das unter den Kriegen gelitten hat, wie nur wenige europäische Völker. Wir haben kein Verlangen nach Krieg und auch nicht die Absicht, etwas zu tun, das anderen Schaden zufügen könnte“.

Es wird deutlich, dass Kyrill I. als geistliche Instanz der Kreml-Propaganda fungierte, indem er die staatliche Narration unterstützte, die darauf abzielte, den Krieg zu legitimieren, antieuropäische und antiukrainische Ressentiments zu verstärken sowie die russische Gesellschaft zur Unterstützung militärischer Maßnahmen zu mobilisieren. Dabei scheute er sich nicht, Desinformationen zu verbreiten. Bereits kurz nach Beginn der Invasion Anfang 2022 behauptete er in offiziellen Predigten und öffentlichen Reden, die von staatlichen Medien breit rezipiert wurden, dass die Aggression gegen die Ukraine ein Kampf gegen die LGBT-Ideologie sei. Diese Interpretation präsentierte er erstmals in seiner Predigt am 6. März 2022, dem Sonntag der Sündenvergebung, in der Christ-Erlöser-Kathedrale in Moskau. Dort führte er westliche Werte, einschließlich LGBT-Paraden, als Ursache der Invasion an und stellte den Konflikt als Auseinandersetzung darüber dar, auf wessen Seite Gott und die Menschheit stünden. Zudem verwies er darauf, dass einzelne separatistische Republiken im Donbass die westlichen Werte grundlegend ablehnten (vgl. Tomczak, 2022). Darüber hinaus vertrat er die Auffassung, dass Gay-Paraden verdeutlichen sollten, dass Sünde lediglich eine Form menschlichen Verhaltens sei, und argumentierte, dass man daher selbst Gay-Paraden veranstalten müsse, um als Teil der okzidentalen Welt anerkannt zu werden (vgl. Olender, 2022).

Eine weitere Falschinformation, die vom Oberhaupt der Russisch-Orthodoxen Kirche verbreitet wird, besteht in der wiederholten Darstellung, dass die Russen zum Kampf gezwungen worden seien. Dies manifestiert sich in seinen Reden, in denen er regelmäßig den Substantiv *враг* „Feind“ (Beispiele 9–11) oder das Adjektiv *враждебный* „feindlich“ (Beispiel 12) verwendet. Beide Lexeme vereinfachen die komplexe Realität, indem sie die Welt in ein dichotomes Schema von „wir“ und „sie“ unterteilen. Eine solche binäre Logik (Gut vs. Böse, wir vs. sie) erleichtert den Rezipient:innen das Verständnis der Botschaft und löst gleichzeitig starke emotionale Reaktionen aus. Darüber hinaus ermöglicht die Konstruktion eines „Feindes“ eine effektivere gesellschaftliche Mobilisierung – etwa zur Unterstützung eines Krieges, der staatlichen Politik oder zur Legitimation der Einschränkung bürgerlicher Freiheiten. Ein gemeinsamer „Feind“ dient der gesellschaftlichen Einigung und der Stärkung der Loyalität gegenüber der Regierung oder einem Führer. Im Kontext bewaffneter Konflikte, staatlicher Repressionen oder Freiheitseinschränkungen fungiert das Feindbild zudem als moralische und politische Rechtfertigung für Maßnahmen, die unter anderen Umständen schwer akzeptabel wären (z. B. Invasion, Zensur, Verfolgung). Indem eine Person oder Gruppe als „Feind“ etikettiert wird, werden ihr negative Intentionen, Unmoral oder eine Bedrohung für die gesellschaftliche Ordnung zugeschrieben, was den Willen zum Dialog untergräbt und repressive Handlungen gegen sie legitimiert, z. B.

[9] „И ведь кто-то поддаётся на это искушение! И мы, конечно, сожалеем и оплакиваем тот факт, что на близкой, родной нам Украинской земле возникли политические силы, которые, используя идею врага применительно к народу русскому, выстраивают сегодня политику в отношении России“¹⁶ (Kyrill I., 2022b);

¹⁶ „Und tatsächlich erliegt jemand dieser Versuchung! Und selbstverständlich bedauern und beklagen wir die Tatsache, dass auf dem uns nahen, heimatlichen ukrainischen Boden politische Kräfte entstanden sind, die das Feindbild gegenüber dem russischen Volk nutzen, um heute ihre Politik gegenüber Russland zu gestalten“.

- [10] „Но это обычная дьявольская ложь, ведь именно ложь сегодня используется для того, чтобы углубить пропасть между двумя народами, чтобы сделать их врагами; и мы должны быть очень бдительными ко всему тому, что сейчас говорится в связи со скорбным конфликтом, возникшем на Донбасской земле”¹⁷ (Kyrill I., 2022b);
- [11] „Мы должны делать все для того, чтобы умиротворить и умирить сердца, чтобы враг рода человеческого не сумел разрушить наше духовное единство, вокруг которого и сформировалась религиозная и культурная жизнь нашего единого народа – россиян и украинцев”¹⁸ (Kyrill I. 2022b);
- [12] „Не дай бог, чтобы нынешняя политическая ситуация в близкой нам братской Украине была направлена на то, чтобы злые силы, которые всегда боролись с единством Руси и Русской церкви, одержали верх. [...] Пусть господь хранит церковь нашу в единстве, пусть господь оградит народы, входящие в единое пространство Русской православной церкви, от междоусобной брани. [...] Нельзя дать посмеяться над нами темным и враждебным внешним силам, нужно делать все, чтобы сохранять мир между нашими народами и одновременно ограждать наше общее историческое отечество от всех тех действий извне, которые могут разрушить это единство”¹⁹ (Kyrill I., 2022c)

Patriarch Kyrill wandte sich explizit auch an Soldaten und deren militärische Befehlshaber, indem er sie im Kontext des bewaffneten Konflikts in der Ukraine zu Engagement und Opferbereitschaft aufrief. Er konstruierte eine theologisch aufgeladene Sinnperspektive, in der er den Gefallenen, die im Sinne patriotischer Pflichterfüllung handelten, die Vergebung ihrer Sünden in Aussicht stellte und deren Tod in eine Analogie zum Martyrium Christi setzte. In diesem narrativen Rahmen erscheint es folgerichtig, dass militärische Ausrüstung wie Waffen und Panzer vor ihrem Einsatz gesegnet (Beispiel 13) und den Soldaten religiöse Symbole, insbesondere Ikonen, überreicht wurden (Beispiel 14) (Godlewska, 2022; Martin, 2022; Owsinski, 2024: 204–205). Dies belegen auch die nachstehenden Medienberichte:

- [13] „Que el Señor proteja la tierra rusa y bendiga las armas que han de emplearse”²⁰ (Aradillas, 2022);

¹⁷ „Aber das ist eine gewöhnliche teuflische Lüge, denn gerade die Lüge wird heute benutzt, um die Kluft zwischen den beiden Völkern zu vertiefen und sie zu Feinden zu machen; und wir müssen sehr wachsam sein gegenüber allem, was jetzt im Zusammenhang mit dem traurigen Konflikt gesagt wird, der auf dem Boden des Donbass entstanden ist“.

¹⁸ „Wir müssen alles tun, um die Herzen zu befrieden und zu beruhigen, damit der Feind der Menschheit nicht in der Lage ist, unsere geistige Einheit zu zerstören, um die sich das religiöse und kulturelle Leben unseres gemeinsamen Volkes – der Russen und Ukrainer – geformt hat“.

¹⁹ „Gott bewahre, dass die gegenwärtige politische Lage in uns nahen brüderlichen Ukraine darauf ausgerichtet ist, dass böse Mächte, die immer gegen die Einheit der Rus und der Russischen Kirche gekämpft haben, die Oberhand gewinnen. [...] Möge der Herr unsere Kirche in der Einheit bewahren, möge der Herr die Völker, die zum gemeinsamen Raum der Russisch-Orthodoxen Kirche gehören, vor inneren Zwistigkeiten schützen. [...] Wir dürfen nicht zulassen, dass dunkle und feindliche äußere Mächte über uns spotten; wir müssen alles tun, um den Frieden zwischen unseren Völkern zu bewahren und gleichzeitig unser gemeinsames historisches Vaterland vor allen äußeren Einflüssen zu schützen, die diese Einheit zerstören könnten“.

²⁰ „Möge der Herr das russische Land beschützen und die Waffen segnen, die eingesetzt werden sollen“.

- [14] „Let this image inspire young soldiers who take the oath, who embark on the path of defending the fatherland” (Whalen, 2022)

4. Abschließendes und Resümee

Die vorliegende Analyse, die sich ausdrücklich nicht als abschließend oder umfassend versteht, lässt den begründeten Schluss zu, dass sowohl der Staatsapparat der Russischen Föderation als auch die Russisch-Orthodoxe Kirche systematisch auf die Verbreitung von Desinformationen (sog. Fake News) zurückgreifen. In diesem Kontext ist ferner zu beobachten, dass auch Aussagen westlicher Akteure in manipulativer Weise instrumentalisiert werden – insbesondere dann, wenn diese in unverantwortlicher Form öffentliche Bewertungen abgeben und vorschnelle Schlussfolgerungen in medialen Diskursen verbreiten. Es ist darüber hinaus mit Nachdruck festzuhalten, dass die Russisch-Orthodoxe Kirche als funktionales Element des propagandistischen Kommunikationsgefüges des russischen Staates agiert.

Auf der Grundlage zahlreicher Untersuchungen internationaler Organisationen, unabhängiger Medienanalysen sowie einschlägiger wissenschaftlicher Studien im Bereich der politischen Kommunikationsforschung und Desinformationsanalyse lässt sich mit hinreichender wissenschaftlicher Belegen feststellen, dass Vertreter sowohl staatlicher Institutionen der Russischen Föderation als auch Geistliche der Russisch-Orthodoxen Kirche systematisch Desinformationsnarrative und sog. Fake News verbreiten, um die militärische Aggression gegen die Ukraine politisch bzw. moralisch zu legitimieren und kommunikativ zu flankieren. Diese Praxis ist nicht als punktuelles oder zufälliges Informationsverhalten interpretierbar, sondern vielmehr als integraler Bestandteil einer strategisch angelegten, staatlich koordinierten Informationsoperation mit klar erkennbaren geopolitischen Zielsetzungen. Zu den zentralen propagierten Narrativen zählen diskursiv konstruierte Legitimationsfiguren wie die angebliche „Denazifizierung der Ukraine“, der „Schutz russischsprachiger Bevölkerungsgruppen vor angeblichem Völkermord“ sowie der „Verkauf menschlicher Organe“. Diese Narrative erfüllen spezifische funktionale Zwecke: Sie sollen innenpolitisch Akzeptanz für militärische Maßnahmen erzeugen, die gesellschaftliche Kohärenz im Sinne der herrschenden Ideologie stabilisieren und zugleich auf internationaler Ebene die Deutungshoheit über den Konflikt verschieben bzw. die Geschlossenheit westlicher Unterstützungsbündnisse gegenüber der Ukraine unterminieren. Der staatlich orchestrierte Charakter dieser Kommunikationsstrategie wird durch die systematische Einbindung regierungsnaher Massenmedien, offizieller diplomatischer Kanäle sowie digitaler Desinformationsnetzwerke zusätzlich erhärtet. Trotz der Notwendigkeit einer differenzierten Analyse und des Bewusstseins für die Komplexität medialer Vermittlungsprozesse lässt sich aus wissenschaftlicher Perspektive konstatieren, dass es sich hierbei um eine intentional eingesetzte, diskursiv-operationalisierte Form staatlicher Informationslenkung handelt, die zentrale Merkmale moderner hybrider Kriegsführung aufweist.

Die untersuchten Fallstudien demonstrieren darüber hinaus, dass Patriarch Kyrill eine aktive Rolle bei der epistemologisch verzerrten Konstruktion der sozial-politischen

Realität einnimmt, welche kohärent in das ideologische Deutungsmuster des Kremls eingebettet ist. Der politische Diskurs um die „imperialen Ambitionen“ der Russischen Föderation sowie das zivilisationspolitisch Konzept von *Russkij Mir* wird durch ein Bündel an kommunikativen Strategien normativ gestützt und diskursiv konsolidiert. Im Falle des religiösen Diskurses wird diese Legitimierung zusätzlich durch theologisch fundierte Narrative verstärkt, wodurch insbesondere die Aussagen des Patriarchen ein sakrales Fundament erhalten. Die Invasion in die Ukraine wird somit nicht nur politisch, sondern auch religiös rationalisiert und legitimiert, was das Potenzial birgt, sowohl die russische Bevölkerung als auch Teile der internationalen Öffentlichkeit von der Deutungshoheit und Handlungslegitimität der russischen Eliten zu überzeugen.

Eindeutig lässt sich somit der vorliegende, Sprachmanipulation, Fake News und Desinformation durch den russischen Staatsapparat thematisierende Beitrag dem Forschungsfeld der Politolinguistik zuordnen, da diese Disziplin die Wechselwirkungen zwischen Sprache und Politik untersucht. Die Sprache fungiert im Kontext staatlich gesteuerter Desinformationskampagnen als ein machtvoll Instrument politischer Einflussnahme und Meinungslenkung. Durch gezielte sprachliche Strategien wie Persuasion, Euphemisierung und Dämonisierung wird die öffentliche Wahrnehmung systematisch geformt. Die Politolinguistik analysiert derartige diskursive Verfahren, indem sie die rhetorischen und narrativen Strukturen politisch-medialer Kommunikation unter die Lupe nimmt. Der Beitrag ist also zweifelsohne interdisziplinär angelegt, da er linguistische Analysemethoden mit politikwissenschaftlichen Kontextualisierungen verbindet und aufzeigt, wie Sprache zur Konstruktion politischer Realität beiträgt. Insbesondere im Fall Russlands wird Desinformation als integraler Bestandteil hybrider Kriegsführung eingesetzt, wobei Sprache eine zentrale Rolle als Mittel der Kontrolle, psychologischer Beeinflussung und geopolitischer Machtprojektion einnimmt. Die Politolinguistik ermöglicht es, diese Mechanismen offenzulegen, etwa indem sie analysiert, wie sprachlich-gesellschaftliche Polarisierungen erzeugt, staatliche Handlungen legitimiert und internationale Deutungsrahmen etabliert werden. Darüber hinaus besitzt dieser relativ junge Sprachwissenschaftszweig eine normativ-kritische Dimension, indem sie die demokratietheoretischen Implikationen sprachlicher Manipulation reflektiert und deren Einfluss auf politische Entscheidungsprozesse sowie auf die Meinungsbildung innerhalb pluralistischer Gesellschaften thematisiert. Aus diesen Gründen ist die oben behandelte Thematik genuiner Bestandteil politolinguistischer Forschung.

Quellen

Kyryll I. (2022a), *Слово Патриарха Апрель 2022 года*, [in:] православие.ru, / *Slovo Patriarkha April' 2022 goda*, <https://pravoslavie.ru/145921.html> (Zugriff am: 23.05.2025).

Kyryll I. (2022b), *Проповедь в среду первой седмицы Великого поста после Литургии Преждеосвященных Даров*, [in:] православие.ru, / *Propoved' v sredu pervoy sedmitsy Velikogo posta posle Liturgii Prezhdeosvyashchennykh Darov*, <https://pravoslavie.ru/144877.html> (Zugriff am: 23.05.2025).

Kyrill I. (2022c), *Патриарх Кирилл призвал молиться о мире на „русской земле“*, / *Patriarkh Kirill prizval molit'sya o mire na „russkoy zemle“*, [in:] interfax.ru, <https://www.interfax.ru/russia/824921> (Zugriff am: 23.05.2025).

Mesa J. (2025), *Fact Check: Are Ukrainian Weapons Being Sold on Black Market?*, [in:] „Newsweek“, <https://www.newsweek.com/fact-check-tucker-carlson-ukraine-weapons-black-market-cartels-2030011?> (Zugriff am: 22.05.2025).

Sacharowa M. (2023a), *Auszüge aus dem Kommentar von Maria Sacharowa zu den Ereignissen in Butscha*, [in:] Offizielle Stellungnahmen. Botschaft der Russischen Föderation in der Bundesrepublik Deutschland, https://germany.mid.ru/de/aktuelles/pressemitteilungen/ausz_ge_aus_dem_kommentar_von_maria_sacharowa_zu_den_ereignissen_in_butscha/ (Zugriff am: 11.05.2025).

Sacharowa M. (2023b), *Artikel der offiziellen Sprecherin des Außenministeriums Russlands, Maria Sacharowa, „Spitzenreiter bei schwarzer Transplantologie: Organe in der Ukraine im Online- und Offline-Handel“*, „Rossijskaja Gaseta“, [in:] Offizielle Stellungnahmen. Botschaft der Russischen Föderation in der Bundesrepublik Deutschland, https://germany.mid.ru/de/aktuelles/pressemitteilungen/artikel_der_offiziellen_sprecherin_des_aeuenministeriums_russlands_maria_sacharowa_spitzenreiter_bei/ (Zugriff am: 23.05.2025).

Sacharowa M. (2024), *Kommentar der Pressesprecherin des russischen Außenministeriums Maria Sacharowa anlässlich des zweiten Jahrestages der Inszenierung in Butscha*, [in:] Offizielle Stellungnahmen. Botschaft der Russischen Föderation in der Bundesrepublik Deutschland, https://germany.mid.ru/de/aktuelles/pressemitteilungen/kommentar_der_pressesprecherin_des_russischen_aeuenministeriums_maria_sacharowa_anlaesslich_des_zweiten_jahrestages_der_inszenierung_in_butscha/ (Zugriff am: 11.05.2025).

TASS (2022), *Diplomat warns Ukraine-bound arms shipments to spawn black market in Western Europe*, [in:] „TASS. Russian News Agency“, <https://tass.com/politics/1462379> (Zugriff am: 23.05.2025).

TASS (2023a), *Resale of weapons sent to Kiev may spur terrorism, Russian diplomat warns*, [in:] „TASS. Russian News Agency“, <https://tass.com/politics/1612805> (Zugriff am: 22.05.2025).

TASS (2023b), *MFA warns weapon supplies threaten security not only in Ukraine, but beyond its borders*, [in:] „TASS. Russian News Agency“, <https://tass.com/world/1473175> (Zugriff am: 22.05.2025).

Literaturverzeichnis

Appel M., Doser N. (2020), *Fake News*, [in:] M. Appel (Hrsg.), *Die Psychologie des Postfaktischen. Über Fake News, „Lügenpresse“, Clickbait & Co.*, S. 9–20, Berlin – Heidelberg.

Beisecker S., Schlereth Ch., Hein S. (2022), *Shades of Fake News. How Fallacies Influence Consumers' Perception*, [in:] „European Journal of Information Systems“ 33 (1), S. 41–60. DOI: 10.1080/0960085X.2022.2110000.

Burkhardt A. (1996), *Politolinguistik. Versuch einer Ortsbestimmung*, [in:] J. Klein, H. J. Diekmannshenke (Hrsg.), *Sprachstrategien und Dialogblockaden. Linguistische und politikwissenschaftliche Studien zur politischen Kommunikation*, S. 75–100, Berlin – New York.

Klein J. (1998), *Politische Kommunikation – Sprachwissenschaftliche Perspektiven*, [in:] O. Jarren, U. Sarcinelli, U. Saxer (Hrsg.), *Politische Kommunikation in der demokratischen Gesellschaft Ein Handbuch mit Lexikonteil*, S. 187–199, Opladen.

Kuhla K. (2017), *Fake News*, Hamburg.

Owsiński P. A. (2024), *Wypowiedzi Cyryla I w zachodnioeuropejskich i polskich massmediach, czyli kościół prawosławny w służbie propagandy wojennej w obliczu agresji Rosji na Ukrainę* (2022), [in:] „Przegląd Wschodnioeuropejski” 15 (2), S. 199–212. DOI: 10.31648/pw.10873.

Prooijen J. W. van (2024), *Psychologia teorii spiskowych*, Łódź.

Zwoliński A. (2003), *Słowo w relacjach społecznych*, Kraków.

Online-Quellen

Aradillas A. (2022), *¿Que el Señor proteja la tierra rusa y bendiga las armas que han de emplearse!*, [in:] „Religión Digital”, https://www.religiondigital.org/opinion/Cirilo-Patriarca-ruso-blasfemo-Iglesia-Rusia-Ucrania_0_2428557122.html (Zugriff am: 22.05.2025).

Bondarieva K. (2024), *Swiss think tank finds no evidence of large-scale smuggling of Western-supplied weapons from Ukraine – Politico*, [in:] „Ukrainska Pravda 25”, <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2024/06/19/7461510/> (Zugriff am: 22.05.2025).

„Der ist schuld am Kriege!“ (1943/44). Antisemitisches Plakat an einer Hauswand in Salzburg, 1944. Photo: Hanns Hubmann, [in:] „German History in Documents and Images”, <https://germanhistorydocs.org/de/deutschland-nationalsozialismus-1933-1945/der-ist-schuld-am-kriege-1943-44> (Zugriff am: 5.05.2025).

Domestic Propaganda in Wartime, [in:] „United States Holocaust Memorial Museum”, <https://exhibitions.ushmm.org/propaganda/1939-1945-war/war-and-genocide> (Zugriff am: 5.05.2025).

German antisemitic poster „Żydzi – wszy – tyfus plamisty“ [„Juden – Läuse – Flecktyphus“ (1942)], https://pl.m.wikipedia.org/wiki/Plik:German_antisemitic_poster_1942.jpg (Zugriff am: 5.05.2025).

Godlewska P. (2022), *Patriarcha Cyryl popiera użycie broni jądrowej? Cytował słowa zawarte w doktrynie nuklearnej*, [in:] „wydarzenia.interia.pl”, <https://wydarzenia.interia.pl/raporty/raport-ukraina-rosja/aktualnosci/news-patriarcha-cyryl-popiera-uzycie-broni-jadrowej-cytowal-slowa.nId.6395234> (Zugriff am: 23.05.2025).

Martin M. (2022), *Orthodoxie in Russlands Krieg: Die Kirchen und der Krieg*, [in:] „zdfheute“, <https://www.zdf.de/nachrichten/panorama/orthodoxe-kirche-haltung-ukraine-krieg-russland-100.html> (Zugriff am: 23.05.2025).

Olender B. (2022), *Patriarcha Rosji „wyjaśnił” wiernym atak na Ukrainę. Winne są „parady gejów”*, [in:] „papilot.pl”, <https://www.papilot.pl/zycie/wydarzenia/58635/patriarcha-rosji-wyjasnil-wiernym-atak-na-ukraine-winne-sa-parady-gejow> (Zugriff am: 23.05.2025).

SOTT.NET: *Ukraine sells US weapons to Mexican drug cartels – Tucker Carlson*, [in:] „sott.net. Signs of the Times”, <https://www.sott.net/article/497803-Ukraine-sells-US-weapons-to-Mexican-drug-cartels-Tucker-Carlson> (Zugriff am: 5.05.2025).

StopFake: *Fake: Ukraine Committed Genocide Against Donbas Inhabitants*, [in:] „stopfake.org”, <https://www.stopfake.org/en/fake-ukraine-committed-genocide-against-donbas-inhabitants/> (Zugriff am: 23.05.2025).

Tomczak S. (2022), *Cyryl I: Przyczyną inwazji na Ukrainę są... parady LGBT*, [in:] „medianarodowe.com”, <https://medianarodowe.com/2022/03/07/cyryl-i-przyczyna-inwazji-na-ukraine-sa-parady-lgbt/> (Zugriff am: 22.05.2025).

UNN (2025), *It's a lie: the Foreign Ministry denied Tucker Carlson's statements about Ukraine's arms sales to drug cartels*, [in:] „UNN. Українські Національні Новини”, <https://unn.ua/en/news/its-a-lie-the-foreign-ministry-denied-tucker-carlsons-statements-about-ukraines-arms-sales-to-drug-cartels> (Zugriff am: 22.05.2025).

Voshchevska V. (2024), *Fake ads, Mexican drug cartels, interviews with anarchists and much more. Here's what you need to know about Russia's intricate disinformation campaign that tried to manipulate global public opinion on supplying weapons to Ukraine*, [in:] „united24media”, <https://united24media.com/anti-fake/how-russia-tried-to-convince-the-world-that-ukraine-was-selling-western-weapons-on-the-black-market-38?> (Zugriff am: 22.05.2025).

Wartime propaganda poster, Der Jude; Kriegsanstifter, Kriegsverlängerer, [in:] „Canadian War Museum / Musée Canadien de la guerre“, <https://www.warmuseum.ca/collections/artifact/1023686> (Zugriff am: 5.05.2025).

Whalen J. (2022), *Russian Orthodox leader backs war in Ukraine, divides faith*, [in:] „The Washington Post”, 18.04.2022, <https://www.washingtonpost.com/world/2022/04/18/russian-orthodox-church-ukraine-war/> (Zugriff am: 22.05.2025).

Jakub Sroka <https://orcid.org/0000-0002-0403-3681>
Uniwersytet Łódzki
e-mail: jakub.sroka@filologia.uni.lodz.pl

O nazwach narzędzi tortur na podstawie wspomnień obozowych byłych więźniów obozu koncentracyjnego na Majdanku

On the names of torture instruments based on the camp memories of former prisoners of the Majdanek concentration camp

Streszczenie

Cel artykułu stanowią prezentacja i analiza formalno-genetyczna jednostek językowych używanych przez byłych więźniów obozu koncentracyjnego na Majdanku, odnoszących się do szeroko rozumianych narzędzi tortur. Analizie poddano 15 jednostek, wśród których wyróżniono zapożyczenia z języka niemieckiego, neologizmy słotwórcze powstałe na podstawach pochodzących z języka niemieckiego, neologizmy znaczeniowe (neosemantyzmy) powstałe na zasadzie metafory lub konkretyzacji znaczenia oraz neologizmy frazeologiczne – wyrażenia. W języku używanym przez więźniów Majdanka wyrażała się rzeczywistość tego obozu koncentracyjnego.

Słowa kluczowe: językoznawstwo, lagerszpracha, mowa obozowa, Majdanek

Abstract

The aim of the article is to present and formally analyze the language units used by former prisoners of the Majdanek concentration camp referring to broadly understood torture instruments. The analysis included 15 units, among which borrowings from German, word-formation neologisms created on the basis of German, semantic neologisms (neosemantisms) created on the basis of metaphor or concretization of meaning, and

phraseological neologisms – expressions. The reality of this concentration camp was expressed in the language used by the prisoners of Majdanek.

Keywords: linguistics, Lagersprache, concentration camp speech, Majdanek

Cel niniejszego artykułu stanowią prezentacja oraz analiza jednostek językowych nazywających rozmaite narzędzia tortur w obozie koncentracyjnym na Majdanku. Jednostki te zostały wyekscerpowane z tekstów wspomnień obozowych osób, którym udało się przeżyć pobyt w tym lagrze.

Tematyka obozów koncentracyjnych, a szczególnie języka używanego przez osoby tam więzione, jeszcze przez wiele lat po wojnie oficjalnie pozostawała poza zainteresowaniem badaczy, ponieważ ówczesna sytuacja polityczna w Europie (szczególnie sojusz Polski z ZSRR) nie pozwalała na swobodne prowadzenie badań w tym zakresie. Rosjanie (podobnie jak Niemcy) tworzyli obozy koncentracyjne (łagry sowieckie) w okresie II wojny światowej, więc aby nie godzić we wspomniany już sojusz, dbano o to, by ten temat „nie wypływał na powierzchnię” (Wesołowska, 2002: 410–416; Sonczyk, 1973: 4–16). Łagry i łagry częściej stawały się przedmiotem badań pod koniec XX wieku i były analizowane przeważnie pod kątem historycznym czy socjologicznym. Z punktu widzenia językoznawstwa, nie licząc opublikowanej w 1947 roku pracy Władysława Kuraszkiewicza pt. *Język polski w obozie koncentracyjnym*, dopiero na przełomie XX i XXI wieku powstały nieliczne prace poświęcone mowie obozowej, lecz dotyczą one głównie obozu Auschwitz. Językowi używanemu na Majdanku został poświęcony krótki, siedmiostronicowy artykuł autorstwa Józefa Kościa pt. *Uwagi o języku więźniów obozu koncentracyjnego na Majdanku* opublikowany w 1980 roku (Kość, 1980). Językoznawcy, tacy jak Danuta Wesołowska czy Jarosław Pacuła, zwracają uwagę w swoich publikacjach na potrzebę prowadzenia i rozwijania badań w tym zakresie (Wesołowska, 1996; 2002; Pacuła, 2010).

Osoby osadzone w lagrach tworzyły swego rodzaju zamknięte i hermetyczne społeczności, które posługiwały się wytworzoną przez siebie odmianą języka, nazywaną lagerszprachą (Kuraszkiewicz, 1947: 46). Źródłem tej nazwy jest niemieckojęzyczny termin *Lagersprache* ‘mowa obozowa’ (Kość, 1980: 288). Więźniowie Majdanka (jak i innych obozów) po przyjęciu do lagru zmuszeni byli nauczyć się podstawowych pojęć w języku niemieckim – musieli znać swój numer obozowy oraz rozumieć komendy, co pozwalało na funkcjonowanie w sytuacjach oficjalnych, tj. w kontakcie z władzami obozowymi. Z czasem przyswajali oni także inne elementy mowy obozowej, czyli jednostki nazywające realia lagru, takie jak osoby, budynki, przestrzenie, ubrania czy narzędzia tortur. Lagerszprache jest różnorodna – zawiera zarówno elementy pochodzące z różnych odmian językowych (na przykład z socjolektu przestępczego), jak i z różnych języków (głównie niemieckiego i polskiego). Słownictwo obozowe z punktu genetycznego tworzyły głównie zapożyczenia (zaadaptowane w różnym stopniu przez polszczyznę), neologizmy strukturalne (słownikowe i frazeologiczne) oraz znaczeniowe (neosemantyzmy) powstałe na gruncie języka polskiego (Kość, 1980: 289).

Obóz koncentracyjny KL Lublin (zwany także Majdankiem) stanowił jeden z nazistowskich obozów koncentracyjnych (lagrów) funkcjonujących w okresie II wojny światowej. Działał w latach 1941–1944. Liczby ofiar Majdanka nie można dokładnie określić – szacuje się, że życie straciło w nim od 80 do nawet 360 tysięcy osób (Kranz, 2007: 7–10; Wiśnioch, 2018: 5–6).

W języku używanym przez osoby przebywające na Majdanku niewątpliwie wyrażała się rzeczywistość, która panowała w tym lagrze. Nieodłącznym jej elementem były tortury i kary wymierzane więźniom przy pomocy rozmaitych narzędzi. Każdy Niemiec nosił przy sobie przedmioty, którymi mógł uderzyć osadzonego lub skatować go na śmierć. Miało to istotne znaczenie z perspektywy konieczności utrzymania porządku w lagrze, pokazania wyższości (a także nieprzewidywalności) władz (SS-manów) oraz nieustannego oddziaływania na psychikę więźniów. Doczekanie następnego dnia w lagrze często zależało od humoru SS-manów. Czasami okazywali oni swoją łaskawość i nie wymierzali tak surowych kar. Rzadko jednak było to podyktowane poczuciem człowieczeństwa i chęcią pokazania „ludzkiej twarzy” przez SS-mana. Stanowiło to raczej przemyślany zabieg, mający na celu uzmysłowienie więźniom, że władze obozowe mają całkowitą kontrolę nad ich życiem. Wymierzanie kar najczęściej było swego rodzaju przedstawieniem przeprowadzanym przez Niemców na oczach „publiczności” złożonej z więźniów. Znęcano się nad winowajcą, wybieranym nierzadko w drodze przypadku, i torturowano go za pomocą (lub przy pomocy) rozmaitych przedmiotów – ciężkich i twardych pałek oraz narzędzi do nich podobnych, mebli, wszelkiego rodzaju instalacji, a także wykorzystując przedmioty lub budowle mające zupełnie inne przeznaczenie, na przykład basen przeciwpożarowy. Obowiązkiem współwięźniów było oglądanie tych scen. Miało to swój konkretny cel, jakim było zmuszenie osadzonych do bezwzględного posłuszeństwa poprzez pokazanie im, jaka kara może ich spotkać za każde, nawet najmniejsze przewinienie (Murawska, 1991: 161–164).

Materiał prezentowany w niniejszym artykule pochodzi ze wspomnień obozowych autorstwa osób, którym udało się przeżyć pobyt na Majdanku. Bazę materiałową stanowią źródła zarówno w formie pisanej, jak i mówionej (nagrania audio, wideo), zarówno publikowane, jak i niepublikowane (pochodzące z Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku). Istotnym kryterium w doborze źródeł było to, aby pochodziły one (zostały spisane lub nagrane) z okresu możliwie najbliższego II wojnie światowej. Najstarsze materiały pochodzą z roku 1944 w przypadku tekstów pisanych, w przypadku nagrań audio – z roku 1977. Ponadto pod uwagę brane były wyłącznie teksty autorstwa Polaków (spisane lub nagrane po polsku), a także to, że obóz na Majdanku miał stanowić jedyny lub jeden z głównych obozów, w którym przebywał autor analizowanych wspomnień.

Autor niniejszego artykułu, posługując się metodą filologiczną, wyekscerpował z analizowanych tekstów materiał językowy, w którym rozpoznał 15 jednostek językowych nazywających narzędzia tortur w obozie – przedmioty, instalacje, budowle. Jednostki te zaprezentowane zostaną jako hasła (pogrubioną czcionką) z definicją (skonstruowaną przez autora wspomnień na podstawie treści wspomnień, słowników lub opracowań naukowych), z informacją dotyczącą notowania przez różne słowniki lub opracowania (metoda słownikowa), z potwierdzeniem notowania w kontekstach (cytatami), a także

z informacją o pochodzeniu wyrazu w przypadku zapożyczeń. W celu ustalenia znaczeń jednostek lub potwierdzenia notowania ich przez słowniki zweryfikowano ich obecność w *Słowniku języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego (SJPD) (który ma największą wartość, ponieważ pochodzi z czasów najbliższych II wojnie światowej), *Współczesnym słowniku frazeologicznym* Piotra Flicińskiego (WSPSF), *Korpusie Języka Polskiego PWN*, internetowym *Słowniku języka polskiego PWN* (SJP PWN), *Słowniczku wyrażen obozowych* (SWO) zamieszczonym na stronie *KL Lublin 1941–1944*, a także w internetowym *Minisłowniku pojęć z historii Auschwitz* (SPA) znajdującym się na stronie *Muzeum Pamięci i Muzeum Auschwitz-Birkenau*. Notowanie jednostek zostało zweryfikowane również w opracowaniach naukowych poświęconych językowi okresu II wojny światowej – w artykule *Uwagi o języku więźniów obozu koncentracyjnego na Majdanku* Józefa Kościa (KO), w opracowaniu *Język polski w obozie koncentracyjnym* Władysława Kuraszkiewicza (KU), opracowaniu *Słowa z piekieł rodem. Lagerszpracha* Danuty Wesołowskiej (WES), w publikacji *Auschwitz – słowa i milczenie. Studium leksykalno-semantyczne* Jarosława Pacuły (w *Rejestrze jednostek słownikowych*) (PAC), a także w publikacji pt. *Słowa niewinne* Nachmana Blumentala (SN). Zapożyczenia obecne w materiale zostały zweryfikowane w internetowym słowniku języka niemieckiego *Das neue deutsche Wörterbuch* Theodora Matthiasa (DWDS), w internetowym słowniku i korpusie języka niemieckiego *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* (*Der deutsche Wortschatz von 1600 bis heute*), w tłumaczu PWN *Translatica* (TR PWN) oraz w słowniku niemiecko-polskim *DEPL.PL* (DEPL).

Jednostki zostaną zaprezentowane w grupach utworzonych pod kątem analizy formalno-genetycznej słownictwa. Jako pierwsze omówione zostaną zapożyczenia, następnie neologizmy słowotwórcze, znaczeniowe (neosemantyzmy) oraz neologizmy frazeologiczne.

Zapożyczenia z języka niemieckiego

Zapożyczenia obecne w słownictwie więźniów Majdanka pochodzą w przeważającej mierze z języka niemieckiego, a w przypadku tych prezentowanych w artykule – wyłącznie z języka niemieckiego i stanowią pożyczki ustne – w lagrze osadzeni na ogół nie mieli okazji spotkać się z wariantami graficznymi zapożyczanych leksemów. Poniższe dwa leksemy oznaczają ten sam desygnat – specjalny blat, na którym katowano więźniów: **bock** ‘blat z podnóżkiem, na którym wymierzano kary, przyrząd, na którym bito więźnia’ (def. za JZ 73; SN, SWO, KU, WES notuje; PAC notuje w postaci *bok* ‘koziół’; SJPD, SJP PWN, SPA nie notują):

Esesman wezwał mnie do siebie, kazał przynieść z bloku „bock”, czyli taki stół albo koziół do bicia, z jednej strony niższy, z drugiej wyższy. Z tej niższej strony za poprzeczkę wkładało się nogi, trzeba było położyć się na blacie, a za wyciągnięte ręce przytrzymywał więźnia blokowy lub kapo (JZ 73).

Po otrzymaniu 25 batów wstałem [...], a ten [esesman – uzupełn. JS] z kolei kazał [...] blokowemu Mellerowi, położyć się na „bock” (JZ 73).

[niem. *der Bock* ‘koziół’ (PAC, SN, DWDS)].

box ‘blat z podnóżkiem, na którym wymierzano kary, przyrząd, na którym bito więźnia’ (def. JS oraz za SWO; SWO notuje, PAC, KU, WES notuje w postaci *bok*; SJPD, SJP PWN, SPA, KO nie notują):

Te ostatnie [kary – uzup. JS] wykonywane były na tak zwanym „boxie”, nazywanym przez nas również „fortepianem” (CS 48). Wszyscy skazani zostaliśmy na karę chłosty na „boxie”, po dwadzieścia pięć batów. [...] Do bicia więźniów [...] służył [...] specjalnie przygotowany stół – „box”, nazywany przez nas również „fortepianem”. [...] Wyższe nogi „boxu” połączone były nad ziemią wąską, przybitą gwoździami deseczką. Skazany na chłostę, więzień stawał przy wyższym brzegu „boxu”, wkładał nogi za deseczkę i w momencie gdy tracił równowagę, chwycił go asystujący kapo i kładł na „boxie” głowę w dół, zaś drugi [...] przyciągał delikwenta do niższego brzegu (CS 70).

[niem. *die Box* ‘pudło, skrzynka’ (DWDS, TR PWN)].

Bock/box służył do spektakularnego wymierzania kar. Więzień stał na specjalnym podnóżku, a ciało miał położyć na blacie. Niemcy bili go ostrymi lub twardymi narzędziami po plecach, pośladkach czy nogach. Tego typu karę mogło zakończyć dwudzieste piąte uderzenie (popularna liczba ciosów wymierzanych w obozie), utrata przytomności lub śmierć więźnia. W dwóch ostatnich przypadkach nierzadko Niemcy wyznaczali kolejną, przypadkową, niewinną osobę, aby tylko „zrealizować” na kimś dwadzieścia pięć uderzeń. W zebranych materiale pojawiły się także inne określenia tego desygnatu – zostały one zaprezentowane w grupie neosemantyzmów. Warto również zwrócić uwagę, że przytoczone cytaty wskazują na to, iż leksem *box* został lepiej przyswojony do polszczyzny niż *bock*, ponieważ był on odmieniany przez przypadki, podczas gdy *bock* pozostawał nieodmienny.

Neologizmy słowotwórcze

W zgromadzonym materiale rozpoznano również neologizmy słowotwórcze. Należy koniecznie zaznaczyć, że zostały one utworzone na niemieckojęzycznych podstawach.

Pierwszy leksem, *cyklon*, stanowi przykład neologizmu powstałego poprzez elipsę części nazwy. *Cyklon B* (w oryginale *Zyklon B*) to nazwa handlowa insektycydu, który był produkowany w Niemczech, a w okresie II wojny światowej służył przede wszystkim do masowego gazowania ludzi w komorach gazowych. Więźniowie używali zarówno pełnej nazwy tego gazu, jak i nazwy skróconej:

cyklon (← *cyklon B*) ‘gaz, za pomocą którego uśmiercano ludzi w komorach gazowych’ [niem. *das Zyklon* ‘cyklon, środek gazowy (...) do zwalczania szkodników’ (DWDS, TR PWN)¹] (def. JS oraz za SPA; SPA, SWO notują w postaci *Cyklon B*; SJPD, WSJP notują w postaci *cyklon* w znaczeniu obozowym oraz w innych znaczeniach; SJP PWN notuje wyłącznie w innych znaczeniach; PAC, KO nie notują):

A trzecia grupa to była tak zwana gazkomora, tam się gazowało wszystkie ciuchy [...] cyklonem, oczywiście. Jak ciuchy były już zapakowane [...] ten gaz otwierali. [...] Gazkomora dla ludzi była gdzie indziej (RS 15:40).

¹ Słowniki nie notują pełnej nazwy handlowej w postaci *Zyklon B*.

Potwierdzenie używania przez więźniów także oficjalnej nazwy tego gazu obrazuje poniższy cytat:

Do moich obowiązków należało [...] „gazowanie” komory gazem „Cyklon B”, stąd koledzy nazywali mnie „gasmeistrem” (CS 93).

Kolejny neologizm słowotwórczy także powstał na obcojęzycznej podstawie i odnosi się do miejsca, w którym masowo mordowano więźniów, czyli do komory gazowej. Utworzony został poprzez adaptację morfologiczną leksemu niemieckojęzycznego – dodanie do niego morfemu *-a*:

gazkamera (← *Gaskammer*) ‘komora gazowa’ [niem. *die Gaskammer* ‘komora gazowa’ (DWDS)] (def. za SWO; SWO notuje w znaczeniu ‘komora gazowa – betonowe, szczelne pomieszczenie służące do uśmiercania ludzi cyklonem B lub tlenkiem węgla. Cyklon B wrzucano do komory poprzez otwory w suficie, zaś tlenek węgla wpuszczany był przez rury przytwierdzone do ścian komory’; PAC notuje w postaci *gazkomora*; SPA, SJPD, SJP PWN, WES, KU, KO nie notują):

Czy normalny człowiek z wolności mógłby spokojnie jeść kolację lub cieszyć się z otrzymanej paczki w chwili, gdy tuż koło niego odbywa się „selekcja” – przygotowanie „kontyngentu” ludzkiego do „gazkamery”, albo śmiać się z jakiegoś dowcipu... (KT 72).

Widziałam drzwi od gazkamery, żelazne takie, uchylone (HOs 30:20).

[...] przewożiliśmy z pola V do gazkamery (gazowni), która była obok łaźni (KC 59).

Na Majdanku każdy dzień nie jest pewny i te warunki, i ta gazkamera... (AG 35:42).

Warto nadmienić, że powyższy przykład jest jednocześnie niemieckojęzycznym zrostem (*das Gas* ‘gaz’ + *die Kammer* ‘izba, pomieszczenie’).

Choć leksemy będące neologizmami słowotwórczymi nie stanowią znacznej części zgromadzonego materiału, dostarczają kilku ważnych informacji dotyczących sposobu tworzenia nazw w obozie. Jak już wspomniano, neologizmy słowotwórcze najczęściej tworzone były od podstaw obcojęzycznych, ponieważ język niemiecki zdecydowanie dominował w obozie. W prezentowanym materiale neologizmy powstały poprzez elipsę części nazwy (*cyklon*) oraz adaptację morfologiczną (*gazkamera*).

Neologizmy znaczeniowe (neosemantyzmy)

Liczną grupę jednostek w prezentowanym materiale stanowią neosemantyzmy. Odnoszą się one zarówno do przedmiotów, narzędzi tortur, jak i budowli obecnych na terenie obozu. W przypadku jednostek należących do tej grupy dodatkowo podane zostały: znaczenie prymarne każdej jednostki znane polszczyźnie ogólnej oraz informacja o motywacji semantycznej i mechanizmie przeniesienia znaczenia.

Pierwsze dwa przykłady oznaczają basen przeciwpożarowy. Choć zaprojektowany był on w zupełnie innych celach, Niemcy często wykorzystywali ten obiekt do znęcania się

nad więźniami. Fakt, że była w nim woda (nierzadko bardzo brudna), skłaniał nazistów do prowadzenia różnych eksperymentów na osadzonych – zanurzali oni więźniów określoną liczbę razy, na daną głębokość lub na określony czas i sprawdzali, czy dana osoba jest w stanie to wytrzymać. Najczęściej takie sytuacje kończyły się śmiercią osadzonego, którego ciało miało unosić się na powierzchni jeszcze przez długi czas i stanowić ostrzeżenie dla innych. Poniżej zamieszczone zostały przykłady tych jednostek:

basen ‘zbiornik z wodą, w którym często topiono więźniów’ (def. JS; SWO, SPA, PAC, KU, WES, KO nie notują; SJPD, SJP PWN notują w znaczeniu ‘sztuczny zbiornik na wodę, zwykle do celów rekreacyjnych’). Znaczenie prymarne: ‘sztuczny zbiornik na wodę, zwykle do celów rekreacyjnych lub przeciwpożarowych’ (SJPD), motywacja semantyczna: podobieństwo w wyglądzie i przeznaczeniu desygnatu – było to miejsce z wodą stworzone w celach przeciwpożarowych, lecz w rzeczywistości tej funkcji nigdy nie pełniło, w realiach obozowych pod przymusem Niemców w zbiorniku tym przebywali także ludzie, których następnie topiono; mechanizm przeniesienia znaczenia: metafora:

[...] ludzie zmuszeni byli pić wodę z basenu przeciwpożarowego – „fontanny”, mimo surowego zakazu (JKu 6).

Przy tym hydrancie był taki basen, no i tam się gościa po jakichś porcjach tych batów topiło, żeby otrzeźwiać, no i dawaj z powrotem na ten fortepian [...] (TC 14:05).

fontanna ‘zbiornik z wodą, w którym często topiono więźniów’ (def. JS; SWO, SPA, PAC, SN, WES, KO, KU nie notują; SJPD, SJP PWN notują w znaczeniu ‘słup wody bijącej w górę ze specjalnie zbudowanego zbiornika’). Znaczenie prymarne: ‘urządzenie, z którego tryska woda doprowadzona pod ciśnieniem’ (SJPD), motywacja semantyczna: asocjacje wizualne, w obu desygnatach znajdowała się woda; mechanizm przeniesienia znaczenia: metafora:

[...] ludzie zmuszeni byli pić wodę z basenu przeciwpożarowego – „fontanny”, mimo surowego zakazu (JKu 6).

Kolejne dwa przykłady odnoszą się do charakterystycznego biału z podnóżkiem, na którym katowano więźnia – bito go po plecach, pośladkach czy po głowie aż do utraty przez niego przytomności lub do jego śmierci:

fortepian ‘biało z podnóżkiem, na którym wymierzano kary, przyrząd, na którym bito więźnia’ (def. JS; SWO, KO notuje; SJPD, SJP PWN, WSJP notują w znaczeniu ‘instrument strunowo-klawiszowy’, ‘przeszkoda na wyścigach kawalerskich’, SPA, PAC nie notują). Znaczenie prymarne: ‘instrument strunowo-klawiszowy, z którego grający na nim wydobywa tony za pomocą nacisku na klawisze [...]’ (SJPD), motywacja semantyczna: asocjacje wizualne, przyrząd do wymierzania kar swoim wyglądem przypominał fortepian, szczególnie za sprawą biału kojarzącego się z klawiszami fortepianu; mechanizm przeniesienia znaczenia: metafora:

Tu taki był, taki fortepian zwany, to wszyscy też pewnie wiedzą, na którym wymierzano kary (TC 13:55).

Te ostatnie [kary – uzup. JS] wykonywane były na tak zwanym „boxie”, nazywanym przez nas również „fortepianem” (CS 48). Wszyscy skazani zostaliśmy na karę chłosty na „boxie”, po dwadzieścia pięć batów. [...] Do bicia więźniów [...] służył [...] specjalnie przygotowany stół – „box”, nazywany przez nas również „fortepianem”. [...] Wyższe nogi „boxu” połączone były nad ziemią wąską, przybitą gwoździami deseczką. Skazany na chłostę, więzień stawał przy wyższym brzegu „boxu”, wkładał nogi za deseczkę i w momencie gdy tracił równowagę, chwycił go asystujący kapo i kładł na „boxie” głowę w dół, zaś drugi [...] przyciągał delikwenta do niższego brzegu (CS 70).

[...] dostawał na fortepianie wypłatę na wieczór. Fortepian to był taki specjalny przyrząd do bicia, który przeżył nogi, prawda, przechylone było ciało w przód, esman trzymał za głowę, a drugi esman bił pejcem... (MMG 10:50).

koza ‘stołek, na którym wymierzano kary’ (def. za AG; SJPD, SJP PWN notują w innych znaczeniach; SPA, SWO, PAC, KO, KU nie notują). Znaczenie prymarne: ‘zwierzę hodowlane o krótkiej sierści, charakterystycznej brodzie, wygiętych do tyłu rogach i nogach zakończonych kopytami’ (SJP PWN), motywacja semantyczna: asocjacje wizualne – blat, na którym wymierzano kary, przypominał zwierzę mające nogi (kozę) lub przyrząd gimnastyczny o tej samej nazwie, przez który się przeskakuje; mechanizm przeniesienia znaczenia: metafora:

Zresztą do dziś jest na Majdanku ta koza – stołek, na którym wymierzano te kary (AG 23:15).

Inny neosemantyzm, odnoszący się z kolei do pomieszczenia, w którym zabijano ludzi gazem, stanowi *gazownia*. Jednostka ta w obozie koncentracyjnym zyskała nowe znaczenie:

gazownia ‘komora gazowa’ (def. za JB; SJPD, SJP PWN notują w znaczeniu ‘zakład przemysłowy wytwarzający gaz świetlny, gaz węglowy’; SWO, PAC, SPA, WES, KU, KO nie notują). Znaczenie prymarne: ‘zakład przemysłowy wytwarzający gaz świetlny i opałowy’ (SJPD), motywacja semantyczna: związek obu desygnatów z gazem, również jako miejscem, w którym może rozprzestrzeniać się gaz; mechanizm przeniesienia znaczenia: metafora:

Przewieźli wszystkich do gazowni, tam napchali... i rano idziemy do pracy [...], i te zagazowane trupy... ani jeden się nie przewrócił, [...] to to widziałem na swoje oczy (JB 16:30).

Prezentowane niżej jednostki uznane zostały w tym artykule za neosemantyzmy, choć miały w polszczyźnie ogólnej i w lagrze na Majdanku bardzo zbliżone znaczenia. Były one jednak tak charakterystyczne dla mowy obozowej, że nie mogły zostać w żaden sposób pominięte. W znaczeniu tych jednostek wyraźnie obecny jest pierwiastek obozowy. Mechanizmem przeniesienia znaczenia w tych jednostkach była konkretyzacja znaczenia. Trzy kolejne przykłady ilustrują nazwy przyrządów do bicia – pałek, kijów:

laga ‘pałka, długi kij’ (def. za StS oraz za SWO; SJPD, SJP PWN, SWO notują; SPA, PAC, WES, KO, KU nie notują). Znaczenie prymarne: ‘długa laska, kij’ (SJPD), motywacja

semantyczna: asocjacje wizualne – pałki oraz inne przedmioty, którymi SS-mani bili więźniów przypominały *lagi*; mechanizm przeniesienia znaczenia: konkretyzacja znaczenia:

Chodził stary pijany, z lagą... i bił nas (StS 31:14).

trzcinka ‘drewniany kij do bicia’ (def. za DBM; SJP PWN notuje w znaczeniu ‘łodyga tej rośliny używana dawniej jako narzędzie kary’; SJPD nie notuje w znaczeniu obozowym, lecz podaje cytat odnoszący się do użycia trzcinki jako narzędzia kary; SPA, SWO, PAC, WES, KO, KU nie notują). Znaczenie prymarne: ‘łodyga tej rośliny używana dawniej jako narzędzie kary’ (SJP PWN), motywacja semantyczna: asocjacje wizualne, podobieństwo w wyglądzie (kształcie) desygnatów; mechanizm przeniesienia znaczenia: konkretyzacja znaczenia:

[...] to trzcinka, z którą się nie rozstaje, a którą zaczyna bić (DBM 106).

Wyjątek wśród tych trzech nazw stanowi *termometr*, który zyskał swoje nowe, obozowe znaczenie na zasadzie metafory – pozostał w tej podgrupie ze względów semantycznych:

termometr ‘pałka służąca do bicia’ (def. za MG; SJPD, SJP PWN, WSJP notują w znaczeniu ‘przyrząd do mierzenia temperatury’; SPA, SWO, PAC, WES, KO, KU nie notują). Znaczenie prymarne: ‘przyrząd do mierzenia temperatury’ (SJPD), motywacja semantyczna: asocjacje wizualne, podobieństwo w kształcie desygnatów; mechanizm przeniesienia znaczenia: metafora:

Kapo zwykli byli stać w środku i rzucać pałki, które nazywaliśmy „termometrami” między nogi biegnących... (MG 38).

Kolejnym neosemantyzmem jest *szubienica*. Każde tak zwane *pole obozowe*, czyli określony obszar w obozie na Majdanku, posiadało w centralnym punkcie swoją szubienicę. Stanowiła ona ważny element każdego pola obozowego i tym samym niejako przypominała więźniom o karze, jaka może ich spotkać:

szubienica ‘konstrukcja, na której wieszano skazanych więźniów, bardzo często odbywało się to w formie widowiska, na które pozostali więźniowie zmuszeni byli patrzeć, co miało zniechęcić ich do nieposłuszeństwa wobec władz obozowych’ (def. za SJPD, SJP PWN; SJPD, SJP PWN notują; SWO, SPA, PAC, WES, KO, KU nie notują). Znaczenie prymarne: ‘rodzaj drewnianego rusztowania, złożonego z jednego lub dwóch pionowych słupów i poprzecznej belki, na której wieszają się skazańców’ (SJPD), motywacja semantyczna: podobieństwo w wyglądzie desygnatów; mechanizm przeniesienia znaczenia: konkretyzacja znaczenia:

SZUBIENICA była na każdym polu, na środku placu apelowego (AJ 18).

Neosemantyzmy obozowe stanowią istotną część zgromadzonego materiału językowego dotyczącego nazw narzędzi tortur oraz obiektów, przy użyciu których te tortury przeprowadzano. Jednostki te powstawały na zasadzie metafory (na przykład *basen*, *fortepian*) lub poprzez konkretyzację znaczenia (na przykład *laga*, *szubienica*).

Neologizmy frazeologiczne

W zgromadzonym materiale pojawiły się także nieliczne złożone jednostki leksykalne będące neologizmami frazeologicznymi, mające postać wyrażeń. Pierwsze z prezentowanych wyrażeń oznacza desygnat niezwykle charakterystyczny dla obozów koncentracyjnych i bezsprzecznie z nimi kojarzony:

komora gazowa ‘pomieszczenie, w którym zamykano więźniów, a następnie mordowano ich za pomocą gazu *Cyklon B*’ (def. za SWO oraz PAC; SJP PWN, SWO, PAC notują; SPA notuje w postaci *komory gazowe*; WSPSF, SJPD, WES, KU, KO nie notują):

Kobiety z obsługi obozowej pola kobiet, więźniarek, w mundurach SS, tak zwane „Aufserin”, bawiły dzieci przed łaźnią oczekując na wejście do komory gazowej... (WW 39).

Ten plot jest dla mnie osobiście ważny, [dlatego – uzupełnia JS] że przechodziłem tutaj 6 czy 7 selekcji do komory gazowej przeprowadzanych przez tych dwóch pseudolekarzy niemieckich. [...] Selekcja odbywała się w ten sposób, że o słup oparty był, pamiętam, widzę tą sylwetkę jeszcze dzisiaj, lekarz [...] on bez badania i bez oglądania nas ruchem ręki w prawo, w lewo – w prawo do komory gazowej, w lewo kopniaka, łopatę i do roboty. Ja dostawałem kopniaka i łopatę (AS 19:40).

Pod względem formalnym wyrażenie *komora gazowa* złożone jest z rzeczownika oraz przydawki przymiotnej. Kolejne prezentowane wyrażenie stanowi połączenie rzeczownika z przydawką dopełniaczową. W prezentowanym materiale językowym pojawił się już leksem *szubienica*, lecz – jak wcześniej wspomniano – każde pole obozowe posiadało własną szubienicę. Nierzadko, gdy mówiło się w obozie o jakiejś konkretnej, dodawano przydawkę dopełniaczową, informującą o lokalizacji tej szubienicy na terenie obozu:

szubienica III pola ‘szubienica znajdująca się na III polu więźniarskim’ (def. za AJ; SJPD, SJP PWN, SWO, SPA, PAC, WSPSF, WES, KO, KU nie notują):

[...] powieszono na szubienicy III pola 3-ch więźniów... (AJ 18).

Podsumowanie

W artykule przedstawiono 15 jednostek należących do słownictwa używanego w obozie koncentracyjnym na Majdanku, oznaczających różne narzędzia służące do eksterminacji ludności więzionej w tym lagrze. Większość z nich stanowią neosemantyzmy, czyli neologizmy znaczeniowe (9 jednostek). Część z nich powstała na zasadzie metafory (na przykład *fontanna*, *koza*, *termometr*), część zaś na zasadzie konkretyzacji znaczenia (na przykład *laga*, *trzcinka*, *szubienica*), ponieważ znaczenie tych leksemów było bardzo zbliżone do znaczenia znanego polszczyźnie ogólnej, a w realiach obozowych zostało ono skonkretyzowane. W materiale obecne są dwa zapożyczenia właściwe z języka niemieckiego: *bock* oraz *box* oznaczające blat, na którym wymierzano więźniom karę chłosty. W przypadku tych dwóch jednostek pierwsza z nich była przyswojona do polszczyzny

w niewielkim stopniu, druga zaś była wyraźnie przyswojona – leksem ten odmieniał się przez przypadki. Materiał zawiera także dwie jednostki będące neologizmami słowotwórczymi: *cyklon* – leksem powstały poprzez elipsę części nazwy, a także *gazkamerę* – leksem powstały poprzez adaptację morfologiczną. Obie te jednostki utworzone zostały na podstawach z języka niemieckiego. Prezentację zgromadzonego materiału zakończyły dwie jednostki stanowiące wyrażenia (neologizmy frazeologiczne): *komora gazowa* oraz *szubienica III pola*. Pierwsza z nich stanowi połączenie rzeczownika z przydawką przymiotną, natomiast druga połączenie rzeczownika z przydawką dopełniaczową.

Należy przypomnieć, że poprzez zaprezentowane w artykule leksemy wyrażała się rzeczywistość obozu na Majdanku. Dzięki tym jednostkom można się dowiedzieć, jakie kary wymierzano więźniom, ale także jakie narzędzia do tego służyły, jak wyglądały oraz gdzie na terenie obozu się znajdowały. Warto zwrócić uwagę, że aż cztery jednostki (*bock*, *box*, *fortepian*, *koza*) odnosiły się do tego samego desygnatu, czyli charakterystycznego blatu z podnóżkiem, na którym katowano więźnia. Może to świadczyć o tym, że kary wymierzone przy jego pomocy były częste, a sam desygnat miał na tyle ciekawą konstrukcję, że mógł przypominać kilka różnych przedmiotów znanych z wolności. Dość liczną reprezentację (trzy jednostki) stanowią także nazwy odnoszące się do pałek, kijów czy prętów, którymi bito więźniów lub które rzucano więźniom pod nogi, aby ci się przewracali: *laga*, *termometr*, *trzcinka*. Nie można także pominąć dwóch określeń odnoszących się do istotnego z perspektywy funkcjonowania całego obozu pomieszczenia, w którym zabijano więźniów gazem, czyli do *komory gazowej* oraz *gazowni*.

Bibliografia

- Grzegorzczakowa R. (1984), *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*, Warszawa: PWN.
- Jadacka H. (2000), *Neosemantyzacja w perspektywie polisemii i homonimii (przyczynek leksykologiczno-leksykograficzny)*, „Prace Filologiczne”, t. XLVI, s. 217–221.
- Jadacka H. (2001), *System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000)*, Warszawa: PWN.
- Karszniewicz-Mazur A. (1988), *Zapożyczenia leksykalne ze źródła niemieckiego we współczesnej polszczyźnie*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kranz T. (2007), *Zagłada Żydów w obozie koncentracyjnym na Majdanku*, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.
- Mencel T. (red.) (1991), *Majdanek 1941–1944*, Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.
- Murawska Z. (1991), *Warunki egzystencji więźniów*, [w:] T. Mencel (red.), *Majdanek 1941–1944*, Lublin: Wydawnictwo Lubelskie, s. 129–170.
- Nagórko A. (1998), *Zarys gramatyki polskiej*, Warszawa: PWN.
- Nagórko A. (2010), *Podręczna gramatyka języka polskiego*, Warszawa: PWN.
- Pajdzińska A. (2006), *Studia frazeologiczne*, Łask: Oficyna Wydawnicza Leksem.
- Sonczyk W. (1973), *Język polski w niemieckich obozach koncentracyjnych w czasie II wojny światowej*, „Językoznawca”, nr 26–27, s. 3–19.

Walczak B. (2010), *Swoistość zapożyczeń z języków blisko spokrewnionych (na przykładzie zapożyczeń czeskich i wschodniosłowiańskich w języku polskim)*, „Linguistica Copernicana”, nr 2(4), s. 189–199.

Wesołowska D. (1978), *Neosemantyzmy współczesnego języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Wesołowska D. (2002), *Język łagrów a język łagrów. Badania; założenia badawcze*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica”, nr 1, s. 409–419.

Wiśnioch M. (2018), *Przewodnik po obiektach historycznych: Miejsce Pamięci i Muzeum na Majdanku*, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.

Wykaz skrótów – słowniki

DEPL – Pańków M. (red.) (2001–2024), *Słownik DEPL.pl*, <https://www.depl.pl/index.php> [dostęp: 30.11.2024].

DWDS – *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache (Der deutsche Wortschatz von 1600 bis heute)*, <https://www.dwds.de/> [dostęp: 30.11.2024].

SJP PWN – *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/> [dostęp: 30.11.2024].

SJPD – Doroszewski W. (red.) (1958–1969), *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

SPA – *Minisłownik pojęć z historii Auschwitz*, <https://www.auschwitz.org/media/slownik-pojec/> [dostęp: 30.11.2024].

SWO – *Słowniczek wyrażen obozowych*, <http://www.majdanek.com.pl/slowniczek/slowniczek%20obozowy.html> [dostęp: 30.11.2024].

TR PWN – *Translatica PWN*, <https://translatica.pl/> [dostęp: 30.11.2024].

WSJP – Żmigrodzki P. (red.), *Wielki słownik języka polskiego*, <https://wsjp.pl/> [dostęp: 30.11.2024].

WSPSF – Fliciński P. (2012), *Współczesny słownik frazeologiczny*, Żychlin: IBIS.

Wykaz skrótów – opracowania naukowe

KO – Kość J. (1980), *Uwagi o języku więźniów obozu koncentracyjnego na Majdanku. [Bemerkungen zur Sprache der Häftlinge im Konzentrationslager Majdanek]*, „Poradnik Językowy”, nr 6, s. 288–295.

KU – Kuraszkiewicz W. (1947), *Język polski w obozie koncentracyjnym*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

PAC – Pacuła J. (2010), *Auschwitz – słowa i milczenie. Studium leksykalno-semantyczne*, Bielsko-Biała: Wydawnictwo Akademii Techniczno-Humanistycznej w Bielsku-Białej.

SN – Blumental N. (1947), *Słowa niewinne*, Kraków–Łódź–Warszawa: Centralna Żydowska Komisja Historyczna.

WES – Wesołowska D. (1996), *Słowa z piekiel rodem. Lagerszpracha. Totalitaryzm i język*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.

Wykaz skrótów – wspomnienia obozowe

AG – Adolf Górski (1978), *Nagrania audio* (sygn. VIII), sygn. VIII-13, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.

AJ – Andrzej Janiszek (1964), *Pawiak-Majdanek 17.01.1943–22.07.1944*, [w:] *Zbiór pamiętników, relacji i ankiet byłych więźniów* (Sygn. VII), sygn. VII M-56, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.

AS – Andrzej Stanisławski, *Obóz koncentracyjny na Majdanku w relacji Andrzeja Stanisławskiego*, https://www.youtube.com/watch?v=7jn_iZC7IUy [dostęp: 20.12.2024].

CS – Czesław Skoraczynski (1984), *Żywe numery*, Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza w Krakowie.

DBM – Danuta Brzosko-Mędryk (1975), *Niebo bez ptaków*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.

HOs – Henryka Ostrowska (1991), *Zbiór nagrań audiowizualnych* (Sygn. XXII), sygn. XXII-226, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.

JB – Jan Buczek (1988), *Zbiór nagrań audiowizualnych* (Sygn. XXII), sygn. XXII-14, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.

JKu – Jan Kukielka, *Moje przeżycia w okresie okupacji hitlerowskiej*, [w:] *Zbiór pamiętników, relacji i ankiet byłych więźniów* (Sygn. VII), sygn. VII M-698, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.

JZ – Jan Zakrzewski (1977), *A my żyjemy dalej...*, Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.

KC – Kamila Czuryżkiewicz (2013), *Krwawa środa 3 listopada 1943 w pamięci świadków*, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.

KT – Krystyna Tarasiewicz (1988), *My z Majdanka – wspomnienia byłych więźniarek pod redakcją i w opracowaniu Krystyny Tarasiewicz*, Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.

MG – Marta Grudzińska (2011), *Majdanek: obóz w relacjach więźniów i świadków*, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.

MMG – Maria i Michał Gancarzowie (1987), *Zbiór nagrań audiowizualnych* (Sygn. XXII), sygn. XXII-1, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.

RS – Rudolf Sidorów (1995) *Zbiór nagrań audiowizualnych* (Sygn. XXII), sygn. XXII-125, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.

StS – Stanisława Sokół (1979), *Nagrania audio* (Sygn. VIII), sygn. VIII-22, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.

TC – Tadeusz Czajka (1987), *Zbiór nagrań audiowizualnych* (Sygn. XXII), sygn. XXII-2, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.

WW – Wacław Wojda (1964), *Moje przeżycia w obozie na Majdanku*, [w:] *Zbiór pamiętników, relacji i ankiet byłych więźniów* (Sygn. VII), sygn. VII M-90, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.

Agnieszka Patalong <https://orcid.org/0009-0001-5055-228X>

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

e-mail: agnieszka_patalong@wp.pl

Natręctwa i maniery w języku polskim – cz. II (badania własne)

Obsessions and manners in the Polish language – Part 2 (own research)

Streszczenie

Artykuł porusza zjawisko deminutywności w języku, które może być odbierane zarówno negatywnie – jako infantylne lub nieodpowiednie, jak i pozytywnie – jako naturalna ewolucja języka i sposób wyrażania emocji. Użycie zdrobnień często pełni funkcje emocjonalne i komunikacyjne, budując bliskość, czułość czy sympatię między rozmówcami. Szczególnie widoczne jest to w kontekście współczesnych transmisji sprzedażowych, na przykład na Facebooku, gdzie zdrobnienia służą budowaniu relacji z klientem i tworzeniu przyjaznej atmosfery. Zauważa się jednak, że mimo istniejących opracowań temat ten nadal zawiera niewystarczająco zgłębiane obszary.

Celem artykułu jest nie tylko analiza i identyfikacja tych zjawisk, ale również odkrycie ich źródeł, znaczenia oraz wpływu na odbiór, a także wniesienie nowych perspektyw do dotychczasowej wiedzy.

Jest to druga część opublikowanego już artykułu na temat natręctw i manier w języku polskim, który został przedstawiony jedynie w ujęciu teoretycznym. Niniejsze opracowanie stanowi natomiast próbę identyfikacji natręctw i manier w odniesieniu do przeprowadzonych badań.

Słowa kluczowe: deminutywa, natręctwa, maniery językowe, moda językowa, snobizm językowy

Abstract

The article explores the phenomenon of diminutiveness in language, which can be perceived both negatively – as infantile or inappropriate – and positively, as a natural evolution of language and a way of expressing emotions. The use of diminutives often serves emotional and communicative functions, fostering closeness, affection, and sympathy between speakers. This is particularly evident in the context of modern sales broadcasts, such as those on Facebook, where diminutives help build relationships with clients and create a friendly atmosphere.

However, it is noted that despite existing studies, this topic still contains areas that remain insufficiently explored. The aim of this article is not only to analyze and identify these phenomena, but also to uncover their roots, significance, and impact on the audience, as well as to bring new perspectives to the current body of knowledge. This is the second part of an already published article on mannerisms and verbal tics in the Polish language, which was previously presented from a theoretical perspective. The present article, however, constitutes an attempt to identify mannerisms and verbal tics in relation to the conducted research.

Keywords: diminutives, linguistic obsessions, language mannerisms, language fashion, linguistic snobbery

Wprowadzenie

Niewątpliwie, zdrobnienia i spieszczenia są przejawem ekspresji w języku. Wielu literaturoznawców poświęciło swój czas na badanie infantyizmów oraz natręctw językowych, które pojawiały się w tekstach literackich. Ukazały się już znaczące prace, które zgłębiają te zjawiska, lecz mimo to nadal istnieje pewna luka w tym obszarze. Jest to przestrzeń, która czeka na odkrycie, wnikliwszą analizę i nowe spojrzenie. Jako autorka tej pracy pragnę tę lukę wypełnić. Moja ambicja sięga dalej niż jedynie dokonanie identyfikacji tych zjawisk. Chcę dotrzeć do ich korzeni, zrozumieć ich znaczenie oraz odkryć, jak zdrobnienia i spieszczenia wpływają na odbiór rozmówców.

Moim celem jest nie tylko zapełnienie luki w dotychczasowej wiedzy, ale także dostarczenie nowych perspektyw i świeżego spojrzenia na te często pomijane aspekty.

Badania własne

Stosowanie w sytuacjach handlowych czy sprzedażowych zdrobniałych form słów, które w głównej mierze kształtują atmosferę relacji pomiędzy klientem a sprzedawcą, jest zjawiskiem negatywnym w opinii językoznawców (Handke, 2009: 13–27). Warto przyjrzeć się funkcjonowaniu mechanizmów ludzkiej mowy i używaniu zdrobnień, tj. wyrażen powstających w wyniku derywacji słowotwórczej – dodawania do podstawy formantów typu: *-ek*, *-ko*, *-ka*. W ramach badania zestawiono w tym celu słownictwo używane przez dwie osoby prowadzące transmisje sprzedażowe na portalu Facebook. Dokonano stosownego zapisu, podsumowania i przedstawiono frazy będące zdrobnieniami i spieszzeniami, używane przez pierwszą, obserwowaną w celu analizy, osobę (tab. 1).

Tab. 1. Zestawienie najczęściej stosowanych zdrobnień i spieszczeń – pierwsza analizowana osoba

Lp.	Frazy
1	<i>guziczki</i> , <i>pliseczka</i> , <i>dekoldzik</i> , <i>milusie</i> , <i>wiosenka</i> , <i>bluzeczki</i> , <i>kolorki</i> , <i>wzorek</i> , <i>katanka</i> , <i>rozmiaarki</i> , <i>spodenki</i> , <i>biuścik</i> , <i>dziewczynki</i> , <i>kieszonki</i> , <i>kieszoneczki</i> , <i>słóweńka</i> , <i>emeczka</i> , <i>elecza</i> , <i>rozmiaróweczka</i> , <i>prezenciki</i>
2	<i>gumeczka</i> , <i>sznureczek</i> , <i>kieszonki</i> , <i>paseczki</i> , <i>złotko</i> , <i>bluzeczka</i> , <i>bawelenka</i> , <i>komplecik</i> , <i>zameczek</i> , <i>rozmiaróweczka</i> , <i>spodenki</i> , <i>myszki</i>
3	<i>mankieci</i> , <i>marynareczki</i> , <i>rękawek</i> , <i>guziczki</i> , <i>kolorki</i>

Lp.	Frazy
4	guziczki , rozmiaraki, bawelenka, bluzeczki , milusie, mięciusie, kolorki , kwiateczki, kwiatuszki, niteczka, piórka, pereleczeni, sweterki, dzianinka, sreberko
5	adidaski, paseczek, popielek, beżyk, spodenki , emeczka, lineczka, szlufeczka, biuścik, tiszerciki, kolorki , sukieneczki, śmietanka, dekolczyk
6	paseczek, komplecik , biuścik, koniczynka, bawelenka, tiszerciki, losowanko, dziewczynki, dzianinki, bluzeczki , perelki, pereleczeni, diamenciki, oczka, rękawek, malutkie, kokardeczka, kolorki, milusie
7	bluzeczka , kieszonki, rozporeczki, dziewczynki, komplecik , sweterki, bombereczki, spodenki , kamizeleczeni, kompleciki
8	beżyk, kolorki, kamizeleczeni, bawelenka, nereczki, paseczek, zameczek, ryneczek, bluzeczka
9	jaśniutka, trawka, wrzosik, amarancik, guziczek, kolorki, kieszonki, kamizeleczeni, sznuruczki, kolczyczki
10	stuwienka, sweterek, spodenki, ciepłutki, dzianinka, marynareczka, wzorek, kolorek, gumeczka, wiosenka, kolorek, płaszczyki, kurteczki
11	mankiecik, białutko, dzianinka, spodenki, bioderka, jodeleczeni, losowanko, topik, zapaszek, niespodzianeczka, sweterek, gumeczka

Źródło: opracowanie własne na podstawie dokonanej obserwacji.

Najczęściej używane i powtarzające się frazy, stanowiące badany aspekt – infantylizmy wyróżniono wytłuszczeniem tekstu.

Analizie poddano również osiem transmisji sprzedażowych, prowadzonych przez drugą badaną osobę (tab. 2).

Tab. 2. Zestawienie zdrobnień i spieszczeń – druga analizowana osoba

Lp.	Frazy
1	garneeczki, nowiutkie, nóweczki, puszeki, nóżka, wygodniutkie, sandalki, kremóweczki, skóreczeni, torebeczeni, plaszczyczek , płaszczek, eseczka , wiosenka, skórka, kurteczka , paseczek , kardiganek, bejsbolóweczka, Miczki-miczki
2	kurteczki , sukieneczki , torebeczeni, kufereczkowa, cieniutka, plaszczyczek , eseczka , panterka, bombereczki, dziewczynki, spodeneczki , bluzeczka, trampeczeni, eleczka, kapturek, kwiatuszki, leciutka, staniczek, emeczka
3	sznuróweczki, broszeczka, malutkie, milusie, ciepłutkie, nóweczki, świetniutka, sukienusia, sukieneczka , buciki, kokardusia
4	pięknutki, malutkie, nowiutkie, perelki, paseczki , kokardki, śliczniutki, dziewczynki, swetereczek, spodeneczki , kurteczka, czapeczeni
5	mięciuchna, emeczka, koszuleczka, paszki, sukieneczka , najeczki, eseczka , kolorek, kamerka, szyjka
6	maselko, bioderko, sukieneczka, mięciutenkie, wymiarki, biuścik, hiciorek, sznureczek, komplecik , bluzeczka , gumeczka, zestawik, rozmiarok, kolorek, kodzik, paseczki

Lp.	Frazy
7	<i>kamizelecza, topik, bluzeczka, kwiatuszki, kokardeczka, czerwoniutki, malutkie, niespodzianeczka, dziewczyneczki, bluzeczki</i>
8	<i>zestawik, kolorek, piękniutki, plaszyczyczki, malutkie, śliczniutki, kolorki, taniutko, wymiarki, staniczki, biuścik</i>

Źródło: opracowanie własne na podstawie dokonanej obserwacji.

Deminutywa i hipokorystyki najczęściej używane przez drugą obserwowaną prowadzącą sprzedaż na portalu Facebook zostały wyróżnione wytłuszczeniem.

W kolejnej części badania, przeprowadzonej metodą sondażu diagnostycznego, podjęto działania zmierzające do wskazania opinii badanej społeczności na temat manier językowych w komunikacji. Badaną grupę ($n = 100$) stanowili obywatele Polski, zarówno kobiety, jak i mężczyźni w różnym wieku, o różnym poziomie wykształcenia, zamieszkujący miasta i tereny wiejskie. W badanej grupie dominującą część stanowiły kobiety (91% badanej populacji), osoby w wieku 27–40 lat (42% ogółu), z wykształceniem wyższym magisterskim (43%), zamieszkujące miasta powyżej 200 tys. mieszkańców (55%).

W celu zbadania wiedzy ankietowanych na temat występowania natręctw językowych skierowano do nich cztery pytania o charakterze otwartym. Poproszono respondentów o maksymalnie obszerne i wyczerpujące odpowiedzi. Dostarczyły one materiał, który posłużył za podstawę badań. Badania rozpoczęto od następującego pytania: „Czy wie Pani/Pan, czym są natręctwa i maniery językowe w języku polskim?”. Poproszono następnie, by ankietowani, bez posilkowania się informacjami z internetu, zdefiniowali te terminy (wskazali wyjaśnienie, cechy i skojarzenia). Odpowiedzi na zadane pytanie nie znało pięć osób, a dwie osoby jedynie potwierdziły znajomość terminów, o które pytano, jednak nie zdecydowały się na rozwinięcie wypowiedzi. Wiele osób odpowiadało na pytanie, zamieszczając obszerną wypowiedź, natomiast niektórzy badani odpowiadali jednym zdaniem bądź równoważnikiem zdania. Wśród najczęściej wskazywanych odpowiedzi były (mowa niezależna):

- „notorycznie powtarzane wyrazy, np. generalnie i jakby”,
- „wielokrotne powtarzanie tych samych słów”,
- „wyrazy zbędne, często używane”,
- „przyzwyczajenia, zwroty, wtrącenia ciągle powtarzane”,
- „nieświadomie powtarzane słowa i zwroty”,
- „częste powtórzenia wyrazu na końcu zdań”,
- „natarczywe poprawianie błędów innych osób w mowie, ściśle trzymanie się zasad językowych”;
- „powtarzanie danych słów”,
- „przyzwyczajenia, zazwyczaj używane podczas mówienia”,
- „powtarzanie danego słowa czasami bez wyraźnej potrzeby”,
- „powtarzane i często nierozumiane przez innych słowa, wyrażenia”,
- „zbyt często używane zwroty”,
- „wyrazy i sformułowania nadużywane i charakterystyczne”,

- „nadmierne używanie tych samych słów”,
- „przyzwyczajenie do używania danego rodzaju zwrotów/słów”,
- „wyrażenia używane częściej niż inne”,
- „powtarzanie określonych słów i zwrotów bardzo często w wypowiedzi”,
- „nieprawidłowe/zbyt częste używanie określonych słów/wyrażeń i zwrotów”,
- „często używane słowa lub inne wtrącenia, używane nieświadomie”,
- „używanie złych form słów z przyzwyczajenia”,
- „słowa, które często są wplatanie w wypowiedziach, bez zastanowienia”,
- „denerwujące zwroty, które rzucają się nam w uszy, zauważamy je, zarówno u siebie jak i u innych”,
- „charakterystyczne dla danej osoby błędy bądź zniekształcenia językowe, a natręctwa to kwestie wymowy nieprawidłowej np. egzystencjonalny zamiast egzystencyjalny”,
- „natręctwa językowe to pewne naleciałości, które uwidaczniają się zwłaszcza w dłuższych wypowiedziach; maniery językowe są zjawiskiem podobnym, jednak przejawiają się raczej w sferze osobistej; są to charakterystyczne dla danego człowieka sposoby wypowiadania pewnych słów, zdań oraz związków wyrazowych; maniery te są często związane z niedostateczną wiedzą lub z przejmowaniem ich od innych osób”,
- „słowa używane bardzo często niekoniecznie w prawidłowy sposób”,
- „indywidualne i niepowtarzalne sposoby wypowiedzi”,
- „myśli czy czyny, które musimy zrobić lub myśleć, mimo że tego nie chcemy”,
- „niepotrzebne słowa, które wciska się do swoich wypowiedzi”,
- „wyuczone schematy mowy, artykulacji lub słownictwa, które są niezgodne z panującymi zasadami mowy; maniery językowe – sposób artykulacji lub wypowiadania słów charakterystyczny dla osoby tudzież grupy osób”,
- „dodatki i urozmaïcenia zakłócające często klarowność i płynność wypowiedzi”,
- „słowa lub wyrażenia, które są wypowiadane bezwiednie, są nadużywane i nie wnoszą nic do wypowiedzi”,
- „częste powtarzanie zwrotów lub pojedynczych wyrazów bez zwracania uwagi na ich dopasowanie do reszty wypowiedzi znaczeniem i poprawnością”,
- „niepotrzebne i często błędnie użyte wtrącenia”,
- „słowa, których bezwiednie używamy, a są zbędne w wypowiedzi”,
- „uporczywe używanie niektórych słów”,
- „dziwne słowa, wtrącane w rozmowę”,
- „przyzwyczajenia językowe, których używamy podczas komunikacji, a które nie wynikają z reguł poprawnej polszczyzny”,
- „słowa, które dana osoba cały czas powtarza w swoich wypowiedziach, mimo że nie są potrzebne”,
- „nadmiernie używane słowa”,
- „często używane zwroty w języku mówionym”,
- „powtarzanie tych samych sformułowań odruchowo, bezmyślnie”,
- „często powtarzane sformułowania lub słowa”,
- „wtrącanie zbędnych słów”,

- „nadużywanie niektórych słów oraz sposób mówienia, który odbiega od standardu i może być męczący dla słuchającego”,
- „często używane wyrażenia”,
- „słowa używane, aby wzbogacić wypowiedź, występują jako nawyk i faktycznie nie wzbogacają a zaśmiecają nasze wypowiedzi”,
- „używanie zwrotów, które są niepoprawne, nie są zgodne z normami języka polskiego”,
- „słowa wypowiadane mimowolnie, sposób wypowiadania się i dobór słownictwa”,
- „wielokrotne powtarzanie jednego słowa lub wyrażenia w wypowiedzi”,
- „powtarzanie w wymawianych zdaniach tych samych słów”,
- „powtarzanie pewnych słów/wyrażeń”,
- „przywyczajenia konkretnej osoby, wypowiadanie się w konkretny sposób, z konkretną intonacją, z właściwym sobie doбором słownictwa”,
- „dodatki w wypowiedzi”,
- „słowa, które przychodzą bez zastanowienia i używane są np. parę razy w jednym zadaniu, takie przerywniki”,
- „używanie danego słowa w każdym zdaniu, przeważnie bez potrzeby”,
- „powtarzalnie używanie tych samych słów lub słów/zwrotów w pewnym stopniu niepoprawnych”,
- „nadmierne używanie jakichś charakterystycznych zwrotów, słów w swoich wypowiedziach, co może być denerwujące dla słuchacza”,
- „charakterystyczny sposób wypowiadania się danej osoby”,
- „mechanizm niekontrolowanego używania niepotrzebnych wstawek o natężeniu emocjonalnym lub wulgarny bądź też są wynikiem przyzwyczajenia”,
- „częste używanie słów, które nie zawsze pasują do reszty wypowiedzi”,
- „powtarzanie jakichś zwrotów/słów, żeby wypełnić wypowiedź”,
- „słowa, wyrażenia, które wciąż powtarzamy”,
- „swego rodzaju »tiki« leksykalne, którymi mimowolnie musi posługiwać się nadawca. Maniery to wyuczone, powtarzalne zachowania”,
- „natręctwa językowe mogą być rozumiane, jako nadużywanie pewnych zwrotów w swoich wypowiedziach; do manier językowych może należeć używanie zdrobnień typu *pieniążki, kawusia*”,
- „częste używanie słów lub fraz, które najczęściej są zapychaczami”,
- „nagminne używanie jakiegoś zwrotu na końcu zdań, zwykle zauważalne w trakcie dłuższych wypowiedzi, często nieadekwatnie używane”,
- „natręctwa to słowa, które wypowiadamy z przyzwyczajenia, w większości przypadków są niepotrzebne w zdaniu/naszej wypowiedzi”,
- „używanie na końcu zdania słów np. *no nie?, co nie?* albo częste wtrącanie w zdaniu słowa *po prostu*”,
- „powtarzanie tych samych słów, zwrotów, np. *tak, nie, prawda* na końcu każdego zdania”.

Wśród wielu prób zdefiniowania przez pytanych, czym są natręctwa i maniery językowe, zauważa się pewne powtarzające się określenia. Najczęściej wskazywanymi określeniami były: „powtarzanie”, „przyzwyczajenie”, „nagminne używanie”, „niekontrolowane używanie”, „częste używanie”, „nadmierne powtarzanie”, „nawyk”, „zbyt częste używanie”, „charakterystyczne”. Słusznie zatem badani uważają, że natręctwami i manierami językowymi są niepotrzebne i zbyt często używane wtrącenia do wypowiedzi słownej (zdarza się, że też pisemnej) słów, które są w niej zbędne lub po prostu niepasujące.

Kontynuując badanie, poinformowano respondentów, że natręctwa i maniery językowe to „niepotrzebne, zbyt często używane wtrącenia, które dają osobie ich używającej fałszywe przekonanie, że jej wypowiedź jest ciekawsza, bardziej interesująca, bardziej elokwentna” (za: Satoła-Staśkowiak, 2021: 38), a następnie poproszono o odpowiedź na pytania: „Jakie natręctwa/maniery słyszy Pani/Pan u osób z Pani/Pana otoczenia? Jakich natręctw/manier używają Państwa znajomi/rodzina w komunikacji werbalnej (w mowie)?”. Poproszono o wskazanie przykładów (choć te w małym stopniu padły już w odpowiedziach dotyczących definicji manier językowych i natręctw językowych). Wyniki prezentuje tabela 3.

Tab. 3. Przykłady manier i natręctw językowych najczęściej podawanych przez badanych

Lp.	Maniery i natręctwa językowe	Liczba wskazań
1	<i>bynajmniej</i>	24
2	<i>jakby</i>	23
3	<i>generalnie</i>	14
4	<i>w każdym bądź razie</i>	12
5	<i>co nie?</i>	10
6	<i>przekleństwa</i>	9
7	<i>no i wiesz</i>	8
8	<i>prawda?</i>	8
9	<i>tak?</i>	7

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania ankietowego.

W odniesieniu do używanego powszechnie słowa *bynajmniej* (błędnie używanego i stosowanego zamiast: *przynajmniej*) okazuje się, że te rodzime, o podobnym brzmieniu lub budowie wyrazy również sprawiają kłopoty komunikacyjne. Wówczas w zdaniu słyszy się na przykład: *Ola nie ma jutro pierwszej lekcji. Bynajmniej się wyśpi, bo nie będzie musiała wstać tak wcześnie.* Partykuła *bynajmniej* winna być w tym przypadku zastąpiona słowem *przynajmniej*. Rozważając używaną w mowie frazę *jakby*, warto przytoczyć słowa Jana Miodka (1996: 15):

[...] nadużywanie *jakby* to problem i stylistyczny, i logiczny. Stylistyczny – bo każde natrętne słowo jest zaburzeniem ładu komunikacyjnego: skupiając na sobie całą uwagę odbiorcy, nie pozwala mu się skupić na wypowiedzi. Ściśle logiczny – bo przecież *jakby* to forma o określonym znaczeniu: to „osłabione *jak* w funkcjach porównawczych”; to „partykuła osłabiająca dosłowność znaczenia wyrazu”; to wreszcie potoczny „wyraz

równoważny ze spójnikami *gdyby, jeżeliby*”. Z kolei we frazeologii potocznej *tak jakby* to tyle co ‘prawie’. Poza te obszary semantyczne wychodzić nie można!

W odniesieniu do kolejnego wskazanego przykładu natręstwa językowego – *w każdym bądź razie* – należy podkreślić, że jest ono uważane przez językoznawców za niepoprawne, natomiast najprawdopodobniej zestawienie takie wzięło się z pomieszania dwóch osobnych fraz: *bądź co bądź* i *w każdym razie*.

Najczęściej wskazywane natręstwa/maniery językowe zostały również poddane analizie statystycznej. Dokonano podziału odpowiedzi dotyczących spotykania tych zagadnień przez badanych w zależności od ich wieku. Wiek respondentów został podzielony w taki sposób, by odpowiadał danym generacjom ludzkim, na przykład osoby urodzone w latach 1997–2012 to pokolenie Z, a zatem mają maksymalnie 26 lat (tab. 4).

Analizę statystyczną przeprowadzono w programie Statistica (StatSoft) w wersji 13.3. Wykorzystano test niezależności χ^2 . Każdorazowo testowano na poziomie istotności wynoszącym $\alpha = 0,05$ ($p \leq 0,05$), a wartości istotne statystycznie oznaczano pogrubieniem. Przyjęto, że wartości istotności znajdujące się w przedziale $0,05 < p < 0,1$ wskazują na tendencję statystyczną (oznaczano podkreśleniem).

Tab. 4. Najczęściej spotykane natręstwa/maniery językowe w zależności od wieku badanych

Natręstwa/ maniery	Wiek						chi²	p
	18–26 (n = 40)		27–42 lata (n = 42)		43–58 lat (n = 18)			
	n	%	n	%	n	%		
jakby	14	35,0	5	11,9	2	11,1	7,88	0,019
bynajmniej	9	22,5	8	19,0	4	22,2	0,17	0,920
generalnie	2	5,0	7	16,7	2	11,1	2,85	0,241

Źródło: opracowanie własne.

Wykazano istotne ($p < 0,05$) różnice pomiędzy wiekiem respondentów a spotykaniem przez nich natręstw językowych/manier (tab. 4). Grupa osób w wieku 18–26 lat częściej wskazywała na słowo *jakby* jako przejaw manieri językowej oraz na słowo *bynajmniej*. Respondenci, których wiek mieścił się w przedziale wiekowym 27–42 lata, częściej wskazywali na słowo *generalnie*.

Ankietowani wypowiadali się również na temat używania natręstw językowych przez Polaków. Zostali spytani o okoliczności, w których zdarza się to najczęściej. Na pytanie „Czy uważa Pani/Pan, że Polacy używają natręstw językowych, kiedy się wypowiadają? Jeśli tak, w jakich najczęściej okolicznościach?” najliczniej udzielono następujących odpowiedzi:

- tak, w swobodnej, codziennej rozmowie – 28 wskazań,
- tak, w mowie potocznej, kiedy chcą się pokazać jako elokwentni – 16 wskazań,
- tak, kiedy ludzie się stresują – 14 wskazań,
- tak – przemowy, wykłady, wystąpienia – 10 wskazań,
- tak, kiedy są nadmiernie podekscytowani/pod wpływem emocji – 9 wskazań,
- tak, podczas wypowiedzi na forum – 7 wskazań,

– tak, podczas rozmów ze znajomymi (szybkie i spontaniczne rozmowy) i rodziną – 7 wskazań.

Większość badanych uważa, że Polacy używają natręctw językowych, a najczęstszymi okolicznościami występowania tego zjawiska są swobodne, codzienne rozmowy. Najczęściej wynika to z emocjonalnego podejścia rozmówcy do danego tematu. Źródłem jest również brak poprawnego zarządzania emocjami. Ludzie ponadto próbują w ten sposób ukryć brak wiedzy lub kompetencji w danym temacie albo sprawić wrażenie inteligentniejszych. Czasami starają się wydobyć od rozmówcy pewnego rodzaju potwierdzenie na to, że to, co mówią, jest uważnie wysłuchiwanie. Może to wynikać z niepewności odnośnie do wypowiadanych treści albo oczekiwania, że odbiorca przyzna nadawcy komunikatu rację, co podbuduje samoocenę mówiącego. Bardzo często Polacy używają w swoich wypowiedziach natręctw językowych, ponieważ wydaje im się (błędnie), że dzięki temu staną się w oczach rozmówcy bardziej elokwentni. Ankietowani często wskazywali sytuacje stresujące jako powód występowania natręctw językowych. Według nich powodem stosowania tego rodzaju sformułowań są również silne emocje, ekscytacja. Co ciekawe, respondenci zauważali, że Polacy używają tych wyrażen również podczas wygłaszania przemów na forum (wystąpien publicznych czy wykładów).

Ankietowani zostali zapytani o przykłady używanych przez nich natręctw językowych w komunikacji werbalnej (tab. 5).

Tab. 5. Natręctwa językowe najczęściej używane przez badanych w komunikacji werbalnej

Lp.	Natręctwo językowe (odpowiedzi badanych)	Liczba wskazań
1	<i>jakby</i>	14
2	nie wiem/nie mam świadomości, czy stosuję, czy nie	12
3	nie mam/nie stosuję	11
4	<i>no</i>	6
5	<i>co nie?</i>	5

Źródło: opracowanie własne.

Wśród natręctw językowych najczęściej używanych przez badaną społeczność są: *jakby* (14 wskazań), *no* (6 wskazań) oraz *co nie?* (5 wskazań). Wielu z badanych (12 osób) nie było w stanie wskazać, czy stosuje takie sformułowania, czy nie, ponieważ (jak przyznali w odpowiedziach otwartych) nie mają oni świadomości używania takowych fraz. Wypowiedziała się również część osób, która nie stosuje takich wtrąceń językowych (11 osób), ale także taka, która stosuje wtrącenia angielskie (4 osoby). Zdecydowana większość podawała przykłady natręctw językowych, których używa podczas rozmowy.

W tabeli 6 przedstawiono natręctwa i manieri językowe najczęściej używane przez badanych w zależności od ich wieku.

Tab. 6. Najczęściej używane natręstwa/maniery językowe w zależności od wieku badanych

Natręstwa/ maniery	Wiek						chi²	p
	18–26 (n = 40)		27–42 lata (n = 42)		43–58 lat (n = 18)			
	n	%	n	%	n	%		
generalnie	0	0,0	3	7,1	0	0,0	4,27	0,118
masakra	0	0,0	3	7,1	1	5,6	2,86	0,239
dokładnie	1	2,5	1	2,4	0	0,0	0,45	0,799
jakby	6	15,0	5	11,9	2	11,1	0,24	0,886

Źródło: opracowanie własne.

Nie wykazano istotnych statystycznie zależności ($p > 0,05$) pomiędzy wiekiem badanych a najczęściej używanymi przez nich natręstwami/manierami językowymi.

Badana grupa wydaje się posiadać świadomość dotyczącą pojęć *natręctwo* i *maniera językowa*. Wielu uczestników wydaje się zaznajomionych z definicją tych terminów oraz umie podać trafne przykłady. Niemniej, istnieje pewna grupa osób, która może nie dostrzegać występowania tych zachowań u siebie. Możliwe, że osobom tym brakuje pełnej świadomości lub refleksji w kwestii własnych nawyków językowych. Warto zauważyć, że świadomość występowania natręctw i manier językowych może być różna wśród członków grupy. Może to wynikać z różnic w stopniu samoświadomości oraz zdolności do analizy własnego wypowiedzania się. Możliwe jest również, że niektórzy uczestnicy nie dostrzegają tych elementów w swoim języku codziennym ze względu na brak odpowiedniego spojrzenia krytycznego na własne działania.

Druga część badania ankietowego dotyczyła występowania infantylizmów i deminutywów w mowie. Wskazano ankietowanym definicję obu pojęć i poproszono o odpowiedź na cztery pytania – trzy otwarte i jedno zamknięte. Zapytano w pierwszej kolejności o to, z jakimi infantylizmami spotykają się najczęściej podczas rozmów ze znajomymi/rodziną. Odpowiedzi zebrano, pogrupowano i przedstawiono poniżej. Wśród najczęściej powtarzających się odpowiedzi były:

- *pieniężki* – 44 wskazania,
- *piesek/kotek/kiciuś* – 15 wskazań,
- *kawusia/kawka* – 15 wskazań,
- *obiadek/obiadzik* – 7 wskazań,
- zdrobnienia imion – 9 wskazań.

Pozostałe przykłady infantylizmów i deminutywów, z którymi spotykają się badani, ułożono według poszczególnych kategorii:

a) w odniesieniu do dzieci: *dzieciaczki* – 5 wskazań, *córeczka/syneczek* – 3 wskazania, *bąbelek* – 2 wskazania, *dzieciątko* – 2 wskazania, *bobasek, maluszek, maleństwo, bobaski*,

b) określające konkretne jedzenie/napoje: *herbatka* – 4 wskazania, *chlebek* – 3 wskazania, *zupka* – 3 wskazania, *piwko* – 2 wskazania, *mleczko, czekoladka, ciasteczko, winko, kotlecik, maselko, ziemniaczki, rosółek*,

c) określające posiłki: *jedzonko* – 6 wskazań, *śniadanko, kolacyjka*,

d) spieszczania przymiotników: *milutka* – 2 wskazania, *śliczniutki, słodziutki, pyszniutki*,

e) w mowie korporacyjnej/w pracy zawodowej: *fakturka* – 4 wskazania, *dowodzik*, *pracka*, *paragonik*, *zadanko*,

f) w odniesieniu do osób (podczas zwracania się):

– afektonimy: *kochanieńka/kochaniutka* – 4 wskazania,

– pozytywnie nacechowane deminutywa: *mamunia/mamusia*¹ – 3 wskazania, *żabcia*, *panienko*, *pańcia*, *rybka*, *osóbka*, *mężuś*, *żonka*,

g) w odniesieniu do przedmiotów: *buciki* – 7 wskazań, *torebunia/torebeczka* – 2 wskazania, *łapka/nóża*, *domek*, *kremik*, *kubeczek*, *podusia*, *spodeneczki*, *skarpeteczki*, *sukienusia/sukieneczka*, *książeczka*, *fotelik*, *fryzurka*, *prezencik*, *włoski*, *pazurki*, *rajstopki*, *ubranka*,

h) pozostałe: *chwilunia/chwileczka* – 5 wskazań, *spacerek* – 3 wskazania, *koteczek/pieseczek/psinka* – 2 wskazania, *piąteczek/piątunio* – 2 wskazania, *spanko* – 2 wskazania, *ile masz latek?*, *peszek*, *momencik*, *wakajki*, *troszkę*.

Otrzymane odpowiedzi wskazują, że badana społeczność spotyka się z różnymi infantyлизmami i deminutywami podczas rozmów ze znajomymi czy rodziną. Zdrobnienie *pieniążki* pojawiło się w odpowiedziach aż 44 razy, co oznacza, że dokładnie 44% badanej społeczności wskazało to słowo jako przykład infantyлизmów/deminutywów, z którymi ma kontakt podczas rozmów z bliskimi. Wśród najczęściej wskazywanych przykładów były również: *piesek/kotek/kiciuś* – 15 wskazań, *kawusia/kawka* – 15 wskazań, *obiadek/obiadzik* – 7 wskazań, zdrobnienia imion – 9 wskazań.

W tabeli 7 ujęto najczęściej spotykane infantyлизmy językowe w zależności od wieku badanych.

Tab. 7. Najczęściej spotykane infantyлизmy językowe w zależności od wieku badanych

Infantyлизmy	Wiek						chi ²	p
	18–26 (n = 40)		27–42 lata (n = 42)		43–58 lat (n = 18)			
	n	%	n	%	n	%		
pieniążki	15	37,5	21	50,0	12	66,7	4,35	0,114
kochaniutka/ kochanieńka	0	0,0	5	11,9	2	11,1	<u>5,03</u>	<u>0,081</u>
kawusia	2	5,0	8	19,0	1	5,6	<u>4,76</u>	<u>0,091</u>

Źródło: opracowanie własne.

Istnieje pewna grupa osób, która częściej wskazuje na infantyлизmy: *kochaniutka/kochanieńka*, *kawusia* (grupa osób w wieku 27–42 lata), lecz różnice są na poziomie tendencji statystycznej.

Poproszono, by respondenci określili, jakie grupy wiekowe lub grupy społeczne najczęściej używają infantyлизmów (na przykład: osoby starsze, użytkownicy internetu, środowisko akademickie, konkretna grupa zawodowa, na przykład nauczyciele wychowania przedszkolnego). Wyniki prezentuje tabela 8.

¹ Jest to ekspresywnie i pozytywnie nacechowany deminutyw (Dzienisiewicz, 2022).

Tab. 8. Grupy wiekowe/grupy społeczne najczęściej stosujące infantylizmy w wypowiedziach

Lp.	Grupa	Liczba wskazań
1	osoby starsze	41
2	dzieci	19
3	osoby pracujące z małymi dziećmi	13
4	rodzice	9
5	nie ma reguły/wszyscy	8

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania ankietowego.

Według badanych grupą, która najczęściej używa infantylizmów, są osoby starsze. Grupę tę wskazano aż 41 razy. Ankietowani podawali oprócz tego następujące grupy: dzieci – 19 wskazań, osoby pracujące z małymi dziećmi – 13 wskazań, rodzice – 9 wskazań. Według 8 osób wszyscy używają infantylizmów.

Respondenci zostali następnie poproszeni o odpowiedź na pytanie „Jak Pani/Pan uważa, czemu służy używanie infantylizmów w komunikatach werbalnych? Dlaczego ludzie je stosują?”. Najczęstsze odpowiedzi pogrupowano i przedstawiono poniżej:

- aby być postrzeganym jako ktoś przyjazny, sympatyczny (ocieplenie wizerunku) – 45 wskazań,
- ponieważ nadają przedmiotowi mniej poważny wydźwięk – 7 wskazań,
- nie wiem/nie mam pojęcia – 7 wskazań,
- aby „dodać ładunku emocjonalnego komunikatowi” – 5 wskazań,
- aby zmniejszać różnicę wiekową między sobą a grupą, do której się mówi – 5 wskazań (na przykład do dzieci).

Wielu respondentów wskazało, że używanie infantylizmów ma na celu bycie postrzeganym jako ktoś przyjazny i sympatyczny. Ludzie stosują takie formy komunikacji w celu budowania pozytywnego wizerunku i relacji z innymi. Inna grupa ankietowanych była zdania, że infantylizmy nadają przedmiotowi mniej poważny charakter (stosowanie w sytuacjach, w których chce się uniknąć zbytniego formalizmu). Według niektórych badanych użytkownicy języka stosują infantylizmy, aby dodać komunikatowi emocji, które mogą pomagać w przekazywaniu uczuć w sposób bardziej wyrazisty. Istnieje grupa osób, która uważa, że niektórzy używają infantylizmów, aby zniwelować różnice wiekowe między sobą a grupą docelową, szczególnie w kontekście rozmowy z dziećmi. Ankietowani podawali także, że powodem stosowania infantylizmów może być stworzenie wrażenia osoby delikatnej, niewinnej i dziecinnej. Według niektórych powodem może być chęć ocieplenia komunikatu. W pewnych sytuacjach stosowanie infantylizmów może służyć złagodzeniu komunikatu, szczególnie gdy jest on trudny do przekazania, nieprzyjemny lub wymaga delikatnego podejścia. Wśród innych odpowiedzi znalazły się: chęć ukrycia zdenerwowania, przyzwyczajenie do stosowania infantylizmów czy chęć wywarcia pozytywnego wrażenia na innej osobie.

Ostatnie pytanie miało charakter zamknięty i dotyczyło opinii badanych na temat charakterystyki infantylizmów. Zapytano: „Czy uważa Pani/Pan, że infantylizmy nacechowane są pozytywnie czy negatywnie?”. Odpowiedzi przedstawiono w tabeli 9.

Tab. 9. Opinie na temat nacechowania infantyлизmów

Lp.	Odpowiedź	Liczba odpowiedzi
1	pozytywnie	45
2	negatywnie	20
3	nie mam zdania	35

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania ankietowego.

Odpowiedzi były zróżnicowane, jednak najwięcej respondentów uznało, że infantyлизmy mają wydźwięk pozytywny (45% badanej społeczności). Nie ma zdania na ten temat 35% ogółu badanych. Co piąta osoba natomiast wskazała na negatywny charakter stosowania infantyлизmów w mowie.

Wnioski i konkluzje

Osoby prowadzące sprzedaż on-line na żywo wielokrotnie używają zdrobnień, aby przypodobać się widzom i zachęcić ich do zakupu. Jest to nagminne zjawisko. Analizę obu profili sprzedażowych poprzedzono dokonaniem rozeznania i obserwacji innych tego typu transmisji sprzedażowych. Zauważono, że podczas prowadzenia innych transmisji sprzedażowych każda osoba prowadząca je stosowała te same techniki. Nagminnie i do przesady używane były zdrobnienia, takie jak: *plaszczyki*, *kurteczki* i podobne, co wydaje się standardem w tego typu transmisjach. Warto również dodać, że okazywanie emocji wobec klienta w trakcie rozmowy handlowej także jest oznaką stosowania strategii pozytywnej uprzejmości. Strategie te obejmują używanie przez sprzedawcę różnych technik, takich jak: żartowanie, sugerowanie, potwierdzanie wspólnych doświadczeń czy okazywanie zainteresowania sprawami klienta – i to też należy uwzględnić w rozważaniach.

W materiale, który poddano badaniu obserwacyjnemu, formy zdrobnień występują głównie jako środki ekspresji służące wyrażaniu uczuć przez nadawcę. W literaturze przedmiotu podkreśla się systemowy charakter wyrażania emocji za pomocą środków słowotwórczych. Formanty deminutywne zalicza się do pozaleksykalnych środków wartościowania, mając na względzie ekspresywne nacechowanie wybranej grupy zdrobnień językowych (Woszczyńska, 2012: 133–139), na przykład *chlebek*, *światelko*. Zdrabnianie służy w analizowanych sytuacjach do wyrażania emocji i sympatii w stosunku do innej osoby, o której mowa.

Należy podkreślić, że formanty deminutywne są jedynym sposobem wyrażania dodatniego nacechowania emocjonalnego z uczestnictwem środków słowotwórczych. Zdrabnianie wyrazów może być uznawane za wskaźnik przynależności tekstu do stylu potocznego.

Zarówno osoby prowadzące transmisje sprzedażowe na portalu Facebook, jak i osoby rozmawiające ze sobą *tête-à-tête* w przypadkowych sytuacjach (warto dodać, że były to kobiety) używały zdrobnień i spieszczeń do wyrażenia emocji nacechowanych pozytywnie.

Badanie wiedzy na temat manier i natręctw językowych wskazuje, że uczestnicy są w stanie zidentyfikować i zrozumieć te pojęcia. Badani zdają się zauważać stosowanie tych elementów u innych osób i przyznają, że również sami je stosują. W badaniu dowiedziono,

że nie ma istotnych zależności pomiędzy wiekiem badanych (przynależnością do danej generacji) a najczęściej używanymi przez nich natręctwami/manierami językowymi. Oznacza to, że wszystkie badane grupy używają tego typu zwrotów.

Respondenci zgłosili wiele różnych nawyków i manier językowych, które zauważają u osób w najbliższym otoczeniu podczas komunikacji werbalnej. Wśród najczęściej wskazywanych znajdują się: *bynajmniej* – 24 zgłoszenia, *jakby* – 23 zgłoszenia, *generalnie* – 14 zgłoszeń, *w każdym bądź razie* – 12 zgłoszeń, *co nie?* – 10 zgłoszeń, przekleństwa (nie określono, które są najczęstsze) – 9 zgłoszeń, *prawda?* – 8 zgłoszeń, *no i wiesz* – 8 zgłoszeń, *tak?* – 7 zgłoszeń.

Wykazano istotne różnice pomiędzy wiekiem respondentów a spotykaniem przez nich natręctw językowych/manier. Grupa osób w wieku 18–26 lat częściej wskazywała na słowo *jakby* jako przejaw manieri językowej oraz na słowo *bynajmniej*. Respondenci, których wiek mieścił się w przedziale wiekowym 27–42 lata częściej wskazywali na słowo *generalnie*. Warto zauważyć różnorodność nawyków i manier, które występują w mowie i są zauważane przez badanych.

Infantyлизmy z kolei są używane najczęściej w celu ocieplenia wizerunku i bycia postrzeganym jako osoby przyjazne, sympatyczne. Przykłady takich infantyлизmów mogą obejmować słowa lub zwroty, które nadają rozmowie bardziej nieformalny i przyjacielski ton. Ankietowani uznali, że infantyлизmy są stosowane najczęściej przez: osoby starsze, dzieci, osoby pracujące z małymi dziećmi i rodziców. Analiza wyników badania umożliwia wskazanie na różnorodne motywacje i potrzeby, od dbania o pozytywny wizerunek po eksplorację aspektów emocjonalnych w komunikacji. Decyzje w tym kontekście mogą być podejmowane z myślą o szerokim spektrum celów, od budowania relacji po nadawanie komunikatom określonych tonów. Wykazano różnice, lecz tylko na poziomie tendencji statystycznej. Istnieje pewna grupa osób, która częściej wskazuje na infantyлизmy: *kochaniutka/kochanieńka*, *kawusia* (pokolenie Z), lecz różnice są na poziomie tendencji statystycznej.

Uzyskane wyniki stwarzają możliwość kontynuacji badań w tym zakresie. Należałoby przy tym uwzględnić następujące czynniki: region zamieszkania, przynależność pokoleniową oraz językową (gwara, dialekt itp.).

Podsumowanie

Obecnie w nowoczesnym handlu, zwłaszcza internetowym, używanie zdrobnień w rozmowach wiąże się ze strategicznymi celami sprzedawcy. Służy bowiem okazywaniu uprzejmości oraz zbliżeniu się do rozmówcy. To zjawisko wpisuje się w tendencję zauważaną przez językoznawców, która polega na instrumentalnym używaniu języka w celu wywołania odpowiednich reakcji u klienta. Warto również zauważyć, że potwierdzeniem tej tendencji są także próby zmniejszania dystansu poprzez pośrednie formy adresatywne oraz częste deklarowanie chęci pomocy. Dla wielu odbiorców jednakże może to stanowić brak profesjonalizmu ze strony osoby prowadzącej transmisję sprzedażową. Co więcej, niesie ze sobą negatywne skojarzenia z przyjmowaniem postawy służalczej wobec klienta lub wręcz nakłaniającej do zakupu.

Analizowany materiał obserwacyjny zawiera formy zdrobniałe używane przez nadawcę przede wszystkim jako środki ekspresji. W przedstawionych sytuacjach zdrobnienia służyły wyrażaniu emocji, takich jak: przyjemność, upodobanie wobec przedmiotu czy sympatia wobec osoby. Zarówno osoby prowadzące transmisje sprzedażowe na Facebooku, jak i osoby rozmawiające ze sobą w przypadkowych sytuacjach używały zdrobnień i spieszczeń do wyrażenia pozytywnych emocji.

W podjętej próbie wskazania, czy istnieje powiązanie między przynależnością do danego pokolenia uczestników badania a stosowaniem przez nich natręctw językowych, autorka doszła do wniosku, że nie ma istotnych zależności między wiekiem badanych a częstością używania natręctw/manier językowych. To oznacza, że takie zjawisko jest obecne we wszystkich badanych grupach.

Bibliografia

Dzienisiewicz D. (2022), *Zwroty adresatywne w polsko- i rosyjskojęzycznej korespondencji pocztówkowej*, „Językoznawstwo”, nr 2(17), s. 57–80.

Handke K. (2009), *Zakłócenia w komunikacji językowej w dzisiejszej Polsce*, „Studia Językoznawcze”, nr 8, s. 13–27.

Satoła-Staškowiak J. (2021), *Poradnik językoznawczy*, Łódź: Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi.

Woszczyńska A. (2012), *Wyrażenia ekspresywne jako słownictwo wartościujące na przykładzie felietonów Krzysztofa Teodora Toeplitza*, „Językoznawstwo: współczesne badania, problemy i analizy językoznawcze”, nr 6, s. 133–139.

Prisca Boniphace Makulilo <https://orcid.org/0009-0008-7812-6320>
College of Business Education
e-mail: prismakulilo78@gmail.com

The influence of proofreading on message clarity in academic WhatsApp communication: A case study of the College of Business Education, Tanzania

Wpływ korekty na przejrzystość przekazu w akademickiej komunikacji WhatsApp: studium przypadku College of Business Education w Tanzanii

Abstract

This study examines how proofreading behaviours affect clarity in communicating and interpreting messages in higher learning WhatsApp groups, focusing on the CBE-ALL-STAFF group at the Dar es Salaam campus. Using a qualitative case study with 60 academic and non-academic staff of diverse ages, professions, and digital skills, data were gathered through interviews, focus group discussions, and analysis of 100 authentic WhatsApp messages. NVivo 12 coding revealed five themes: professional image, misinterpretation, context-dependent conduct, emotional effects, and time inefficiencies. Findings show strict proofreading in formal contexts, especially among academics, while informal settings allow more flexibility. Omissions often led to confusion, reputational harm, and redundant follow-ups. The study highlights proofreading as vital for clarity and professionalism in academic digital communication and suggests that institutions enhance norms through literacy programs and context-sensitive training.

Keywords: proofreading, mobile messaging, WhatsApp groups, digital communication

Streszczenie

Badanie analizuje wpływ zachowań związanych z korektą tekstu na jasność komunikacji i interpretacji wiadomości w grupach WhatsApp w szkolnictwie wyższym, ze szczególnym uwzględnieniem grupy CBE-ALL-STAFF na kampusie w Dar es Salaam. W ramach jakościowego studium przypadku przebadano 60 pracowników akademickich i nieakademickich w różnym wieku, zróżnicowanych zawodowo i pod względem kompetencji cyfrowych. Dane zebrano poprzez wywiady, dyskusje fokusowe oraz analizę 100 autentycznych wiadomości z WhatsAppa. Analiza w NVivo 12 ujawniła pięć głównych tematów: wizerunek zawodowy, błędne interpretacje, zachowania zależne od kontekstu, efekty emocjonalne oraz nieefektywność czasową. Wyniki pokazują, że rygorystyczna korekta dotyczy głównie komunikacji formalnej, zwłaszcza wśród pracowników akademickich, podczas gdy w sytuacjach nieformalnych występuje większa swoboda. Zaniedbania w korekcie prowadziły do nieporozumień, szkód wizerunkowych oraz zbędnych działań następczych. Badanie podkreśla kluczową rolę korekty w zapewnianiu jasności i profesjonalizmu w akademickiej komunikacji cyfrowej oraz sugeruje wprowadzenie programów podnoszenia kompetencji językowych i szkoleń dostosowanych do kontekstu.

Słowa kluczowe: korekta, wiadomości mobilne, grupy WhatsApp, komunikacja cyfrowa

Background of the study

The advent of mobile messaging has revolutionized communication in personal, academic, and professional realms (Verheijen, 2013). Messaging apps like WhatsApp, Telegram, Facebook Messenger, and SMS have emerged as universal tools of daily interaction through their immediacy, convenience, and usability (Moses, 2014; García-Peñalvo, Conde, 2015). These apps facilitate fast exchange of messages over long distances, transforming how people socialize in formal and informal contexts (Williams, Brown, 2021). The convenience and speed of mobile messaging are, however, often at the cost of linguistic accuracy (Marin, 2022). Various studies highlight how users tend to neglect writing rules like grammar, punctuation, and sentence structure, potentially breaking down communication in formal and professional contexts (Nobles, Paganucci, 2015; Sibarani, Marbun, Hartati, 2024).

In view of the pervasiveness of mobile messaging in institutions of higher learning, little is known about how proofreading habits or their absence influence the accuracy, clarity, and meaning of academic or professional group community messaging (Turner, 2011; Mlundi, 2024). This is especially critical in virtual academic communities like institutional WhatsApp groups where formal and informal messaging occur simultaneously with a potential for misinterpretation and reputational risks.

Literature context

Previous studies to date have concerned themselves mostly with mobile messaging technological affordances and digital literacy and informal communication (Tagg, 2015; Ling, 2016). Thurlow and Brown (2003) and Darics (2013) show how mobile messaging has evolved an informal register in terms of abbreviations, emojis, acronyms, and non-standard terminology. These studies recognize how such aspects support efficiency and spontaneity but also boost the chance of misinterpretation when reviewed or edited before transmission of a message. While informal registers were studied by Tagg (2015), studies on how

formality in a message is sustained through proofreading institutional WhatsApp groups, in particular in environments where formality, clarity, and professional image are major concerns (Schnurr, 2024; Sibarani, Marbun, Hartati, 2024), are rare.

In workplace and academic scenarios, the impact of miscommunication is even more substantial, and it can affect credibility, personal relationships, and outcome of operations (Rosmi, Syamsir, 2021; Sujinpram, Wannaruk, 2024). Correctly, Drouin and Davis (2009) pointed out the social and cognitive implications of typos and grammatical errors on message perception but failed to discuss how users proactively proofread to minimize these implications. Geisler (2004) and Darics (2013), likewise, point to the significance of editing in written communication especially in the face of non-verbal information deprivation but concentrate mostly on email and long-form writing instead of short and fast-paced messages like one find on platforms such as WhatsApp.

In the African context and particularly within universities, mobile communication studies have predominantly revolved around access, digital divides, and social connectivity (Mtega, Malekani, 2016; Kim, 2018). Despite this, few studies are found addressing systematically how message quality particularly proofreading impacts organizational and academic digital platforms' accuracy in information delivery, clarity of information, and meaning interpretation (Williams, Brown, 2021). Since there is increasing use of WhatsApp in institutions of higher learning to disseminate announcements, plan meetings, and transmit deadlines, a lack of decently proofread clear messages can lead to confusion, wasting time, and a tarnished professional image (Junco, Cotten, 2011; Miyake, 2020).

Research problem and objectives

In view of the increasing application of WhatsApp in institutions of higher learning, there is a scarcity of empirical studies examining how proofreading habits impact message meaning and clarity in organizational group messaging. More importantly, little is known about how proofreading habits differ in terms of message type (official vs. informal), user type (academic vs. non-academic), and digital competency. This study bridges this gap by examining WhatsApp use in the CBE-ALL-STAFF group at the Dar es Salaam campus a site where academic and non-academic workers often communicate. Employing a qualitative case study design and NVivo 12 for coding analysis, this study aims to: Investigate to what extent proofreading is used in organizational WhatsApp messaging, explore how proofreading habits impact message meaning and clarity, uncover communicative effects of unproofread messages, and show how digital professional communication in institutions of higher learning can be enhanced. By so doing, this study contributes to digital communication literature and offers actionable suggestions to improve message quality and professionalism in institutions of learning.

Theoretical framework

1. Symbolic interactionism (Herbert, 1969)

Symbolic Interactionism concerns with how people construct meaning in social interaction through symbols such as language, gestures, and written text. For the purposes of this

study mobile messaging, in this case on WhatsApp, is a symbol of communication. Any grammatical structure, punctuation mark, emoji, even message layout carries meaning, easily distorted in case proofreading is omitted. Symbolic Interactionism is appropriate in this study since it explains how proofreading has an effect on mutual meaning between the recipient and the sender. Without proofreading, these symbols are misused or interpreted wrongly, leading to misunderstanding, confusion, and emotional misinterpretation. Therefore, this theory explains the importance of proofreading in ensuring the written symbol conveys meaning in digital academic exchange.

2. Media richness theory (Daft, Lengel, 1986)

Media Richness Theory states that different channels of information transmission differ in their capacity to transmit information. Richer channels such as face-to-face interaction facilitate more instant feedback, several cues (tone of voice, face expressions), and personalized language, whereas lean channels such as text messaging have none of these characteristics and depend on written clarity. WhatsApp is a lean medium with fewer cues to facilitate meaning-making, thus increasing the impact of careless proofreading. The theory is important to this study because it highlights why minor mistakes in digital communications (misspellings, omissions of punctuation, etc.) have a severe impact on message reception and meaning. The theory thus validates the necessity of proofreading to counter the inadequacy of lean channels of information such as WhatsApp.

3. Communication accommodation theory (Giles, Ogay, 2007)

Theory of Communication Accommodation (CAT) describes how people adapt their communication behaviour to fit social context, audience, or purpose. CAT in this study assists in examining how respondents adapt proofreading behaviour based on a perception of formality of WhatsApp chat whether academic, professional, or informal. The respondents might have stricter proofreading strategies when chatting with their lecturers or supervisors or even group work contexts and be less stringent when communicating with fellow classmates. This theory reinforces a finding in this study that proofreading is a technically achieved behaviour and also a socially motivated activity with respect to context, social interaction, and digital literacy. Thus, CAT contributes to an understanding of variability in situations and social motivation concerning users' proofreading behaviour in institutional WhatsApp chats.

4. Theoretical framework integration

These three theories collectively present a detailed, multi-faceted grounding for this study. Symbolic Interactionism describes how written symbols language and punctuation construct meaning and how such symbol errors may cause a breakdown in meaning. Media Richness Theory highlights communicational constraints of mobile messaging platforms such as WhatsApp and reinforces the significance of proofreading in guaranteeing clarity in a situation where non-verbal cues are limited. The social accommodative nature of proofreading conduct is studied through Communication Accommodation Theory, addressing why people vary their linguistic exactitude in relation to audience and setting. The combination of these three theories ensures a multi-faceted and comprehensive analy-

sis of how proofreading conduct affects clarity, professionalism, and efficiency in digital communication in university WhatsApp groups.

Methodology

This research utilized a qualitative research method assisted by Computer-Assisted Qualitative Data Analysis Software (CAQDAS), in this case NVivo 12, to investigate how proofreading practice contributes to message clarity, accuracy, and meaning in the CBE-ALL-STAFF - Dar es Salaam Campus WhatsApp group. The qualitative methodology was selected because it enables in-depth investigation into respondents' actual experience, behaviours, and attitudes towards communicating in virtual platforms (Creswell, Poth, 2018). NVivo 12 was utilized throughout the research process from data management to coding and theme development to improve transparency, rigor, and analytical depth of this study.

Research design

In this investigation, an exploratory case study design was used. This is suitable for analysing contemporary phenomena in their real-world context (Yin, 2014). Here, the WhatsApp messaging setting was researched in a natural environment where proofreading is exhibited in daily communication. The case study facilitated the selection of a particular digital messaging group run from a university while analysing how proofreading affects effective communication in both academic, professional, and interpersonal scenarios.

Sampling and participants

The data collection used purposive sampling to recruit members of the CBE-ALL-STAFF WhatsApp group who were active and have experience of mobile messaging in different contexts (professional, academic, and personal). The data was collected from 60 people (of different ages and genders and having different roles in communications). The participants were selected so they would have experience in WhatsApp group use for a period of a minimum of six months to have adequate exposure to its interaction dynamics. This sampling design recommended by Patton (2015) provided cases to meet information requirements of the study.

Data collection methods

The data were gathered in October to December of 2023 using three qualitative methods:

- **Semi-structured interviews (n = 30):** These were crafted to investigate individual proofreading habits, attitudes towards message accuracy, and perceived effects of proofreading. The flexibility of interviews meant that in-depth responses were facilitated by an interview protocol.
- **Focus group discussions (12 groups of 5 people):** These were carried out to obtain communal opinions, shared norms, and conflicts about proofreading habits. The duration of each was between 60 and 90 minutes and was audio-recorded (Barbour, 2018).

– **Content analysis of 100 anonymized WhatsApp messages:** Real messages were drawn (with permission) from the group and examined for typographical, grammatical, and punctuation errors and how they influenced clarity and meaning. The sampling of 100 messages was driven by theoretical saturation, in that no new themes or insights were forthcoming following review of around 80 of them. The last 100 messages provided a tractable yet information-dense dataset to facilitate thematic analysis. Audio data were transcribed verbatim and brought into NVivo 12 to be systematically examined.

Data analysis with NVivo 12

Thematic analysis, following Braun and Clarke's (2006) six-step model, was used to interpret the qualitative data. NVivo 12 supported a transparent and structured analytical process. The steps included:

1. Data familiarization: Transcripts and messages were read multiple times, with initial notes recorded.
2. Generating initial codes: NVivo's coding function was used to apply both inductive and deductive codes based on theoretical constructs (e.g., accuracy, misinterpretation, context sensitivity).
3. Searching for themes: Coded data were grouped into broader nodes representing emerging themes such as Message Clarity, Proofreading Habits, Communication Break-down, and Contextual Variations.
4. Reviewing themes: NVivo's query tools (matrix coding, word frequency, and co-occurrence models) helped validate theme coherence and interrelationships.
5. Defining and naming themes: Themes were refined, defined, and supported with direct quotes.
6. Producing the report: The final themes were aligned with the theoretical framework and research questions.

NVivo's advanced tools such as word frequency clouds, cluster analysis, and matrix queries allowed the researcher to explore patterns across demographics and contexts (e.g., comparing proofreading behaviours across formal vs. informal messages or among different age groups).

Ethical considerations

Informed written permission was obtained for all participants, and ethical standards of Cohen, Manion and Morrison (2011) were adhered to. The anonymity, confidentiality, and voluntary nature were assured to all participants. Participant-identifying information in WhatsApp messages was excluded, and only anonymized text was subjected to analysis. The data were kept safe and participants were entitled to withdraw at any time

Results

NVivo 12 was used to code qualitative data gathered through interviews, FGDs, and message content into major thematic nodes. The features in this software such as Word

Frequency Query, Matrix Coding, and Thematic Node Tree facilitated visualization and comparison of academic and non-academic staff patterns. Some of the important findings in data are provided below:

Theme 1: Proofreading and professional image

Key finding: Academic staff associate proofreading with professional credibility, while non-academic staff emphasize its role in ensuring task clarity and precision.

WhatsApp message examples

– Academic staff message (with error):

Pls submit your research final paper tomorrow latest 11pm.

(Unproofread message led to confusion over whether the deadline was *tomorrow* or another date.)

Corrected message:

Please submit your final research paper by 11:00 PM tomorrow (Thursday, 28th September).

– Non-academic staff message (with error):

HR will conduct training for new recruits at confernce room Mini Hall tomorrow.

(Spelling errors led to multiple clarification requests.)

Corrected version:

HR will conduct training for new recruits in Conference Room Mini Hall tomorrow at 10:00 AM.

NVivo insight

The Node Tree picked out keywords such as *professional*, *errors*, *image*, *clarity*, and *mistakes* to emphasize how proofreading is beneficial to both personal credibility and institutional reputation. The academic staff considered it as part of intellectual presentation and non-academic staff associated it with operational accuracy.

Theme 2: Message misinterpretation due to lack of proofreading

Key finding: Unproofread messages frequently caused misinterpretations, resulting in panic, confusion, and incorrect actions.

WhatsApp message examples

– Submit the assignment from Human Resources Office latest Tuesday

(Lecturers assumed it meant the upcoming Tuesday and submitted early.)

Corrected version:

Please submit the assignment from Human Resources Office by Tuesday, 26th September 2023 at 10:00 PM.

– Friday meeting confirmed

(Lack of a date led to assumptions; the meeting was actually the following week.)

Corrected version:

– Friday, 6th October 2023 – Budget Review Meeting confirmed at 3 PM at Mini Hall.
We will not present tomorrow's class

(Interpreted as class cancellation, while the intention was no student presentations.)

Clarified version:

Note: Students will not present during tomorrow's classes. The lectures will continue as usual.

NVivo insight

Text Search Query results indicated regular references to confuse, incorrect, meaning, and clarify, demonstrating misinterpretation was a result of both structural mistakes and a shortage of context. Matrix Coding found instructional consequences affected academic employees, while non-academic employees were affected by workflow interruptions.

Theme 3: Proofreading as context-sensitive behaviour

Key finding: Participants adjusted their proofreading habits depending on the message's formality, audience, and urgency.

WhatsApp message examples

– **Formal message (academic – proofread):**

Dear lecturers, please remember that students' research proposals are due this Friday, 5:00 PM...

– **Informal message (academic – unproofread):**

cnt make it today sorry

– **Formal message (non-academic – proofread):**

Please ensure all payment vouchers for July are submitted by Wednesday, 10 AM...

– **Informal message (non-academic – not proofread):**

seen tht, il do it tomoro

NVivo insight

Matrix Coding Query reflected explicit differences in tone based on audience. Academic employees were more consistent in their use of formal tone, particularly when communicating with students. NVivo's Diagram of Comparison of Codes indicated that insensitivity to context was associated with heightened potential for miscommunication and perceived lack of professionalism.

Theme 4: Emotional and social consequences of poor proofreading

Key finding: Errors in sensitive or hierarchical messages caused embarrassment, frustration, and strained relationships.

WhatsApp message examples

– *Please don't repeat that again.*

(Interpreted as a reprimand, though the sender intended to ask for repetition.)

– *You should mind you're tone in meetings.*

(Typo "you're" instead of "your" led to perceived sarcasm and conflict.)

NVivo insight

Word Tree Query for *I felt* brought forth intense emotional reactions like embarrassed, misunderstood, ashamed, and disrespected. Emotional impact was intensified in hierarchical scenarios (staff-to-supervisor), depicting how small mistakes can bring about large-scale interpersonal discomfort.

Theme 5: Communication efficiency and time waste

Key finding: Poor proofreading led to repeated follow-ups and clarification efforts, reducing communication efficiency and productivity.

WhatsApp message examples

– *Submit final presentation before next Wednesday*

(Lecturers requested clarification: “Do you mean this coming Wednesday or the next one?”)

Clarification sent: *Wednesday, 17th*

– *Bring the payment voucher to Mr. Said off by 3:00*

(Ambiguity led to confusion did “off by 3:00” mean “before” or “he leaves at” 3:00?)

NVivo insight

Cluster Analysis indicated this theme to be overlapping with Message Misinterpretation and Proofreading Habits, thereby supporting that minor errors were always initiating long chains of clarifications. Frequent NVivo keywords were clarify, resend, time-wasting, and confused implying resultant delays due to unnecessary errors.

Tab. 1. Theme frequency comparison summary

Theme	Academic Staff	Non-Academic Staff	Total
Proofreading and Professional Image	62	41	103
Message Misinterpretation	58	67	125
Context-Sensitive Proofreading	45	51	96
Emotional and Social Consequences	39	42	81
Communication Efficiency and Time Waste	40	49	89

Source: Author’s data collection

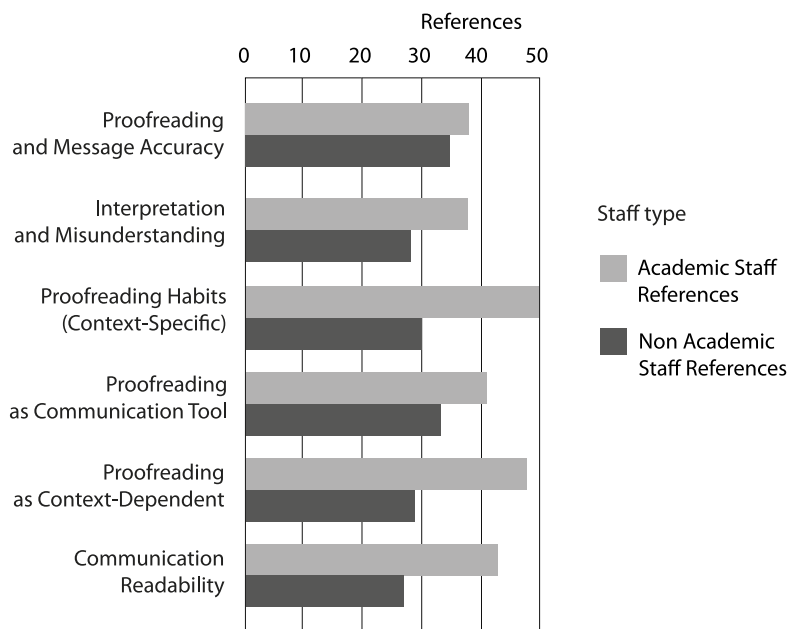

Fig. 1. Thematic Frequency of NVivo 12-Coded Data by Staff Type

Source: Data coded from NVivo 12.

Conclusion of NVivo analysis

The NVivo 12 analysis brings to surface how proofreading in mobile messaging is a complex social activity rather than a purely mechanical process. It affects how messages are written, read, and understood in professional and informal situations. The academic and non-academic employees all appreciate its significance most when errors cause misunderstandings, damage to reputation, or operational inefficiency. Such analysis is more detailed than summary charts and identifies deeper layers of interpretation of how language, context, and perception intermingle in digital university arenas.

Discussion of the findings

This part deals with the results of the NVivo 12-based analysis and how proofreading behaviour affects communication clarity, effectiveness, and meaning in WhatsApp group messaging among academic and non-academic employees in CBE-ALL-STAFF – Dar es Salaam campus. The discussion is rooted in Symbolic Interactionism, Communication Accommodation Theory, and Media Richness Theory and relates observed phenomena to mainstream theoretical contributions.

Proofreading as a reflection of professional image

The research shows academic staff pay closer attention to proofreading messages so as to uphold a professional image, particularly in contexts where formality and clarity are necessary (i.e., announcements and assignment reminders). This supports Symbolic Interactionism (Blumer, 1969), which argues people exchange and decode meaning through symbols – in this instance, well-proofread text conveys competence, credibility and professionalism. Non-academic staff also valued accuracy but were more concerned with getting a task done with clarity in instruction rather than managing impressions. This difference in focus implies occupational role has a strong effect on linguistic behaviour in virtual contexts. These findings are consistent with Geisler (2004) and Drouin and Davis (2009), who noted accuracy in writing affects the credibility of the author.

The Impact of Errors on Message Interpretation

Both academic and non-academic employees suffered repeated misinterpretation of messages due to basic proofing mistakes. This exemplifies a major shortcoming of lean channels like WhatsApp, which lack redundancy cues such as facial expressions and tone (Xenakis et al., 2022). As Media Richness Theory suggests, written messaging is most susceptible to ambiguity when linguistic accuracy is poor. The findings confirm prior research (Schnurr, 2024; Sibarani, Marbun, Hartati, 2024) emphasizing the significant impact of minor language mistakes especially in formal or task-related communication. Additionally, the emotional labour involved in resolving misunderstandings through clarification, re-explanation, or mitigation proves to be a hidden cost of poor proofreading in organizational contexts.

Contextual sensitivity and adaptive proofreading practices

An important insight is that proofreading is situation-dependent, with stricter adherence in formal or high-stakes situations (e.g., communication with supervisors or issuing deadlines) and relaxed norms in casual peer discussions. This aligns with Communication Accommodation Theory (Giles, Ogay, 2007), which suggests people adjust their communication based on audience, context, and expectations. This adaptive behaviour mirrors what Merriam and Tisdell (2016) noted that digital communication is shaped by context cues.

In this study, participants showed more linguistic care in formal or hierarchical settings. Notably, their proofreading habits were not only strategic but emotionally motivated – past experiences of embarrassment, shame, or confusion prompted greater vigilance. Emotional effects (Theme 4) reinforced context-sensitive proofreading (Theme 3). Those who faced reputational harm or tension from earlier mistakes reported increased caution in group interactions. Here, emotion served as a regulatory force for behaviour.

Emotional and reputational dimensions of proofreading

Proofreading errors caused emotional strain (e.g., embarrassment, shame) and sometimes harmed relationships, especially in hierarchical communications. These outcomes are consistent with Goffman's (1959) notion of "face work," where individuals manage their

social image in interactions. In text-based digital communication, where words substitute for tone and body language, proofreading becomes essential in preserving a positive image. Academic staff, in particular, were more sensitive to how mistakes might be perceived as unprofessional or incompetent. These insights echo Drouin and Davis (2009), who found that grammatical errors not only obscure meaning but also damage perceptions of the sender's intelligence or seriousness.

Time waste and communication inefficiency

A highly pragmatic outcome of poor proofreading was wasted time through clarification, repeated instructions, and interruptions in workflow. This confirms Krippendorff's (2018) point that clarity in communication minimizes transactional friction and enhances efficiency. Participants reported that unclear messages often led to redundant back-and-forth, delays in decision-making, and inefficiencies – particularly in administrative or student-facing tasks. These problems often fed into emotional frustration for the sender, who had to repeatedly explain or correct miscommunications.

Broader digital literacy implications

Interestingly, younger participants especially those in academic roles showed greater proofreading awareness in formal digital settings. This highlights generational differences in digital etiquette, shaped by familiarity with evolving tech norms and formal communication expectations. This aligns with Patton (2015), who noted younger professionals tend to adapt more easily to digital tools and their conventions. However, the study also reveals a broader gap in digital etiquette based on age, training, and role underscoring the need for institution-wide initiatives on digital communication literacy.

Conclusion and recommendations

Conclusion

The effects of proofreading on accuracy, clarity, and meaning of mobile messages in the CBE-ALL-STAFF – Dar es Salaam campus WhatsApp group were examined in this study through a qualitative data analysis conducted with NVivo 12. By surveying data gathered through interviews, focus group discussions, and message content analysis, it was determined that proofreading is much more than a matter of grammar formalities it is a communicative activity whose impact strongly dictates how mobile messages are received, interpreted, and reacted to in institutional digital spaces.

The major findings were that academic and non-academic respondents viewed proofreading to be useful in formal or high-stakes writing. Proofreading was associated with good professional image, reduced possibilities of misinterpretation, and greater credibility. Unproofread text resulted in confusion, emotional discomfort, loss of reputation, and inefficiency in information flow. It was also discovered that proofreading is a highly context-dependent process determined by formality of message, digital literacy, professional level, and generation norms.

NVivo 12 software was used to apply a layered thematic analysis to uncover deep insights into how academic faculty negotiate communicative digital norms. The results are important contributions to existing literature about mobile messaging, workplace communications, and literacy in an academic setting. With today's increasingly digital academic landscape, proofreading is more than a linguistic process but a demonstration of professionalism and intentionality in everyday institutional communications. Therefore, it should be embraced as a crucial competency in generating successful, respectful, and effective digital discourse.

Recommendations

Grounded on the findings in this study, various actionable recommendations are presented to advance professionalism and quality in mobile phone messaging, in particular in organizational WhatsApp groups.

To begin with, digital communications training has to be promoted. Institutions such as CBE should conduct regular workshops or short courses to train employees in developing skills in digital communications. Proofreading skills, audience sensitivity, and tone in professional messaging need to be taught in such training. Including digital etiquette in employee development initiatives will make employees more sensitive to how minor errors influence message perception and professional reputation.

Secondly, internal messaging guidelines must be established for consistency and clarity. CBE and institutions like it must establish formal WhatsApp protocol guidelines – especially for academic and administrative groups. These must indicate clearly what is expected in terms of tone, punctuation, grammar, and proofreading in formal announcements, assignment of work, and time-sensitive messaging.

Thirdly, context-dependent proofreading needs to be fostered. Casual discussions among team members may not be necessary to be edited much, but members must know that different contexts carry different requirements. Proofreading should be in line with how important a message is. Deadline reminders, reports, or assessments are examples of communications to be rigorously proofread. The flexible methodology lessens the possibility of mistake while professionalism will be sustained where it is most important.

Further investigation also needs to look at how predictive features autocorrect, speech to text, and predictive typing impact proofreading behaviours. Though designed to improve efficiency, these functions introduce errors unintentionally. Investigating their impact across ages and situations can uncover new problems and possibilities in digital messaging.

Lastly, the scope of the study should be extended beyond WhatsApp. While WhatsApp has a large user base, there might be habits and expectations in other platforms such as email, Microsoft Teams, or even in Telegram based on interface design, formality, and audience norms. Comparative studies across these platforms would provide wider insights into digital tools influencing proofreading and professionalism in communication.

References

- Barbour R. (2018), *Doing focus groups*, Thousand Oaks: Sage.
- Blumer H. (1969), *Symbolic interactionism: Perspective and method*, Berkeley: University of California Press.
- Braun V., Clarke V. (2006), *Using thematic analysis in psychology*, “Qualitative Research in Psychology”, vol. 3(2), pp. 77–101.
- Cohen L., Manion L., Morrison K. (2011), *Research methods in education* (7th ed.), London: Routledge.
- Creswell J.W., Poth C.N. (2018), *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (4th ed.), Thousand Oaks: Sage.
- Daft R.L., Lengel R.H. (1986), *Organizational information requirements, media richness and structural design*, “Management Science”, vol. 32(5), pp. 554–571.
- Drouin M., Davis C. (2009), *R u txtng? Is the Use of Text Speak Hurting Your Literacy?*, “Journal of Literacy Research”, vol. 41(1), pp. 46–67, <https://doi.org/10.1080/10862960802695131>
- García-Peñalvo F.J., Conde M.Á. (2015), *The impact of a mobile personal learning environment in different educational contexts*, “Universal Access in the Information Society”, vol. 14(3), pp. 375–387.
- Geisler C. (2004), *Analyzing streams of language: Twelve steps to the systematic coding of text, talk, and other verbal data*, London: Pearson.
- Giles H., Ogay T. (2007), *Communication accommodation theory*, [in:] B.B. Whaley, W. Samter (eds.), *Explaining communication: Contemporary theories and exemplars*, Mahwah: Lawrence Erlbaum.
- Goffman E. (1959), *The presentation of self in everyday life*, New York: Anchor Books.
- Junco R., Cotten S.R. (2011), *Perceived academic effects of instant messaging use*, “Computers and Education”, vol. 56(2), pp. 370–378, <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2010.08.020>
- Krippendorff K. (2018), *Content analysis: An introduction to its methodology* (4th ed.), Thousand Oaks: Sage.
- Marin L. (2022), *Enactive principles for the ethics of user interactions on social media: How to overcome systematic misunderstandings through shared meaning-making*, “Topoi”, vol. 41(2), pp. 425–437, <https://doi.org/10.1007/s11245-021-09792-9>
- Merriam S.B., Tisdell E.J. (2016), *Qualitative research: A guide to design and implementation* (4th ed.), San Francisco: Jossey-Bass.
- Miyake K. (2020), *Evolution of emoji and beyond: A diachronic observation of visual representations in Japanese mobile media*, “Bulletin of the Institute of Human Sciences”, vol. 22, pp. 1–15.
- Mlundi S. (2024), *Effectiveness of editing and proofreading skills in improving academic writing of law students*, “Anatolian Journal of Education”, vol. 9(2), pp. 159–170, <https://doi.org/10.29333/aje.2024.9213a>
- Moses K.B. (2014), *Mobile communication evolution*, “International Journal of Modern Education and Computer Science”, vol. 6(1), pp. 25–33, <https://doi.org/10.5815/ijmecs.2014.01.03>

- Mtega W.P., Malekani A.W. (2016), *Analyzing the usage of mobile communication among university staff in Tanzania*, "Information Development", vol. 32(3), pp. 646–656.
- Nobles S., Paganucci L. (2015), *Do digital writing tools deliver? Student perceptions of writing quality using digital tools and online writing environments*, "Computers and Composition", vol. 38, pp. 16–31, <https://doi.org/10.1016/j.compcom.2015.09.001>
- Patton M.Q. (2015), *Qualitative research and evaluation methods* (4th ed.), Thousand Oaks: Sage.
- Rosmi, Syamsir (2021), *The effect of integrity and professionalism on employee performance in digital era*, [in:] *Proceedings of the TIC 2020 – 3rd Tarumanagara International Conference*, Magelang: EAI, <https://doi.org/10.4108/eai.21-10-2020.2311846>
- Schnurr S. (2024), *Exploring professional communication: Language in action* (2nd ed.), London: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9781003379614>
- Sibarani C.V., Marbun W., Hartati R. (2024), *Feedback and literacy: Investigating the mediating role of ambiguity in texting communication*, *Fonologi: "Jurnal Ilmuan Bahasa dan Sastra Inggris"*, vol. 2(4), pp. 184–200, <https://doi.org/10.61132/fonologi.v2i4.1230>
- Sujinpram N., Wannaruk A. (2024), *Enhancing business email writing ability through the integration of genre-based approach and data-driven learning*, "International Journal of Instruction", vol. 17(3), pp. 255–274, <https://doi.org/10.29333/iji.2024.17314a>
- Tagg C. (2015), *Exploring digital communication: Language in action*, Abingdon: Routledge.
- Thurlow C., Brown A. (2003), *The language of texting: SMS and sociolects*, "Discourse & Society", vol. 14(1), pp. 123–145.
- Turner J. (2011), *Rewriting writing in higher education: the contested spaces of proofreading*, "Studies in Higher Education", vol. 36(4), pp. 427–440, <https://doi.org/10.1080/03075071003671786>
- Yin R.K. (2014), *Case study research: Design and methods* (5th ed.), Thousand Oaks: Sage.
- Verheijen L. (2013), *The effects of text messaging and instant messaging on literacy*, "English Studies", vol. 94(5), pp. 582–602, <https://doi.org/10.1080/0013838X.2013.795737>
- Xenakis I., Gavalas D., Kasapakis V., Dzardanova, E., Vosinakis S. (2022), *Non-verbal communication in immersive virtual reality through the lens of presence: a critical review*, "Presence: Virtual and Augmented Reality", vol. 31, pp. 147–187.

Paulina Kłos-Czerwińska <https://orcid.org/0000-0001-7889-7813>
The Jacob of Paradies University in Gorzów Wielkopolski
e-mail: paulinaklospaulina@gmail.com

Sign and meaning: from Plato and de Saussure to Derrida and Deleuze

Znak i znaczenie: od Platona i de Saussure'a do Derridy i Deleuze'a

Abstract

The article concerns the problematic of sign and meaning. It starts with Plato's explanation, which was to give rise to the tradition of Western metaphysics based on the dualistic divisions of logocentrism. De Saussure inaugurated the deconstruction of this approach based on the division of sign into signifier and signified, thus initiating linguistics. The most interesting versions of this problem are those of postmodernists, Derrida and Deleuze. The latter's proposition is crucial because it is constitutive not only of meaning creation but also of the whole process of subjective becoming, of which meaningful creation is the most important part. The article is aimed at the presentation of this transformation: from Platonian representation to the power of affective intensities, where the life of the subject depends not only on reason and the rational correspondence to the idea, but above all on the sensitivity of its internal absorption, creatively developed by its encounters.

Keywords: meaning, sign, sensitivity, affects, subjectivity, individuation

Streszczenie

Artykuł dotyczy problematyki znaku i znaczenia. Zaczyna się od platońskiego wyjaśnienia, które spowodowało powstanie tradycji zachodniej metafizyki opartej na dualistycznych podziałach logocentryzmu. De Saussure zainaugurował dekonstrukcję tego podejścia opartą na podziale znaku na znaczące i znaczone, tym samym tworząc językoznawstwo. Najbardziej interesującymi wersjami tego problemu są wersje postmodernistów: Derridy i Deleuze'a. Propozycja tego ostatniego jest kluczowa, ponieważ stanowi nie tylko o tworzeniu znaczenia, ale także o całym procesie stawania się podmiotowego, którego twórcza kreacja jest najważniejszą częścią. Celem artykułu jest prezentacja tej transformacji: od platońskiej reprezentacji do siły afektywnych

intensywności, gdzie życie podmiotu opiera się nie tylko na rozumie i racjonalnym odniesieniu do idei, ale przede wszystkim na wrażliwości jego wewnętrznego odbioru, twórczo rozwijanego przez jego spotkania.

Słowa kluczowe: znaczenie, znak, wrażliwość, afekty, podmiotowość, indywiduacja

Introduction: Plato

If we want to get to know a thing, it is necessary to have or to produce different experiences of this thing. These experiences may include perceptions, such as sensing, touching, smelling, or getting to know its name. Knowing is a most ephemeral experience, because its traces are not given to the senses but to the mind, which is not given in material form, too. Thus, we need to save these traces differently from feeling them in the senses. We have to write them down, to match signs to them, to save them in the form of meaning.

Knowing is a particularly ephemeral experience because how can we know the right name for a thing if this name is not bound to the thing, or at least not bound to it inseparably? What is it that connects a thing intrinsically to its name without producing a break, a scission between them? Socrates in the conversation with Cratylus in the Platonian dialogue states that it is the truth of this thing that is decisive with regard to whether the name is appropriate to a thing or not. This truth can also be treated as a natural given of a thing, that is why the relation of the name to its carrier (a thing) should be a natural relation. According to this assumption we do not need an arbitrary decision about what name to give to a thing, because each thing has its own, natural name that is attached to it on the basis of the truth of this particular thing. Thus, the truth about a thing constitutes its natural name, and the relation between the name and the thing is based on this truth. Socrates in Cratylus states: “Things are not relative to individuals [...] they must be supposed to have their own proper and permanent essence, they are not in relation to us [...] but they are independent” (Plato, 2008: 272). Thus, we “have the confirmation that not every way of connection between word and thing is the right way, so it is not the arbitrary convention that prescribes the name to the thing. There are right or wrong attachments and the right way is the natural way (Plato, 2008: 273). Elsewhere, I argue that:

The assumption that names of things are appropriate to each other is in accordance with the overall theory that Plato is an author. The theory states that we can find the truth about things because there exists an ideal for each thing, and even if the thing does not fulfill its ideal we can always compare it with its ideal form that is called “an idea.” In our everyday world we do not encounter the real truths about things, but we can have access to them in dialectical thinking: when we abstract things from their particularities we approach the *eidos* – the essence of a thing that does not change in time, is universal and distinct (Kłos-Czerwińska, 2012: 12).

In his analysis of the Platonian seminal distinctions with regard to sign and meaning, Hans-Georg Gadamer in his work *Truth and Method* specifies that convention, achieved by agreement and practice, determines the only unequivocal source of meaning in common usage. The opposite theory states that words and things belong to themselves on the principle of rightness (see: Gadamer, 2004: 547–548). So, the meaning of a thing is given

in its name. Another problem issuing from the relation of a name to a thing is exactly the problem of meaning. If a name is attached to a thing on the basis of the principle of rightness because names belong to things on the basis of the fact that they are part of these things – their indistinguishable truth about them – then the belonging of a name to the thing is called the meaning of this thing. The meaning assumes that ‘the name’ is found to be an element of its representative, so, we have here a certain ‘word-and-thing’ unity. Meaning is the revealing of this unity given in signs. So now, we need to resolve the problem of how signs are related to meaning, i.e. whether it is encapsulated in this unity of word and thing, or constituted in such a way, that they may create a certain unity of revealing signs and sentences in the form of a certain sequence called narration. This sequence is given in the passing of time, so we do not have here *eidos* given in the absoluteness of one definitive moment of time, but a certain sequence that is somehow provided to move along a vector of time. But, we may ask how to describe and understand this extrapolation of meaning in time? How can the meaning be produced if originally it was based on name and word given punctually? What to do to reveal this punctual moment into sequence or signification, if word and thing are given at the same time without any delay or distance between them? The answer is provided in the second great proposition of the understanding of this problem prepared by Ferdinand de Saussure, and this also inaugurates the inquiry into the problematic of sign and meaning called linguistics.

De Saussure and sign

Ferdinand de Saussure was born in 1857 and died in 1913. In 1916 his seminal *Cours de linguistique générale* was published posthumously. According to many writers he provided “a theoretic foundation to the newer trend in linguistic study” (de Saussure, 1959: XI). He observed that “language is a self-contained system whose interdependent parts function and acquire value through their relationships to the whole” (de Saussure, 1959: XII). However, the language for de Saussure is [also – P. K-C.] both a social product and a collection of conventions, “it belongs [hence – P. K-C.] to the individual and to society” (de Saussure, 1959: 9). “It is created in such a way that mental facts (concepts) are connected in the brain of a person with representations of the linguistic sounds (*sound-images*) which are used by this person to express intended meaning” (Kłos-Czerwińska, 2012: 17).

De Saussure’s theory is vital from the point of view of the logocentric, ‘word-and-thing’ unity writings of Plato, because it extricates the stable, substantial sign that is punctually given to a thing in the absolute moment of time from itself. De Saussure introduces the division into signified and signifier, a division that takes the original ideal *eidos* out of itself and introduces it into the passing of time, revealing the meaning construction called signification. Thus, from this moment we cannot only talk about the punctual and momentary ‘word-and-thing’ unity, but also about the meaning construction revealed in the passing of time in the form of traces.

Signification according to de Saussure “is defined as an internal measure of the difference between signs” (Sanders, 2006: 79, cited in: Calo 2021: 268). However, de Saussure

is still mostly interested in language treated as *langue* rather than *parole* and “the true and unique object of linguistics [for him – P.K.-C.] is language (*langue*) studied in itself and for itself” (Saussure, 1959: 232, cited in: Calo, 2021: 267). For this reason we can “argue [after Deleuze – the writer that will be described in the next section of this article – P.K.-C.] that the Saussurian model severs the subject of language from the subject of practice. By severing language from actual speaking, writing and reading, language is stripped of its sociality” (Calo, 2021: 269). Originally, de Saussure didn’t treat language in this way. The division into signified and signifier was planned to move the sign out of its stabilization in order to give it more power to produce new significations. This aspect of the production of meaning was underlined by another acclaimed writer and philosopher, Jacques Derrida. His deconstruction both of the unity of a sign and of the unequivocal divisions made by de Saussure undermined the classical approach to the production of meanings, the understanding of the originality of the ‘image-sound’ introduced by de Saussure and the notion of cognition based on the stable content of meaning. Instead, Derrida introduced the production and the process into the middle of the phenomenological ‘*eidos*’.

Derrida and the production of meaning

Jacques Derrida was born in Algeria in 1930. One of his main works is *Writing and Difference* (1967). In the first chapter of this text he explains the necessity of the insertion of force into the process of meaning creation. As a result of this enterprise the notion of signification starts to play a crucial role in the process of creation. At the beginning of his analysis he refers to the traditional understanding of the sign and meaning, where they are predominantly treated as conclusively constituted and constructed. In contrast to this approach, Derrida states that “form fascinates when one no longer has the force to understand force from within itself. That is, to create” (Derrida, 2009: 3). That is why it is worth introducing force into the problematic of meaning creation, which is exactly what Derrida does. In his approach force constitutes the moment of meaning creation, and the process in which it appears and works can be called signification.

In Derridian texts the problematic of meaning is moved in a different direction, connected with production and creation. It is realized by the particular exchange of the origins of sign production. Derrida chooses here to focus not, as in de Saussure, on the sound-image of sign, but rather on the continuous, in black ink, production on paper, called writing. It is then much more intuitive to understand what is on his mind when he mentions the supplement – the leftover of signification in the form of words and sentences given in ink. “To write [for Derrida – P. K.-C.] is to know that what has not yet been produced within literality has no other dwelling place [...]. Meaning must await being said or written in order to inhabit itself, and in order to become, by differing from itself, what it is: meaning” (Derrida, 2009: 11). It is creation in its constant process that surprises the writer¹. He

¹ “The writer’s thought does not control his language from without; the writer is himself a kind of new idiom, constructing itself” in: Merleau-Ponty, 1964, cited in: Derrida, 2009: 11.

finds himself submerged in words that have no other origin than that which he is the author of. It is not a sign that conveys meaning. It is rather the constant process of production that creates it: the author does not have the thoughts previously, before attaching proper sounds to them and finally expressing them. It is the language itself that takes him by surprise and carries constantly new meaning within itself. Thus, it is not the writer that is the author of thoughts: it is the language that speaks through him. Derrida states that this happens because “writing is inaugural, in the fresh sense of the word, that it is dangerous and anguishing. It does not know where it is going, no knowledge can keep it from the essential precipitation toward the meaning that it constitutes and that is, primarily, its future” (Derrida, 2009: 11). And what is more, the future is not pre-given in the form of signs and words, but is constantly open, and the forthcoming meaning exceeds all subjective expectations; that is why, as Derrida states, there is no ready, awaited Book given somehow in advance, whose meanings must merely be actualized by statement or writing. The future of production is open and unexpected: “To write is not only to know that the Book does not exist and that forever there are books, against which the meaning of a world not conceived by an absolute subject is shattered” (Derrida, 2009: 10). This is the lost certainty, “this absence of divine writing” (Derrida, 2009: 10) that speaks through this language devoid of any grounds, of the origin: the first is always already constituted by the second.

In the Derridian approach formulations of certain premonitions of other more contemporary versions of the understanding of the notions of sign and meaning also appear, where not only presence and Being, nor only process and future are concerned. Derrida still thinks that “the attempt-to-write poses itself as the only way out of affectivity. A way out that can only be aimed at, and without the certainty that deliverance is possible or that it is outside affectivity. To be affected is to be finite: to write could still be to deceive finitude, and to reach Being” (Derrida, 2009: 14). For other writers, however, writing is not only “the impossibility of its ever being present, of its ever being summarized by some absolute simultaneity or instantaneousness” (Derrida, 2009: 15). It is not also that “the inside of the text will always have been outside of it” (Derrida, 2010: 347), because here a new category of understanding will be introduced, the category of “in-between-ness”, inaugurated in the discourse on sign and meaning by Gilles Deleuze.

Deleuze and affective meaning

Gilles Deleuze was born in 1925 and died in 1995. In 1968 one of his main works, *Difference and Repetition* (2010) was published. The category of ‘in-between-ness’ is connected in Deleuzian writings with the problematic of affects and is based on a transformation of the Spinozian notion of *conatus* (see: Deleuze, 1968; 1988; 2014). Spinoza talked about exerting an affective influence while simultaneously being under its influence. *Conatus* concerns this space of ‘in-between-ness’ of affecting and being affected.

This emphasis on the space of ‘in-between-ness’ is characteristic of philosophy after the affective turn, that was prepared by the Deleuzian approach, which blurred the distinction

between subject and object, not only on the epistemological level of subjective development but also on the level of ontology, where the becoming of the subject starts. We could not talk about the becoming of the subject at all without this remarkable shift from the classical dualistic divisions in philosophy and linguistics into more inclusive solutions that prepared the ground for sensitivity as the origin of the transformation of the subject. So, the problematic of sign and meaning also had to take a completely different form: in 20th century poststructuralism and deconstruction it became neither knowledge about stable essences or ideas nor about their relation as a yardstick to the everyday experience of objects. It was therefore no longer about the correspondence of the sign and meaning based on the category of truth. So, we cannot talk here about representation taken as a simplification, but nor can we talk about representation taken as an addition of qualities to the object, either: objects could not be anything more than what was represented in the meaning. Thus, the meaning had the force of explication, but also a reduction and determination. In the 20th century's critical versions of poststructuralism and deconstruction this approach was totally inverted. Derridian and Deleuzian theories since then have not encapsulated the meaning of the object in the form of representation. The object could not be 'represented' in this way, so it could not amount to a set of clearly delineated meaningful qualities on the basis of the representative correspondence. Since then, the object is also that which is more than what is expressed about it. So, the object was not the idea represented by meaning, enclosed in it. In Derridian and Deleuzian theories the object is constructed from everything that is in relation to it. Thus, it cannot be strictly determined, rather, it is overflowing with meanings that can never be completely and totally expressed. Whenever we want to say something about an object – we cannot express its meaning completely, because this meaning is infinite – it is in cooperation with too many other elements of its surrounding fields to be able to be completely expressed. This overdetermination appears as a result to be its underdetermination. There exist no clearly delineated fields or spaces belonging to these objects that can be easily expressed in the wake of these relations. We can say nothing about the separated objects, nor about distinct subjects, because their fields are intermingled and one cannot exist without the others. This rule that governs acquiring knowledge and creating meanings is called 'the participation in the surrounding *milieu*' and was introduced into the philosophy by Jacob von Uexküll (2010). The term was originally called *Umwelt*. The consequence of the introduction of this term into the area of meaning creation and the meaning of being is that one is created or produced in the surrounding of the other's *milieu*. None of them can be created separately. This idea is crucial for the area of semiotics and meaning creation in 20th century poststructuralism and deconstruction.

The working of the principle of participation in one's own *milieu* is also visible in the idea called *autopoiesis*. This was introduced into the theories of ontoepistemology by Francisco Varela and Humberto Maturana in their seminal work *The Tree of Knowledge: The Biological Roots of Human Understanding* (1987). Autopoiesis is a mechanism visible in the working of the nervous system, whose "most crucial property [...] is operational closure" (Maturana, Varela, 1987, cited in: Foley, 2009: 9). It assumes that "the results of its [nervous system] internal processes are more of its own internal processes" (Foley, 2009: 9). Another researcher explains this mechanism in such a way:

In earlier times, we could usually judge machines and processes by how they transformed raw materials into finished products. But it makes no sense to speak of brains as though they manufacture thoughts the way factories make cars. The difference is that brains use processes that change themselves – and this means we cannot separate such processes from the products they produce. In particular, brains make memories, which change the way we'll subsequently think. The principal activities of brains are making changes in themselves. Because the whole idea of self-modifying processes is new to our experience, we cannot yet trust our commonsense judgments about such matters (Minsky, 1986: 288, cited in: Foley, 2009: 9).

In the same way we cannot separate the meanings from the *milieu* in which they appear. The autopoietic mechanism may be visualized by the metaphor of a couple dancing:

While dancing, the couple may be seen to be continually responding to the environment and altering their behavior according to its changes, for example, speeding up or slowing down in changes to the rhythm, adjusting their feet to bumps in the floor, etc. But, in fact, the range of behavior available to them is strictly constrained by the requirements on coordination of sequential movements during the dance [...]. Like the dancing couple the nervous system is constrained by its present state to a range of possible subsequent states; not just any subsequent state is possible [...]. Thus, what counts as the 'environment' for the purposes of the sensory receptor cells emerges from the world only through the present organization of the organism's nervous system, which, of course, is partly a function of its history of previous organizations. The 'environment' does not exist as an object of cognition apart from the state of operational closure of the nervous system; it is not pre-given (Foley, 2009: 9–10).

In the same way the world of objects is not pre-given before the meanings appear on the basis of the representative correspondence; their meaning is enacted on the basis of the *milieu* in which they appear and on the basis of the history of their previous organizations. These organizations, on the other hand, are the history of all the relations and processes in which the subject was involved. Autopoiesis is thus written as “the history of the recurrent interactions between organism and environment” (Foley, 2009: 10) based on the principle of participating in other's *milieu*, and this leads to meaning creation as a result of processual transformations of the becoming being.

Following this, we can assume that autopoiesis is a mechanism that also explains the process of meaning creation. This change of the paradigm is particularly visible in the works by Deleuze. In his work we do not have any stable and static movement from one meaning to another. We experience rather multiple, continuously organized lines of flight that take part in the creation of meanings which are not clearly distinguished from their surroundings. Many paths of meaningful traces of different meaningful processes are included in these mechanisms of objectification of the elements of internal, subjective discourse. We can witness here another important transformation of the classical approach to the problematic of sign and meaning: we are witnesses of the transference from the ontoepistemology that is responsible for the explanation of meaning creation by the subject to ontogenesis that constitutes this creation and assumes that the sources of the meaning lie in the sensitivity of the subject, not only in his rational approach to learning. Ontogenesis means also that this sensitivity is acquired in the constant process that does not

distinguish between ratio and emotion, between subject and object or between exerting affective influence and being under the influence of it. It assumes that the majority of processes taking part in meaning creation happen in this sphere of “in-between-ness”. Thus, ontogenesis of meaning becomes based on the ontology of relations and being becomes the individuation involved in it.

Individuation

What is this individuation mentioned above? Deleuze explains that it is the becoming of meaning, but we should understand that creation does not stand for something that appears from nowhere, it has to be somehow inaugurated. Most usually something new has to be introduced into the system to inaugurate the transformation of processes and the creation of new meanings. This new element must be elaborated and assimilated in order to enter the history of the creation processes called individuation. Deleuze explains that it is the encounter that is responsible for the inauguration of meaning creation. Encounter comes from outside, but is, nevertheless, experienced internally, which causes internal reactions that take the shape of different changes in tensions, rhythms or spacing of this internal sphere. All these relations of power and strength may be treated as different forces of affects, that are still somehow unexpressed, undetermined, not delimited. We need the processes of creation to bring these affects outside of this internal space to make them explicit. Then we can call them the elements of the objective, external, understandable discourse. Without this objectification of these internal affects they would stay as an unexpressed chaotic mass of experience. To have meanings we have to dramatize this internal affective space in order to bring it closer to the surface of discourse. Barker states that “dramatization [is a – P.K.-C.] production of internal space [...]. This internal space is an organization of signs” (Barker, 2016: 101) and further “signs are fundamental to Deleuze’s philosophy, and to dramatization, because they bring together an ‘object’ and a ‘meaning’, or in Deleuze’s terms an Idea and an intensity” (Barker, 2016: 103). Thus, dramatization and intensity become the most important notions of the 21 century’s theories of individuation.

Conclusion

In the changing paradigm of meaning creation, individuation plays the most important role: Deleuzian dramatization leads to the creation of meaning through the intensification of different internal affective rhythms, tensions or relations in order to bring them to the surface of discourse – then they stop being the process of creation under problematization and become the part of the surrounding *milieu*. The subject, and the meaning of the subject, appear as the continuous history of the becoming of their different traces and the interrelations between them. All this happens in the sphere of “in-between-ness”, where nothing is clearly delineated and separated as in the Western tradition of philosophy

since Plato. Deleuze states that the only source of the creation of meaning is not the resemblance of an Idea, but the dramatization of the internal, affective space inaugurated by the encounter with something new, something alien to the system, which, as a result, instigates changes in this system. The result is the flowing process of meaning creation based on learning of sensitivity to new becomings, rather than on representing something that already exists, namely, an object. Thus, the Deleuzian attempt to grasp the ontogenetical character of meaning creation reveals crucial assumptions about the way in which the subject and object are reunited after a few thousands of years of the logocentric approach in ontology and epistemology. Subject and object are reunited because they take part in one and the same process of creation which is the process of becoming a being, called individuation. External, transcendental signs intermingle here with internal affective forces and both sides participate in the stimulation of sensitivity in order to produce objectified meanings.

In comparison with other theoretical stances presented here, the Deleuzian approach seems to be the most radical one. In his subversion of the traditional ways of getting knowledge about the world and the subject, one point visibly marks the difference: the process of individuation based on the dramatization of intensities. This process is treated as the gate to the creation of meaning. Nothing is unnecessary here: ontogenesis constitutes a method for the approach to the becoming of being, and its sources, signs and affects inspire us to further inquiry into the domain of sensibility. Meaning is thus treated mainly as a result of an engaged, sensitive approach to the world and the subject's surrounding *milieu*. Deleuze invites us to an experience that creates meanings. This holistic approach to this problematic surely has to be taken into account. This article was planned to present the relations between sign and meaning and the changing history of its understanding from the linguistic and philosophical point of view. It can also be read as an invitation to such a holistic approach to this problematic, as well as the recapitulation and extrapolation of the problems mentioned.

References

- Barker J. (2016), *Love, Language and the Dramatization of Ethical Worlds in Deleuze*, "Deleuze Studies", vol. 10(1), pp. 100–116.
- Calo S. (2021), *Semio-Pragmatics as Politics: On Guattari and Deleuze's Theory of Language*, "Deleuze and Guattari Studies", vol. 15(2), pp. 266–284.
- Deleuze G. (1968), *Spinoza et le problème de l'expression*, Paris: Minuit.
- Deleuze G. (1988), *Spinoza. Practical Philosophy*, San Francisco: City Lights Books.
- Deleuze G. (2010), *Difference and Repetition*, London, New York: Continuum.
- Deleuze G. (2014), *Spinoza: filozofia praktyczna*, Warszawa: Wydawnictwo naukowe.
- Derrida J. (2009), *Writing and Difference*, London and New York: Routledge Classics.
- Derrida J. (2010), *Dissemination*, New York: Continuum.

- de Saussure F. (1959), *Course in General Linguistics*, New York: Philosophical Library.
- Foley W.A. (2009), *Anthropological Linguistics. An Introduction*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Gadamer H.-G. (2004), *Truth and Method*, London, New York: Continuum.
- Kłos-Czerwińska P. (2012), *Próba lingwistycznej i antropologicznej analizy społecznych tożsamości w praktykach pisarskich logocentryzmu i dekonstrukcji*, Wrocław: unpublished materials.
- Maturana H., Varela F. (1987), *The Tree of Knowledge: The Biological Roots of Human Understanding*, Boston: New Science Library.
- Merleau-Ponty M. (1964), *An Unpublished Text*, [in:] J.M. Edie (ed.), *The Primacy of Perception*, Evanston: Northwestern University Press, pp. 8–9.
- Minsky M. (1986), *The Society of Mind*, New York: Simon and Schuster.
- Plato (2008), *Cratylus, Phaedrus, Phaedo, Republic, The Seventh Letter*, [in:] *Plato: Middle Dialogues*, London: Forgotten Books.
- Sanders C. (2006), *The Cambridge Companion to Saussure*, Cambridge: Cambridge University Press.
- von Uexküll J. (2010), *A Foray Into the Worlds of Animals and Humans: With a Theory of Meaning*, Minneapolis/London: University of Minnesota Press.

Sevinj Ibadulla Salimova <https://orcid.org/0000-0002-1800-8372>
Azerbaijan University of Languages
e-mail: salimovasevinc00@gmail.com

Different ways of term formation in modern English and Azerbaijani languages

Różne sposoby tworzenia terminów w nowoczesnym języku angielskim i azerskim

Abstract

The article examines term formation in English and Azerbaijani, highlighting how rapid scientific and technological progress drives the creation of new terminology. As each discipline develops, specific terms emerge, enriching the scientific lexicon and shaping the style of academic discourse. Terminological vocabulary reflects concepts from diverse areas such as technology, production, agriculture, economy, literature, and art. Continuous societal and scientific advances foster the renewal of this lexical layer, with specialized vocabulary expanding faster than general vocabulary. A comparative analysis shows that enrichment of terminology in both English and Azerbaijani follows similar sources and methods, ensuring parallel growth of their terminological systems.

Keywords: terms, scientific style, concept, science, linguistic units, enrichment, layer

Streszczenie

Artykuł analizuje proces tworzenia terminów w języku angielskim i azerskim, wskazując, że szybki rozwój nauki i technologii sprzyja powstawaniu nowej terminologii. Wraz z rozwojem poszczególnych dyscyplin pojawiają się specyficzne terminy, które wzbogacają leksykę naukową i kształtują styl dyskursu akademickiego. Słownictwo terminologiczne odzwierciedla pojęcia z różnych dziedzin, takich jak technologia, produkcja, rolnictwo, gospodarka, literatura czy sztuka. Ciągły postęp społeczny i naukowy sprzyja odnawianiu tej warstwy leksykalnej, przy czym słownictwo specjalistyczne rozwija się szybciej niż ogólne. Analiza porównawcza

pokazuje, że wzbogacanie terminologii w języku angielskim i azerskim opiera się na podobnych źródłach i metodach, co zapewnia równoległy rozwój ich systemów terminologicznych.

Słowa kluczowe: terminy, styl naukowy, koncepcja, nauka, jednostki językowe, wzbogacenie, warstwa

Introduction

Terms and professional vocabulary used by people working in the same profession stand out for their socially limited use. Terms and professional words are given in explanatory dictionaries with the “special” sign, and sometimes it is indicated which field the word belongs to: physical, economic, mathematical, etc. Each field of knowledge has its own terminological system.

Recently, research has been carried out in the field of terminology, and terms existing in the languages of different countries occupy a special place in these studies. It should also be noted that in terminological studies, different explanations and definitions of the boundaries of some terms in this field are given. Certain misunderstandings and disagreements between researchers are evident in the written academic works. One of the main reasons for the emergence of these problems is that each language has its own terminological dictionary. This is natural, as different languages have different terminological rules and these rules depend on the development of the thinking of the people to whom they belong, and the course of their social life.

The word “term” that is more commonly encountered in terminology is derived from the Latin word “terminus” (boundary, limit, extent). The meaning of this word is explained in various ways. For example, in the *Explanatory Dictionary of the Azerbaijani Language*, it has two meanings: 1. a word (or phrase) that represents; a term. 2. In logic: a constituent element of a judgment (subject and predicate). Each scientific field has its own specific terms. For example, in mathematics (also in geometry): equation, cosine, tangent, cube, fraction, denominator, speed, integral, differential, percentage, angle, triangle, square, etc.; in physics: atom, electric current, acceleration, force, optics, etc.; in chemistry: nitrogen, iodine, sulfur, etc.; in history: feudalism, capitalism, revolution, absolutism, etc.; in literature: drama, genre, lyric, poem, short story, essay, novel, play, epithet, novella, folklore, etc.; in geography: continent, landmass, delta, ocean, bay, etc.; in economics: audit, bank, market, exchange, bonus, business, budget, capital, inflation, devaluation, etc.; in linguistics: vowel, consonant, noun, lexicon, subject, verb, syntax, adverb, particle, archaism, intonation, dialect, inversion, address, modal words, etc.

A number of linguists have conducted research to find answers to questions such as what is a term? What do terminological combinations mean? What are a terms’ functions? And what place does a term occupy in the lexical and stylistic system? (Viktor Vinogradov, Grigorij Vinokur, Aleksandr Reformatsky, Olga Akhmanova, Fedot Filin, Vladimir Leychik, Vladimir Danilenko, Boris Golovin, Aleksandr Gerd, Aleksey Moiseev, Vladimir Tatarinov, Pavel Denisov, Tatyana Kandelaki, Aleksandra Superanskaya, Sergey Grinev, Mammad Gasimov, Hasrat Hasanov, Sayali Sadygova, Irina Kobozeva, Mehriban Huseynova, Gunel Yunusova, Lyudmila Buyanova, Natavan Huseynova, Svetlana Kazarina, etc.).

The issue of revealing the main features of a number of terms existing in the language necessitates research in both the terminological and linguistic fields, making this process one of the most urgent tasks of linguistics.

Findings

In the Azerbaijani language terms are enriched both at the expense of the internal capabilities of the language and with words borrowed from other languages. In the Azerbaijani language, terms are created by the following methods:

1. Semantic method.
2. Morphological method.
3. Syntactic method.
4. Method of abbreviation and shortening of words (abbreviation).

Huseynova & Yunusova point out that terms in English can be formed by means of common word stock, by means of semantic change as well as by means of special affixes, e.g. ultra-violet, transplant, antidote (Huseynova, Yunusova, 2019: 53).

The enrichment of the vocabulary of a language through the semantic method is associated with changes in the meaning of words used in the language. There are two types of changes in the meaning of words: 1) a complete change in the meaning of a word; 2) the acquisition of a new meaning while maintaining the basic meaning of a particular word.

Word creation by semantic method is realized due to qualitative changes in the language. Thus, one word plays a major role in enriching the vocabulary of the language by expressing different meanings. Term creation by semantic method is widespread in the field of terminologies of many languages, including Azerbaijani and English. At the same time, term creation is noticeable in different forms at different stages of the development of the terminological system. According to the changes occurring in the meaning of common words, the most active period of their transformation into terms coincides with the period of the formation of a new terminological system. That is, terms are created based on existing words, and these words acquire new meanings in addition to their own.

For example, in the terminology of the English and Azerbaijani languages, benefit-fayda (profit, income), abundance-bolluq, work-iş, farm-ferma, fashion-moda, hire-muzd, fee-qonarar, labour-əmək, market-bazar and many other words. The given words are terms related to the field of economics. Thus, they were taken from common words that existed in the language at the beginning of science of economic and turned into terms by gaining additional terminological meaning.

We see that the emergence of new terms by changing words from a semantic point of view is not without reason. Often, new words are not created to name new concepts that have emerged due to the development of scientific and technological progress, but the meaning of the existing word in the language is changed and used to express this or that concept. If one of the common words in a language becomes a scientific-technical term, it carries a certain meaning in the system of terms, or to put it more simply, that word acquires a new meaning in addition to its previous meaning.

Terms belonging to a certain field of science can change their semantics and enter the scientific and technical system of another field based on external similarity or functional similarity. For example: Act-1) work, action, event; 2) decree, decision, verdict; 3) a document confirming an event; 4) a scene of a theatrical performance; 5) a solemn meeting in schools.

In order to name newly emerging concepts in the modern Azerbaijani and English languages, new shades of meaning are added to the words and expressions used in the active lexical layer of the language throughout our history. This is an undeniable factor that other term formation methods in the language are not enough to express a large number of newly emerging concepts, and therefore using the polysemy of words existing in the language is considered an effective and simpler way. For example, there are some words that are already available in the language, which are used in military terminology to express separate military concepts: in English, *division*, *section*, *key*, *nest*, *eye*, *comb*, etc. in Azerbaijani *ağız*, *bölmə*, *yuva*, *daraq və s.* To understand the content expressed by such terms more clearly, it is enough to pay attention to the explanation of some of them. The general meaning of the word ‘ağız’ is given in the *Explanatory Dictionary of the Azerbaijani Language* as located on the lower side of the faces of humans and animals, between the lower and upper jaws, permitting the human/animal to eat and drink and to produce sound. This explanation refers to the original meaning of the word ‘ağız – mouth’. One of the other new meanings derived from this basic meaning is explained as the military term “the side on the front of firearms where the bullet comes out” (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, 2006: 12). This was one of the basic examples of expressing a certain concept by changing the semantics of an already existing word without creating a new word.

Discussion and results

Term creation by the morphological method is one of the main methods in term creation in English and Azerbaijani languages. Both Azerbaijani and foreign scholars have discussed the productivity of term creation in this way in their academic works. The main essence of term creation by morphological method is the creation of a new meaningful word by adding word-forming (lexical) suffixes to the root of the word existing in the language. For example: *balıç-çı*, *çeçme-çı*, *ğaq-ış*, *ğat-ığ*, *art-ığ*, *tez-lik*, etc.

İkram Ziyad oğlu Qasimov writes about the morphological method in term creation stating that “there are wide opportunities for the creation of terms by morphological method in the modern Azerbaijani literary language. Currently, up to fifty suffixes are used when creating terms in the Azerbaijani language” (Qasimov, 2017: 54).

The process of creating new terms by morphological method in the modern Azerbaijani language has always been productive. For example: through the use of the suffix *-çı*. Suffixes are considered one of the most productive in the process of term creation. Suffixes participate in the creation of new terms by being added not only to national words, but also to words borrowed from other languages. By means of the mentioned suffixes, a sufficient number of terms have been created in the Azerbaijani language, expressing

both individual professions or specialties, as well as a certain position held by any individual in society: *döyüşçü, siyasətçi, çörəkçi*, etc.

The four-variant suffix *-lıq*, due to its characteristic semantic features, plays an important role in the formation of new terms by closely participating in the word creation process in the Azerbaijani language by joining separate parts of speech. These suffixes participate in the creation of terms belonging to many meaning groups: *məhsuldarlıq, suverenliq*, etc.

Another productive suffix *-ma* is also one of the productive suffixes. This suffix is added to verbs, creating terms that denote names. Some researchers call the words formed using this suffix nouns formed from verbs. According to its origin, the suffix *-ma* is derived from the infinitive suffixes *-maq, -mek*.

In the modern Azerbaijani language, the main part of the term creation through word formation is covered by terms formed from verbs. These terms are formed by adding various word formation suffixes to the end of the simple root consisting of a verb. Since words denoting action are distinguished by their semantic richness and activity in word formation, such word formation terms also complete a very large part of the terminological lexicon of the language in terms of quantity. Even Natavan Hüseynova noted that there are 22 suffixes that form nouns from verbs based on this. Example: *böl-ük, vur-üg, çap-ıg, dara-g, yürü-sh, bak-ış, sat-ış, at-ım, uç-ush, sil-gec, suz-gec, sina-g, qosh-ma, döy-ush*, etc.

In the Azerbaijani language, terminological-lexical units are also created through borrowed suffixes, and they are quantitatively few. We can give the following examples of such suffixes: *-gah (nişgah), -il-vi (nizami, sınavi), -dar (havadar), -anti (anti-raket)*, etc.

Regardless of the language in which they are used, all terms formed by morphological methods in Azerbaijani are structurally formed by the “root + lexical suffix” scheme. Hüseynova notes about word-forming suffixes: “Since their main role is to create a new word from one word, they are of great importance in the language. These suffixes are considered one of the main factors in the development of the language, that is, in the increase and enrichment of the vocabulary due to newly formed words. Most of the newly formed words in the vocabulary of the modern Azerbaijani literary language were formed only due to these suffixes” (Hüseynova, 2008: 26).

In addition to the Azerbaijani language, the creation of new terms in this way is often found in English. The lexical suffixes *-er/-or* in English are among the most actively used in morphological term formation. The main external form of such terms consists of this structure: the root – 1) verb; 2) noun + suffix *-er /or*”. For example: *baker, mountaineer, carrier, waiter*, etc.

In the term formation of the English language, there is also the suffix *-ist*, which is synonymous with the suffix *-er/-or*, which expresses the concept of “executor of action”, which can be found in several terms. For example: *excursionist, absolutist, abolitionist, tourist*.

The *-ing* lexical suffix used in English has two meanings: 1) to name processes: *boarding, booking, caravanning, outing*; 2) to name the results of processes: *hiking, touring*.

The suffix *-tion*, which forms a noun from a verb, is also used as a synonym for the *-ing* suffix. For example: *animation, accommodation, transportation, reservation, allocation*.

The facts show that terms belonging to different categories are created through each of the synonymous lexical suffixes used in the term creation of the English language. For example, if we look at the examples we have shown above, we will see that while the suffix *-ing* creates terms that reflect the continuity of the action and the completeness of the process, the suffix *-er/-or* creates terms that indicate the performer of the action.

In the morphological term creation of the English language, along with productive suffixes, there are also unproductive suffixes: *-al* (*arrival*), *-ure* (*departure*), *-ity* (*hospitality*), etc. Thus, from the conducted studies, it can be concluded that morphological term creation is widely used in most languages and enriches the language.

According to Irina Arnold, the methods of creation of terms in the English language are:

1) Terms created by clipping, ellipsis, blending, abbreviation: *translator receiver* → *transistor* → *trannie*, *cybernetic space* → *cyberspace*, *education entertainment* → *edutainment*, *television text* → *teletext*, *ecological architecture* → *ecotecture*, *extremely low frequency* → *ELF*, *biological electronic* → *bionic*.

2) From the combination of words borrowed from Latin and Greek: *aerodrome*, *aerodynamics*, *cyclotron*, *microfilm*, *telegenic*, *telegraph*, *thermonuclear*, *telematics*, *supersonic*.

3) Loanwords taken from other terminological systems within the same language. For example, terms taken from linguistics: metaphor, metonymy, synecdoche and others (Arnold, 1986).

As we know, all existing terms have their own sources, so the sources of the formation of terms in the Azerbaijani language can be divided into the following groups:

1) Terms that arose due to the internal capabilities of the language.

2) Terms of Arabic and Persian origin (e.g. *həndəsə*, *cəbr*, *qanun*, etc.).

3) Terms taken from various European languages (*balance*, *embargo*, etc.).

There are numerous loanwords in the Azerbaijani language. If at the beginning of the 19th century the number of words that passed from Russian or through Russian to Azerbaijani was small, this process has gradually intensified. It should be noted that the source languages of these words were mainly European languages. All this is related to the social and economic changes that occurred with historical events. Nadir Məmmədli writes about this: "Terms have mainly passed into Russian from Greek, Latin, French, Italian, Dutch, German, English, Spanish" (Məmmədli, 2017: 48).

From here it becomes clear that the loanwords in the modern Azerbaijani language have been taken from the following sources. 1) from Arabic; 2) from Persian; 3) from Russian; 4) from other languages (Greek, English, Latin, Italian, French, German, etc.) through Russian.

Although most of the terms used in the Azerbaijani language are of loanword origin, there are also terms of national origin. Terms of national origin are more related to humanitarian fields such as linguistics, literary studies, history: adjective, definition, angle, etc. Most of the terms borrowed from European languages have both international characteristics and are used as in the source language: bank, dividend, etc.

Currently, a rapid increase in the number of loanwords from European languages is observed. Nowadays a large number of words borrowed from Latin are used in international relations, interstate relations, diplomatic documents and correspondence in English.

Diplomatic terms are directly borrowed from the source language, that is, from Latin. For example: *de facto*, *status quo*, *verbatim*, etc.

In English, words of Greek origin can be found in many fields of modern science, for example, medicine, economics, and especially linguistics, for example: *antonym*, *archaism*, *dialect*, *etymology*, *euphemism*, *homonym*, *homophone*, *hyperbole*, *idiom*, *lexicology*, *metaphor*, *metonymy*, *neologism*, *synecdoche*, *synonym*, etc.

One of the widely used methods in term creation is the syntactic method. Term creation by the syntactic method has a special place in the word creation system of the Azerbaijani language. The syntactic method, which is one of the oldest processes in word creation, is widely used in the modern Azerbaijani literary lexicon. Like other methods used in term creation, this method is of great importance in the process of enriching the language.

When we say a term created by the syntactic method, we mean complex words and word combinations. Because the terms created in this way are formed from the combination of two or more words and are related to each other both semantically and grammatically. In term creation by the syntactic method, more word combinations are used than complex words. The reason is that since the formation of complex words is a historical process, their stabilization in the language requires a lot of time. In addition, it should be noted that complex words are built on the basis of word combinations according to the form of their components, grammatical features and combination properties.

Most researchers, when discussing word formation by the syntactic method, take the formation of complex words as a basis and write about their formation from the combination of two or more words and their pronunciation under one stress. If only complex terms are expressed when we say term formation by the syntactic method, of course, it would be impossible to object to this. However, if we take into account that in many newly formed terminological sections such as military, information, diplomacy, communication, etc., the terms formed in this way have not yet completely transformed into a complex form and are used as word combinations, we will see the importance of including word formation by the syntactic method in addition to complex words and word combinations. Some researchers, confirming that most of the concepts expressed are in the form of word combinations, emphasize the importance of systematizing terms formed by the syntactic method in the form of complex words and word combinations and try to show both their different and similar aspects. This issue is explained by the researcher Sayalı Sadiqova, who specifically studies the terminological units of the field of physics and mathematics in the Azerbaijani language, who says that “A significant part of physics and mathematics terms are formed by syntactically. This is due to the fact that they are a form of expression of complex processes and events” (Sadiqova, 1997: 36).

Abbreviation is a widespread and productive method of term formation. During abbreviation, a term is formed from the first part of words, the naming of the first letters and sounds. First, a complex, multi-word term is created, and then an abbreviation is formed. Abbreviations have long existed in word formation as an economical method. However, the rapid development of this process begins in the 20th century. In the 21st century, abbreviation is characterized by its high productivity as a word formation method. It is also considered a means of expressive speech in the language.

The following examples of terms formed through abbreviation can be attributed: IP – protocol (Internet protocol), CD-disk (compact disk), IT – technologies (information technology), LCD-display (liquid crystal display), SPF-factor (sun prevention factor), SIM (service interface module)-card, PIN (personal identification number)-code, POS (point-of-sale)-terminal, IP-address, ABC-American Broadcasting Company, BC-Before Christ, BR-British Rail, GPS-Global Positioning System, NBC-National Broadcasting Company, etc. In the Azerbaijani language: AMEA (Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası), DİN (Daxili İşlər Nazirliyi), MDB (Müstəqil Dövlətlər Birliyi) və s.

Conclusion

Terms constitute the vast majority of lexical units of every modern language that serves the requirements of advanced science and technology. In general, terms are lexical units that are easily created and quickly accepted by everyone. Terms are unambiguous and belong to a certain field of science. In particular, they are used in a scientific style. In the process of term creation in Azerbaijani and English, semantic, morphological, tracing paper method, syntactic methods are used.

The scope of use of terms is very limited. They are used only within one or another narrow framework of science. The following are characteristic features of terms: accuracy, concreteness, brevity, single meaning, naming, systematicity, comprehensibility, few components, single variant, non-synonymity, limitation of use, conscious determination, etc. The development and improvement of terminology plays an unparalleled role in the general cultural rise of the people and the enrichment of their language. Terminology refers not only to names and words related to individual fields of science and technology, but also to new words created in the language to express concepts that arise in a broader sense. A term is a word that arises on the basis of the development of science and technology.

Due to the complexity and multi-stage nature of the modern development of society, newly emerging terms and term-word combinations are also distinguished by their complexity and multi-component nature. In many cases, term-word combinations bring a certain weight to the language when pronounced. However, despite this, this method is very convenient in terms of naming concepts more accurately and therefore is of great importance in the terminological layer of the language in terms of content and semantics.

Nuclear words play a special role in the formation of term word combinations and the abundance of terms formed by syntactically. Complex terms and term word combinations formed on the basis of one nuclear word express new concepts in accordance with the semantics of that nuclear word. Thus, other words attached to the core word are influenced by the semantic meaning expressed by the core word, and a new term is formed that is related to this meaning. The meaning of term word combinations formed on the basis of the core word depends on the core word, that is, the main semantic load of this newly formed term falls on the core word. Other words attached to the core, regardless of their quantity, carry the function of the determiner of that word, and thus the concept of the resulting term is expressed more fully and accurately.

References

Arnold I.V. (1986), *The English Word*, Moscow: Visshaya Shkola.

Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti (2006), Bakı: Şərq-Qərb nəşriyyatı.

Hüseynova M.Ə., Yunusova G.X. (2019), *English Stylistics*, Bakı: Elm və Təhsil.

Hüseynova N.C. (2008), *Azərbaycan dilində termin yaradıcılığı prosesi (1920–1990-cı illər)*, Bakı: Nurlan.

Məmmədli N. (2017), *Azərbaycan dilində alınma terminlər*, Bakı: Elm və Təhsil.

Qasımov İ. (2017), *Azərbaycan terminologiyasının əsasları*, Bakı: Slavyan Universitet.

Sadiqova S. (1997), *Azərbaycan dilində fizika-riyaziyyat terminologiyasının formalaşması və inkişafı*, Bakı: “Elm” nəşr.

Danuta Grzesiak-Witek, Marta Golmento Społeczne postrzeganie zawodu logopedy a potrzeby logopedów – raport z badań

Urszula Adamiec-Krzyska Studium przypadku dziecka z zespołem łamliwego chromosomu X – diagnoza i terapia logopedyczna

Agata Piasecka Antropocentryzm jako wykładnik relacji homo–animal (na podstawie polskich i rosyjskich frazeologizmów z zoonimem *koza*)

Vladimir Myakishev К истории мифологических и зоологических представлений о кокатриксе

Andrey Zaynuldinov Соотношение российской, европейской и американской систем тестирования владения русским языком как иностранным

Jakub Walczak Etykieta językowa w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Nowe wyzwania

Piotr Owsiański Krieg und Fake News, d. h. Desinformation und Sprachmanipulation vor dem Hintergrund des russischen Überfalls auf die Ukraine (2022) anhand ausgewählter Beispiele

Jakub Sroka O nazwach narzędzi tortur na podstawie wspomnień obozowych byłych więźniów obozu koncentracyjnego na Majdanku

Agnieszka Patalong Natręctwa i maniery w języku polskim – cz. II (badania własne)

Prisca Boniphace Makulilo The influence of proofreading on message clarity in academic WhatsApp communication: A case study of the College of Business Education, Tanzania

Paulina Kłos-Czerwińska Sign and meaning: from Plato and de Saussure to Derrida and Deleuze

Sevinj Ibadulla Salimova Different ways of term formation in modern English and Azerbaijani languages

